

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

बैतडेली भाषिका नेपाली भाषाका विभिन्न क्षेत्रीय भेदहरू मध्ये एक भेद हो । यो भाषिका हालको सुदूरपश्चिम प्रदेशको बैतडी जिल्लामा बोलिने गर्दछ । यस भाषिकालाई भाषाशास्त्रीहरूले नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेदका रूपमा चिनाएका छन् भने यस भाषाका वक्ताहरूले यसलाई भाषिका नमानेर एउटा भाषाका रूपमा नै मान्ने गर्दछन् । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ ले पनि यसलाई पहिलो पटक भाषाको मान्यता दिएको छ । २०६८ सालको जनगणनाले नेपालमा १२३ भाषा रहेको तथ्याङ्क सार्वजनिक गर्‍यो । उक्त तथ्याङ्क भित्र एउटा स्वतन्त्र भाषाका रूपमा बैतडेली भाषिकाले पनि मान्यता पायो । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का अनुसार यस भाषाका कूल वक्ता २,७२,५२७ रहेका छन् । बैतडी जिल्लामा बस्ने कुल बासिन्दाहरूमध्ये ९८ प्रतिशतले यस भाषिकाको प्रयोग गर्दछन् । सुदूरपश्चिम प्रदेशको बैतडी जिल्लामा र त्यसका आसपासका क्षेत्रमा बोलिने भाषिकालाई नै बैतडेली भाषिका भनिन्छ । बैतडेली भाषिकाको केन्द्रबिन्दु बैतडी जिल्ला हो । यस भाषिकाको सम्बन्ध कुमाउनी र गढवाली भाषासँग भने मिल्दोजुल्दो देखिन्छ । बैतडी जिल्लामा जम्मा १० वटा स्थानीय तहहरू रहेका छन् । जसमा ४ वटा नगरपालिका र ६ वटा गाउँपालिका रहेका छन् ती चार वटा नगरपालिकाहरूमध्ये पाटन नगरपालिका पनि एक हो । यस शोधपत्रमा पाटन नगरपालिका आसपासका क्षेत्रलाई आधार बनाएर बैतडेली भाषिकाको अध्ययन गरिएको छ ।

नेपाली भाषामा भाषिक भेद छुट्याउने काम सर्वप्रथम बालकृष्ण पोखरेलले गरेका हुन् । उनले *राष्ट्रभाषा* (२०३१) मा नेपाली भाषाका पाँच भाषिका निर्धारण गरे । उनले पूर्वेली, माझाली, ओरपश्चिमा, मझपश्चिमा र परपश्चिमा गरी नेपाली भाषाका पाँच भाषिका निर्धारण गरेको पाइन्छ । उनले निर्धारण गरेको यही मान्यता नै हालसम्म आधिकारिक मानिँदै आएको छ । उनले बैतडेली भाषिकालाई मझपश्चिमा भाषिका समूहमा राखेर अध्ययन गरेका छन् ।

भाषाविज्ञानको एउटा अङ्गका रूपमा व्याकरणलाई लिने गरिन्छ । व्याकरणात्मक कोटि अंग्रेजीको 'ग्रामेटिकल क्याटेगोरी' (grammatical categories) शब्दको अनूदित रूप हो, जहाँ 'ग्रामेटिकल' (grammatical) ले व्याकरणात्मक र 'क्याटेगोरी' (categories) ले कोटिको संकेत गरेको हुन्छ । भाषालाई टुक्राटुक्रा पारेर संरचना देखाउने र त्यसको उचित प्रयोगका नियमहरू बुझाउने विधालाई व्याकरण भनिन्छ । भाषाको संरचना र प्रयोग निश्चित नियमहरूबाट हुने गर्दछ । भाषामा हुने यिनै नियमहरूलाई नै व्याकरण भनिन्छ । भाषाका दुईवटा संरचना वा एकाइहरूबीचको अन्तर्संबन्ध देखाउने भाषिक संरचना नै व्याकरण हो । व्याकरणिक नियम भित्र व्यवस्थित रूपमा रहने पक्षलाई कोटि भनिन्छ । व्याकरणात्मक कोटि

भनेको रूपको व्याकरणिक वैशिष्ट्य वा पहिचान हो, जसलाई रूपसँग सम्बन्ध लिङ्ग, वचन आदिले वहन गर्छन् । वाक्यात्मक संरचनामा प्रयुक्त पदअन्तर्गत आएका कोशीय कोटिहरूवाहेकका भाषिक रूप (रूपायक प्रत्यय) ले सङ्केत गर्ने लिङ्ग, वचन, काल, पुरुष, पक्ष, भाव वाच्य, आदर आदिलाई व्याकरणात्मक कोटि हुन भनेर देखाएका छन् । यस शोधपत्रमा यिनै व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा बैतडेली भाषिकाको अध्ययन गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत शोधपत्र बैतडेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययनमा केन्द्रित भएकाले यस शीर्षकअन्तर्गत आउने मुख्य समस्याहरू वा प्रश्नहरू नै यस शोधकार्यका प्रमुख समस्याहरू हुन् । यस शोधकार्यका लागि निम्नलिखित समस्याहरू निर्धारण गरिएका छन् :

- (१) बैतडेली भाषिकामा नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको व्यवस्था केकस्तो रहेको छ ?
- (२) बैतडेली भाषिकामा क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको व्यवस्था केकस्तो रहेको छ ?

१.३ शोधको उद्देश्य

बैतडेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको समस्याकथनमा रहेका समस्याहरूको समाधान गर्नु नै यस शोधकार्यको उद्देश्य रहेको छ, जुन यसप्रकार रहेका छन् :

- (१) बैतडेली भाषिकामा नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्नु,
- (२) बैतडेली भाषिकामा क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली भाषाका बारेमा व्यापक रूपमा अध्ययन भए पनि भाषिकाहरूका बारेमा भने त्यति व्यापक किसिमले अध्ययन हुन सकेको छैन । भाषिकाका बारेमा सङ्ख्यात्मक सर्वेक्षण भए पनि केही सीमित भाषिकाहरू बाहेक अन्य धेरै भाषिकाहरूको विस्तृत अध्ययन हुन सकेको छैन ।

नेपाली भाषाको सर्वप्रथम अध्ययन गर्ने भाषाशास्त्री जोन बिम्स (सन् १८६७) हुन् । यिनले नेपाली भाषाका भाषिकालाई पाल्पा, कुमाउँ, गढवाल र थारू गरी चार भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । त्यस्तै ग्रियर्सन (सन् १९२७) ले नेपाली भाषाका भाषिकाको पाल्पा र दरै गरी दुई भेद देखाए ।

बालकृष्ण पोखरेलले २०१९ मा नेपाली भाषाका भाषिकालाई पूर्वीय, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी तीन भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ भने पछि २०२२ मा *राष्ट्रभाषा* नामक कृतिमा उनले पूर्वेली, माभाली, ओरपच्छिमा, मभपच्छिमा र परपच्छिमा गरी नेपाली भाषाका पाँच

भाषिका समूह निर्धारण गरेको पाइन्छ, र उनले बैतडेली भाषिकालाई मझपश्चिमा भाषिका समूहमा राखेका छन् । यिनले साबिकको महाकाली अञ्चल (तत्कालीन सुदूरपश्चिम प्रदेश) को मल्लो सोराङ, बैतडी, दहुँ, मारमा, लेकम, चुहाँगड, पुर्चौडी इत्यादि इलाका वा क्षेत्रअर्न्तगत बोलिने भाषिकाहरूलाई परपश्चिमा वर्गभित्र राखेको पाइन्छ । यिनले नै परपश्चिमा भाषिकाको मुख्य विशेषताका रूपमा व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था र कर्मणि वाक्यको प्रयोग हुनु हो भन्ने देखाएका छन् ।

ब्रतराज आचार्य (२०४०) ले *हाम्रो भाषामा* नेपाली भाषाका भाषिकाको अध्ययन गरेका छन् । देवीप्रसाद गौतमले *नेपाली भाषा परिचय* (२०४९) मा पूर्वेली, मझाली, ओरपश्चिमा, पश्चिमा र परपश्चिमा गरी नेपाली भाषाका पाँच भाषिका समूह निर्धारण गरेका छन् र बैतडेली भाषिकालाई पश्चिमा भाषिका समूहमा राखेका छन् । चूडामणि बन्धुले *नेपाली भाषाको उत्पत्ति* (२०५२) मा पूर्वी, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी भाषिकालाई तीन समूहमा विभाजन गरेका छन् र बैतडेली भाषिकालाई पश्चिमी भाषिकामा राखेर अध्ययन गरेका छन् ।

भीमदेव भट्ट र अर्जुनदेव भट्ट (२०१७) ले *बैतडेलीका केही स्थानीय शब्द, भाग-१* प्रकाशन गरी बैतडेली भाषिकाका स्थानीय शब्दको अध्ययन र तिनको नेपाली अर्थ पनि देखाउने काम गरेको पाइन्छ । यस कृतिमा यिनीहरूले बैतडेली भाषिकालाई नेपाली भाषाको एउटा भेदका रूपमा चिनाउँदै उक्त भाषिकाका शब्दहरूको सङ्कलन गर्ने काम मात्र गरेका छन् । यस कृतिमा बैतडेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन भने भएको छैन ।

हरिप्रसाद शर्मा (२०३६) ले *बैतडेली भाषिकाका ध्वन्यात्मक शब्द सङ्कलन* शीर्षकको अप्रकाशित शोधपत्रमा बैतडेली भाषिकाका ध्वन्यात्मक शब्द सङ्कलन गरेका छन् । उक्त शोधपत्रमा उनले बैतडेली भाषिकाको परिचय दिई उक्त भाषिकाका शब्दहरूको संकलन गर्दै ती शब्दहरूलाई उच्चारणका आधारमा समेत देखाएका छन् । उनले बैतडेली भाषिकामा १२ वटा स्वर वर्ण र ३२ वटा व्यञ्जन वर्णहरू रहेको निष्कर्ष निकालेका छन् । उनले बैतडेली भाषिकाका शब्दहरू संकलन गरी वर्गीकरण गर्दा नामिक र कार्यव्यापार सम्बन्धी शब्द, कपडा वा लुगाफाटो सम्बन्धी शब्द, सङ्ख्यात्मक शब्द गरी विभिन्न रूपमा वर्गीकरण गरेका छन् । यस शोधपत्रमा यिनले व्याकरणात्मक शब्दहरूको सङ्कलन गरे पनि व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा बैतडेली भाषिकाको अध्ययन भने गरेका छैनन् ।

महादेव अवस्थी (२०३८) ले *बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गको प्रयोग* शीर्षकको प्रकाशित शोधपत्रमा बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गको प्रयोगका बारेमा अध्ययन गरेका छन् । यस शोधपत्रमा यिनले नामपदावली र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, संयुक्त वाक्य र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, विशेषण र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, क्रियापदावली र स्त्रीलिङ्गी प्रयोग गरी विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकमा गरी बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गको प्रयोगलाई औँल्याएका छन् । यसका साथै यस प्रकाशित शोधपत्रमा यिनले बैतडेली भाषिकाको परिचय, विशेषता, बैतडेली संस्कृतिका

विभिन्न चाडपर्वका नामहरूको पनि चर्चा गरेका छन् । त्यस्तै यिनले नै (२०५८) मा *बैतडेली भाषिकाका केही पक्ष* नामक कृतिमा पनि बैतडेली भाषिकाको अध्ययन गरेका छन् । यस कृतिमा यिनले बैतडेली भाषिकाको अधिकरण कारकका भेद र तिनका प्रत्ययका बारे महत्त्वपूर्ण जानकारी उल्लेख गरेका छन् तर पनि यी कृतिहरूमा बैतडेली भाषिकामा व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन भने गरिएको छैन ।

सुरेन्द्र बम (२०६२) को *बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यक्तिरेकी विश्लेषण* नामक अप्रकाशित शोधपत्रमा बैतडेली भाषिकाको अध्ययन गरिएको छ । यिनले उक्त शोधपत्रमा बैतडेली भाषिकाको परिचय, विशेषता, बैतडेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाबीचको व्यक्तिरेकी भिन्नता आदिलाई औँल्याएका छन् । यिनले नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेदका रूपमा रहेको बैतडेली भाषिकालाई स्तरीय नेपाली भाषाबाट छुट्याउने प्रमुख आधार उच्चारण प्रक्रियालाई देखाएका छन् । उच्चारणगत आधारमा स्तरीय नेपाली भाषा र बैतडेली भाषिकाकाबीचमा भिन्नता भए पनि व्याकरणगत आधारमा केही समानता रहेको भन्ने मत यिनको रहेको छ । बैतडेली भाषिकाको निकटसम्बन्ध स्तरीय नेपाली भाषाभन्दा पनि कुमाउनी भाषासँग रहेको मान्यता यिनको रहेको छ । यिनले बैतडेली भाषिकाका केही शब्दहरूको रूपायन प्रक्रिया देखाए पनि व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा भने अध्ययन गरेका छैनन् ।

यसरी विभिन्न विद्वानहरूले नेपाली भाषाको अध्ययन गर्ने क्रममा वा नेपाली भाषाका भाषिका छुट्याउने क्रममा बैतडेली भाषिकाको चर्चा गरेको पाइन्छ भने स्नातकोत्तर तहको शोधप्रयोजनका लागि पनि बैतडेली भाषिकाको अध्ययन भएको पाइए पनि बैतडेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन हालसम्म पनि नभएको हुनाले यस शोधपत्रमा बैतडेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरिएको छ ।

१.५. शोधको औचित्य

प्रस्तुत शोधपत्र बैतडेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । बैतडेली भाषिका नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो । यस भाषिकाका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान भए पनि यसको व्याकरणात्मक कोटिका बारेमा भने हालसम्म पनि अध्ययन अनुसन्धान नभएको हुँदा यो कार्य प्राज्ञिक जिज्ञासाका दृष्टिले औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यले मानक नेपाली भाषामा समेत सहयोग पुऱ्याई नेपाली भाषाको शब्दभण्डार अभिवृद्धि गर्नमा सहयोग पुऱ्याउने छ भने यसले बैतडेली भाषिकालाई मानकीकरण गरी आधुनिकीकरण गर्नमा समेत सहयोग पुऱ्याउने छ । साथै नेपालको संविधान २०७२ मा कक्षा पाँच (प्राथमिक तह) सम्म मातृभाषामा शिक्षा दिने व्यवस्था गरिएकोले यस शोधकार्यले त्यसका लागि केही हदसम्म सहयोग पुऱ्याउने छ । यस विषय वा क्षेत्रमा रूचि, जिज्ञासा राख्ने सम्पूर्ण पाठकहरूको अध्ययनका लागि सहयोग पुऱ्याउनु यस शोधकार्यको औचित्य वा महत्त्व रहेको छ ।

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक *बैतडेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन* भन्ने रहेको छ । यस अध्ययनको मुख्य क्षेत्र हालको सुदूरपश्चिम प्रदेशको बैतडी जिल्लाको पाटन नगरपालिका रहेको छ । पाटन नगरपालिकाअन्तर्गतका पाटन, बेडौती, गुरूडा, टाकुले आसपासका क्षेत्रहरू यस अध्ययनको मुख्य क्षेत्र रहेका छन् । यी क्षेत्रहरू नै यस शोधकार्यको भौगोलिक सीमाङ्कनअन्तर्गत रहेका छन् ।

विषयगत सीमाङ्कन अन्तर्गत यस शोधकार्यको शीर्षक नै *बैतडेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन* गर्नु भएकाले यस शोधकार्यमा यसै शीर्षकलाई आधार बनाई बैतडेली भाषिकाको सामान्य परिचय दिई भौगोलिक रूपमा सीमाङ्कन गरिएको क्षेत्रका भाषिकाको नामिकपद र क्रियापदका आधारमा व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्नु नै यस शोधकार्यको सीमा रहेको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न आवश्यक पर्ने सामग्रीको सङ्कलनका लागि मुख्य रूपमा क्षेत्रीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस शोधकार्यको मूर्तताका लागि प्राथमिक र द्वितीयक दुबै स्रोतबाट सामग्रीको सङ्कलन गरिएको छ । शोधकर्ता स्वयम् यस भाषिकाको वक्ता भएकाले आफैबाट पनि प्राथमिक सामग्रीको सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक सामग्रीअन्तर्गत क्षेत्रीय विधिको प्रयोग गरिएको छ, भने द्वितीयक सामग्रीअन्तर्गत प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएका सामग्रीहरूको व्याख्या, विश्लेषण गर्नका लागि पुस्तकालय विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसरी यस शोधकार्यलाई पूर्णता दिन प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई पूर्णता दिनका लागि वा यसको संरचनालाई व्यवस्थित र सुगठित गर्नका लागि यस शोधपत्रलाई निम्नलिखित शीर्षक-उपशीर्षक, परिच्छेद-उपपरिच्छेद वा खण्ड-उपखण्डमा विभाजन गरी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : बैतडेली भाषिकामा नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन

तेस्रो परिच्छेद : बैतडेली भाषिकामा क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन

चौथो परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष

दोस्रो परिच्छेद

बैतडेली भाषिकामा नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन

२.१. विषयपरिचय

नामसँग सम्बन्धित पदलाई नामिक पद भनिन्छ । नामिक पदअन्तर्गत नाम, सर्वनाम र विशेषण पर्दछन् । सामान्यतः नामिक पदहरूले नाम स्थानिक (नामको स्थान लिन सक्ने) वा नामसँग सम्बद्ध भई काम गर्ने गर्दछन् । व्याकरणात्मक कोटि भनेको रूपको व्याकरणिक वैशिष्ट्य वा पहिचान हो जसलाई रूपसँग सम्बन्ध लिइ, वचन आदिले बहन गर्दछ । प्रत्येक भाषामा निश्चित नियम र संरचना हुने गर्दछ । अथवा हरेक भाषाको संरचना निश्चित नियमबाट बनेको हुन्छ र भाषामा देखिने उक्त नियमलाई नै व्याकरण भनिन्छ भने व्याकरणभित्र व्यवस्थित रूपमा रहने तत्त्व नै कोटि हो । व्याकरणात्मक कोटिहरू नामिक पद र क्रियापदका आधारमा छुट्टिने गर्दछन् । नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिहरूमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र कारक पर्दछन् । यस शोधपत्रको यस परिच्छेदमा नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिहरूका आधारमा बैतडेली भाषिकाको अध्ययन गरिएको छ ।

२.२ नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटि

नाम, सर्वनाम र विशेषण नामिक पद हुन् भने लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र कारक नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटि हुन् । नामिक पदअन्तर्गत नामले नाम पदावलीको निर्माणमा मुख्य भूमिका खेल्दछ भने सर्वनामले नामको सन्दर्भ दर्साउने काम गर्दछ । त्यस्तै विशेषणले नामको वर्णन गर्ने गर्दछ, अथवा नामलाई शीर्ष बनाएर यसको अर्थलाई स्पष्ट गर्ने, विस्तार गर्ने, सीमित गर्ने वा विशिष्ट बनाउने काम गर्दछ (अधिकारी २०७६, पृ. ४२) ।

व्याकरणात्मक कोटिलाई बन्धु (२०५३, पृ. ८४) ले व्याकरणात्मक धारा भन्दै शब्द र क्रियासँग सम्बद्ध हुन गई विभिन्न किसिमका प्रत्ययहरूद्वारा बोध हुन आउने धाराका रूपमा व्याकरणिक कोटिलाई चिनाएका छन् । यसअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, कारक, काल, पक्ष, भाव, वाच्य पर्दछन् भन्ने उनको मान्यता रहेको छ । यसरी व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, कारक, आदर आदि पर्दछन् । यी व्याकरणात्मक कोटिहरूमध्ये लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र कारक मात्र नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिहरू हुन् । नामिक पद (नाम, सर्वनाम र विशेषण) अन्तर्गत लिङ्ग, वचन, आदर र कारकको प्रयोग हुँदा यिनले कुनै नामिक पदसँग प्रकार्य गर्दछन् भने कुनै नामिक पदसँग प्रकार्य गर्दैनन् (आचार्य २०५८ पृ. ४४) । यसरी व्याकरणात्मक कोटिले कुन-कुन नामिक वर्गका पदहरूसँग प्रकार्य गर्छ र कुन-कुन नामिक वर्गका पदहरूसँग प्रकार्य गर्दैन भन्ने कुरालाई यस तालिकाद्वारा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. १

कोटि	नाम	सर्वनाम	विशेषण
लिङ्ग	+	-	+
वचन	+	+	+
पुरुष	-	+	-
आदर	+	+	+
कारक	+	+	+
काल	-	-	-
पक्ष	-	-	-
भाव	-	-	-
वाच्य	-	-	-
ध्रुवीयता	-	-	-

स्पष्टीकरण

+ चिह्नले पदको प्रकार्यात्मक कोटिलाई जनाएको छ ।

- चिह्नले पदको प्रकार्य नगर्ने कोटिलाई जनाएको छ ।

२.३ लिङ्ग

नेपालीमा लिङ्ग नाम, विशेषण र क्रियासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो । लिङ्गले जातिलाई बुझाउँछ, नेपाली व्याकरणमा दुई लिङ्ग छन्, एउटा पुरुषजातिलाई जनाउने पुलिङ्ग र अर्को स्त्रीजातिलाई जनाउने स्त्रीलिङ्ग (शर्मा २०७१ पृ.४७८) । वर्ण, व्याकरण र अर्थका तहमा हरेक भाषाका आफ्नै व्यवस्था हुने गर्दछन् । लिङ्ग व्याकरणिक व्यवस्था अन्तर्गतको एउटा कोटि हो । भाषिक लिङ्गव्यवस्था प्राकृतिक र व्याकरणात्मक गरी दुई प्रकारको देखा पर्दछ । प्राकृतिक र व्याकरणात्मक व्यवस्थामा लिङ्ग पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । यस्तै लिङ्ग अन्तर्गत नपुंसकलिङ्ग र उभयलिङ्गको चर्चा गरेको पाइए पनि बैतडेली भाषिकामा यिनीहरूको चर्चा उपस्थिति पाइँदैन । नेपाली भाषामा पनि पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गकै प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सामान्यतः पुलिङ्गले भाले र स्त्रीलिङ्गले पोथीलाई बोध गराउँछ ।

नेपाली भाषामाजस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि दुई प्रकारका लिङ्ग व्यवस्था रहेका छन्, पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी । बैतडेली भाषिकामा नामको लिङ्ग निर्धारण विशेषण र क्रियासँगको सङ्गतिका आधारमा गर्न सकिन्छ ।

२.३.१ नाममा लिङ्ग

कुनै व्यक्ति, वस्तु, ठाउँ, पदार्थ, भावना आदिलाई सङ्केत गर्ने शब्दलाई नाम भनिन्छ । सामान्यतः के र को प्रश्नको जवाफमा नाम आउने गर्दछ (शर्मा २०७१, पृ.११८) । बैतडेली भाषिकामा मानवीय प्राणीवाचक नाममा स्पष्ट रूपमा लिङ्गभेद देखिन्छ, भने मानवेतर प्राणीवाचक नाममा लिङ्गभेद देखिँदैन तर मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा भने लिङ्गभेद देखापर्दछ ।

(क) विशेषण र विशेष्यकाबीचको सङ्गतिका आधारमा लिङ्ग

बैतडेली भाषिकामा लिङ्गका आधारमा मानवीय नामका साथ विशेषणको सङ्गति रहेको पाइन्छ, जसलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ, जस्तै :

तालिका नं. २

मानवीय नाममा विशेषण र विशेष्यको सङ्गति

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
गट्टो मुल्या (नराम्रो केटो)	गट्टी मुलाई (नराम्री केटी)
निको भाप्पा (राम्रो भाइ)	निकी बैनी (राम्री बहिनी)
माइलो चेलो (माहिलो छोरा)	माइली चेली (माहिली छोरी)
नानो मान्सु (सानो मान्छे)	नानी मान्सु (साना मान्छे)

बैतडेली भाषिकामा मानवेतर प्राणीवाचक नाममा लिङ्गभेद पाइँदैन, जस्तै : गाई आयो, बल्लु आयो । मानवेतर प्राणीवाचक नाममा पुलिङ्ग शब्दहरूको प्रयोग पाइन्छ । यस भाषिकामा मानवेतर प्राणीवाचक नाममा स्त्रीलिङ्गको प्रयोग हुँदैन तर मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा भने स्पष्ट रूपमा लिङ्गभेद पाइन्छ; जस्तै :

तालिका नं. ३

मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा लिङ्गभेद

पुलिङ्ग
ठूलो रूख (ठूलो रूख)
निको किताब (राम्रो किताब)
कालो कपडा (कालो कपडा)
कालो कपडा (कालो कपडा)

स्त्रीलिङ्ग
ठूली लट्टी (ठूलो लट्टी)
निकी कापी (राम्रो कापी)
राती साडी (रातो साडी)
ठूली कापी (ठूलो कापी)
निकी दाल (राम्रो दाल)

(ख) उद्देश्य र विधेयबीचको सङ्गतिका आधारमा लिङ्ग

उद्देश्य र विधेयका बीचमा हुने सङ्गति वाक्यका तहमा हुने सङ्गति हो । बैतडेली भाषिकामा उद्देश्य र विधेयका बीचमा हुने सङ्गतिले पनि लिङ्गलाई प्रस्ट पारेको छ । बैतडेली भाषिकामा मानवीय नामका साथ उद्देश्य भएर आएको वाक्यमा लिङ्गभेद यसप्रकार भएको पाइन्छ, जस्तै :

तालिका नं. ४

मानवीय नाम उद्देश्य भएका वाक्यमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका बीचमा भेद

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
भान्जा आया । (भानिज आए) ।	भान्जी आई । (भान्जी आइन्) ।
भाइ गयो । (भाइ गयो) ।	बैनी गई । (बहिनी गई) ।
दादा भुणन्छ । (दाजु भन्छ) ।	दिदी भुणन्छे । (दिदी भन्छे) ।
बेउलो रायो । (बेहुलो रोयो) ।	बेउली रोई । (बेहुली रोई) ।
मुल्या सियो । (केटो सुत्यो) ।	मुलाइ सिई । (केटी सुती) ।

बैतडेली भाषिकामा मानवेतर प्राणीवाचक नाम उद्देश्य भई आएका वाक्यमा लिङ्गभेद पाइँदैन । यस्ता वाक्यमा पुलिङ्गको नै प्रयोग गरिन्छ, जस्तै : राडो आयो (राँगो आयो), भुइसो आयो (भैसी आयो) । यस भाषिकामा मानवेतर अप्राणीवाचक नाम उद्देश्य भई आएका वाक्यमा भने लिङ्गभेद देखापर्दछ, जस्तै :

तालिका नं. ५

अप्राणीवाचक नाम उद्देश्य भएका वाक्यमा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गकाबीचमा भेद

पुलिङ्ग
भात पाक्यो । (भात पाक्यो) ।
जिप आयो । (जिप आयो) ।
कपडा चिरियो । (कपडा च्यातियो) ।
पोइन्ट भड्यो । (पाइन्ट खस्यो) ।
किताब बल्यो । (किताब जल्यो) ।
हरियो साग । (हरियो साग) ।

स्त्रीलिङ्ग
दाल पाकी । (दाल पाक्यो) ।
बस आई । (बस आयो) ।
टोपी चिरिई । (टोपी च्यातियो) ।
सट भडी । (सर्ट भक्यो) ।
कापी बली । (कापी बल्यो) ।
हरिई मिठाइ । (हरियो मिठाइ) ।

(ग) नामको लिङ्ग परिवर्तन

बैतडेली भाषिकामा नामको लिङ्ग परिवर्तन हुँदा शब्द परिवर्तन, व्युत्पादन र आंशिक परिवर्तन गरी तीन प्रकारबाट हुने गर्दछ, यिनीहरूलाई यस प्रकार देखाउँन सकिन्छ :

तालिका नं. ६

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
बैकान (लोगने)	स्वाइन (स्वास्नी)
भाप्पा (भाइ)	बैनी (बहिनी)
बाबा (बुबा)	इजा (आमा)
बज्या (बाजे)	बजैइ (बजै)
चेलो (छोरो)	चेली (छोरी)
ठगुरी (ठकुरी)	ठगुरानी (ठकुरानी)
वामन (बाहुन)	वामनी (बाहुनी)

२.३.२ विशेषणमा लिङ्ग

नाम र सर्वनामको गुण, अवस्था परिमाण, मात्रा, आदि बुझाउने पदलाई विशेषण भनिन्छ । कुन, कस्तो, कत्रो, कति, आदि प्रश्नको जवाफमा आउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ (शर्मा २०७१पृ.४२८) । विशेषणले पनि व्याकरणत्मक कोटिअन्तर्गत लिङ्गमा भेद ल्याउने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा विशेषणका आधारमा पनि पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको व्यवस्था रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणले पुलिङ्ग र इकारान्त विशेषणले स्त्रीलिङ्गको भेदलाई छुट्याउने गर्दछ अथवा यस भाषिकामा ओकारान्त विशेषणमा 'ई' प्रत्यय लगाएर स्त्रीलिङ्गी विशेषणको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस प्रकारको भिन्नता मानवीय नामका साथ आउने विशेषण र मानवेतर अप्राणीवाचक नामका साथ आउने विशेषणमा मात्र देख्न सकिन्छ तर मानवेतर प्राणीवाचक नामकासाथ आउने विशेषणमा भने यस्तो भेद देखापर्दैन । यस्ता विशेषणहरूमा पुलिङ्गको नै प्रयोग भएको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा देखापर्ने मानवीय नामका साथ विशेषणको लिङ्गभेदको व्यवस्थालाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ, जस्तै :

तालिका नं. ७

मानवीय नामका साथ विशेषणको लिङ्गभेद

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
कालो मुल्या (कालो केटो)	काली मुलाई (काली केटी)
मोटो दादा (मोटो दाइ)	मोटी दिदी (मोटी दिदि)
पुढ्या मास्टर (हाचो शिक्षक)	पुढी मास्टनी (होची शिक्षिका)
निको मामा (राम्रो मामा)	निकी माइजू (राम्री माइज)
पातलो सालो (पातलो साला)	पात्ली साली (पातली साली)
कुपियाको बुडो (कुपो परेको बुढो)	कुपियाकी वड्डी (कुपो परेकी बुढी)

बैतडेली भाषिकामा मानवेतर नामका साथ आउने विशेषणमा पनि लिङ्गभेद रहेको पाइन्छ । मानवेतर नामका साथ आउने विशेषणमा देखिने लिङ्गव्यवस्थालाई व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था भनिन्छ, जुन बैतडेली भाषिकाको मौलिक विशेषता हो । यहाँ केवल मानवेतर नामसँग विशेषणको लिङ्गभेद देखाउने प्रयोजनले व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्थामा प्रयोग हुने शब्द प्रयोग हुन आएका मात्र हुन् । व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्थाको विस्तृत चर्चा ३.२.३ मा गरिएको छ ।

तालिका नं. ८

मानवेतर नामसँग विशेषणको लिङ्गभेद

पुलिङ्ग
चुक्लो मासु (अमिलो मासु)
कालो कपडा (कालो कपडा)
गुल्यो भात (गुलियो भात)
नानो ढुङ्गे (सानो ढुङ्गा)
हरियो डाँणो (हरियो डाडाँ)
रातो घर (रातो घर)
सुकिलो सट (सेतो सट)
घाम लाग्यो (घाम लाग्यो)

स्त्रीलिङ्ग
चुक्ली दई (अमिलो दही)
काली टोपी (कालो टोपी)
नानी घडी (सानो घडी)
गुलिई खीर (गुलियो खीर)
काली भोला (कालो भोला)
राती रुमाल (रातो रुमाल)
सुकिली धोती (सेतो धोती)
जुन लागी (जुन लाग्यो)

२.३.३ व्याकरणिक लिङ्ग

संसारका कतिपय भाषामा रूपायक प्रत्यय र सङ्गतिद्वारा लिङ्गको अभिव्यक्ति हुन्छ भने कतिपय भाषामा रूपायक प्रत्यय र सङ्गतिको अभाव हुने गर्दछ । भाषिकरूप र सङ्गतिद्वारा लिङ्गको अभिव्यक्ति हुने भाषालाई व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था भनिन्छ भने जातीय लिङ्गबोधक शब्दद्वारा भाषिक लिङ्गको बोध हुने शब्दलाई प्राकृतिक लिङ्गव्यवस्था भएको भाषा भनिन्छ (गौतम र चौलागाई २०६७ पृ.१८८) । नेपाली भाषामा हाल प्रचलनमा प्राकृतिक लिङ्गव्यवस्था मात्र रहे पनि कहिकतै प्राचीन नेपाली भाषाको व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्थाको अवशेष पनि पाइन्छन् । प्राकृतिक र व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था संस्कृत, हिन्दी भाषाहरूमा हाल पनि प्रयोग

भएको पाइन्छ । यी भाषाहरूजस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि प्राकृतिक र व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

बैतडेली भाषिकामा मानवीय नाम र मानवेतर प्राणीवाचक नाममा प्राकृतिक लिङ्गव्यवस्था मात्र रहेको भेटिन्छ भने मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था रहेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा रहेको मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा भएका व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्थालाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ९

मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा भएका व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था

पुलिङ्ग
कालो भात (कालो भात)
सेतो रौं (सेतो रौं)
नानो खोलो (सानो खोला)
कालो नुन (कालो नुन)
गुल्यो दुध (गुलियो दुध)
ठुलो घर (ठुलो घर)
नानो बउसो (सानो कोदालो)

स्त्रीलिङ्ग
काली दाल (काली दाल)
राती चस्मा (रातो चस्मा)
नानी गाड (सानो नदी)
काली चिनी (कालो चिनी)
चुकली छाई (अमिलो मही)
ठुली बस (ठुलो बस)
ठुली आसी (ठुलो हँसिया)

२.३.४ क्रियापदमा लिङ्ग

वाक्यमा विधेय भएर आई घटना, कार्यव्यापार, स्थिति वा अवस्था बुझाउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ (शर्मा, २०७१ पृ. ४७८) । लिङ्ग नाम, विशेषण र क्रियासँग आउने व्याकरणात्मक

कोटि हो । बैतडेली भाषिकामा लिङ्ग क्रियापदको कोटिका रूपमा आएको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा रहेका क्रियापदबीचको लिङ्गभेदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. १०

क्रियापमा लिङ्ग

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
सुणन्छ (सुन्छ)	सुणन्छे (सुन्छे)
गरन्छ (गर्छ)	गरन्छे (गर्छे)
पड्न्छ (पढ्छ)	पड्न्छे (पढ्छे)
भान्छ (जान्छ)	भान्छे (जान्छे)
भुणन्छ (भन्छ)	भुणन्छे (भन्छे)
सुण्या (सुनेको)	सुण्या (सुनेकी)
भुण्या (भनेको)	भुणेकी (भनेकी)
सिया (सुतेको)	सिएकी (सुतेकी)
पड्या (पढेको)	पडेकी (पढेकी)

माथिको उदाहरणमा बैतडेली भाषिकामा प्रयोग हुने समापिका क्रिया र असमापिका क्रियाहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस उदाहरणमा दिइएका समापिका क्रियाहरूमा 'अ' र 'ई' प्रत्यय लागेको छ, यहाँ 'अ' प्रत्यय लागेर पुलिङ्ग क्रियापद बनेको छ भने 'ई' प्रत्यय लागेर स्त्रीलिङ्ग क्रियापद बनेको छ । बैतडेली भाषिकामा असमापिका क्रियामा भने 'ओ' र 'ई' प्रत्यय लागेर क्रमशः पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी क्रिया बनेका छन् । माथि उदाहरणमा दिइएका समापिका र असमापिका क्रियापदहरूलाई यस प्रकार पूर्ण वाक्यमा देखाउन सकिन्छ ।

१. ऊ गीत सुणन्छ । (ऊ गीत सुन्छ) ।
ऊ गीत सुणन्छे । (ऊ गीत सुन्छे) ।
२. हरि काम गरन्छ । (हरि काम गर्छ) ।
सीता काम गरन्छे । (सीता काम गर्छे) ।
३. ऊ किताब पड्न्छ । (ऊ किताब पढ्छ) ।
ऊ किताब पड्न्छे । (ऊ किताब पढ्छे) ।
४. दीपक घर भान्छ । (दीपक घर जान्छ) ।
दीपिका घर भान्छे । (दीपिका घर जान्छे) ।

५. उइले रामायण सुण्या थ्यो । (उसले रामायण सुनेको थियो) ।

उइले रामायण सुण्या थि (उसले रामायण सुनेकी थिई) ।

६. उइले यो कुरडी भुण्या हो । (उसले यो कुरा भनेको हो) ।

उइले यो कुरडी भुणेकी हो । (उसले यो कुरा भनेकी हो) ।

७. ऊ सिया छ । (ऊ सुतेको छ) ।

ऊ सिएकी छ । (ऊ सुतेकी छ) ।

८. उइले पड्या थ्यो । (उसले पढेको थियो) ।

उइले पडेकी थिइ (उसले पढेकी थिई) ।

२.३.५ उपसंहार

बैतडेली भाषिकामा लिङ्ग नाम, विशेषण र क्रियासँग जोडिएर आउने गरेको देखिन्छ । यस भाषिकामा नाम, विशेषण र क्रियासँग जोडिएर आउने लिङ्गव्यवस्था अन्तर्गत मानवीय नाम तथा विशेषण र मानवेतर अप्राणीवाचक नाम तथा विशेषणमा स्पष्ट रूपमा लिङ्गभेद देखा परेको छ भने मानवेतर प्राणीवाचक नाम उद्देश्य भई आएका शब्द तथा वाक्य र उक्त नामका साथ आउने विशेषणमा लिङ्गभेद देखापर्दैन । मानवीय नाम तथा विशेषणमा लिङ्गभेद हुँदा प्रायः 'ई' प्रत्यय लागेर वा आकार इकारमा बदलिएको हुन्छ भने मानवेतर प्राणीवाचक नामहरूमा पनि यही नियम लागेको पाइन्छ । यस भाषामा मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा लिङ्गभेद हुँदा नाममा मात्र 'ई' प्रत्यय नलागेर विशेषणमा पनि 'ई' प्रत्यय लागेको पाइन्छ; जस्तै नानो रूख (सानो रूख), नानी लट्टी (सानो लट्टी) । बैतडेली भाषिकामा विशेषण र विशेष्य वा उद्देश्य र विधेयका बीचमा लिङ्गभेद हुँदा एउटै नियम लागू भएको हुन्छ । यी दुवैमा मानवेतर प्राणीवाचक नाम भएमा लिङ्गभेद देखापर्दैन भने मानवीय नाम र मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा भने स्पष्ट रूपमा लिङ्गभेद देखापर्छ । मानवेतर प्राणीवाचक नाम भएका शब्द तथा वाक्यहरूमा पुलिङ्गी शब्द र क्रियाको नै प्रयोग गरिन्छ । मानवीय नाम र मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा पुलिङ्गवाट स्त्रीलिङ्गमा शब्द तथा वाक्यहरू बदलिँदा पुलिङ्गमा पुलिङ्गी क्रियापदको र स्त्रीलिङ्गमा स्त्रीलिङ्गी क्रियापदको नै प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषिकामा नाममा लिङ्ग परिवर्तन हुँदा शब्द परिवर्तन (चेलोछोरा, चेलीछोरी), व्युत्पादन (ई, नी, इनी) जस्ता प्रत्यय लागेर र आंशिक रूप परिवर्तन भएर (रिसकाटो बुडोरिसाहा बुढा, रिसकाटी बुडीरिसाहा बुढी) भएको पाइन्छ ।

बैतडेली भाषिकामा लिङ्गव्यवस्थाको बारेमा चर्चा गर्दा देखिएको नयाँ कुरा मानवेतर अप्राणीवाचक नाम तथा विशेषणहरूमा रहेको व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था हो । यस भाषामा मानवेतर अप्राणीवाचक नाम तथा विशेषणमा व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था रहेको देखिन्छ । यस

भाषिकामा रहेको व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्थामा नामका साथ विशेषण अनिवार्य रूपमा आएको देखिन्छ र विशेषणमा अनिवार्य रूपमा 'ई' प्रत्यय लागेको पनि देखिन्छ तर नाममा भने सबै ठाउँमा 'ई' प्रत्यय लागेको पाइँदैन तर पनि विशेषणमा लागेको 'ई' प्रत्ययले तिनमा लिङ्गभेद देखाउने गर्दछ ।

२.४ वचन

नामिक पदको सङ्ख्याको बोध गराउने व्याकरणात्मक कोटि वचन हो । वचनको सम्बन्ध विशेषतः सङ्ख्यासँग रहने भएतापनि यसले सङ्ख्याका अतिरिक्त अरू किसिमको काम पनि गर्ने गर्दछ (बन्धु, २०५३ पृ. ८४) । नेपाली भाषामा वचन दुई प्रकारका हुन्छन्, एकवचन र बहुवचन । एउटालाई बुझाउन एकवचन र एकभन्दा बढीलाई बुझाउन बहुवचनको प्रयोग गरिन्छ । संस्कृत ग्रिक, ल्याटिन जस्ता केही भाषाहरूमा वचन (एकवचन, द्विवचन र बहुवचन) गरी तीन प्रकारका पाइन्छन् । यी भाषाहरूमा एकलाई जनाउँदा एकवचन, दुईलाई जनाउँदा द्विवचन र दुईभन्दा बढीलाई जनाउँदा बहुवचनको प्रयोग गरिन्छ ।

बैतडेली भाषिकामा पनि नेपाली भाषामा जस्तै वचन दुई प्रकारका हुन्छन्, एकवचन र बहुवचन । यस भाषिकामा एकलाई बुझाउँदा एकवचन र एकभन्दा बढी बुझाउन बहुवचनको प्रयोग गरिन्छ । बैतडेली भाषिकामा एकवचनबाट बहुवचनमा जादा नाममा वैकल्पिक 'न्' लागेर बहुवचन बनेको पाइन्छ भने कतै शब्दहरू ओकारबाट आकारमा परिवर्तन भएका हुन्छन् ।

२.४.१ नाममा वचन

वचन नामिकपदअन्तर्गत नामसँग आउने व्याकरणात्मक कोटि हो । बैतडेली भाषिकामा सामान्यतः नामिक पद एकवचनबाट बहुवचनमा रूपायन हुँदा ओकारान्त पद आकारमा परिवर्तन हुने, नामिकपदहरू एउटै भए पनि क्रियापदले वचन छुट्याउने र नामिकपदमा वैकल्पिक 'न्' लगाएर वचनभेद हुने गर्दछ ।

(क) ओकारान्त नाममा वचन

बैतडेली भाषिकामा नेपाली भाषामा व्यवस्था भएजस्तै एकवचनबाट बहुवचनमा रूपायन गर्दा 'हरू' परसर्ग जोडी राख्न आवश्यक पर्दैन । यस भाषिकामा ओकार आकारमा परिवर्तन हुँदा आफै बहुवचन हुने गर्दछ । यस किसिमको परिवर्तन मानवीय नाम र मानवेतर प्राणीवाचक र अप्राणीवाचक नामहरूमा समेत देखापर्दछ, जस्तै :

तालिका नं. ११

ओकारान्त नाममा वचन

एकवचन	बहुवचन
सुन्तलो चुकलो छ । (सुन्तला अमिलो छ) ।	सुन्तला चुकला छन् । (सुन्तलाहरू अमिला छन्) ।
चेलो आयो । (छोरा आयो) ।	चेला आया । (छोराहरू आए) ।
घोगो कौवाले खायो । (मकै कागले खायो) ।	घोगा कौवाले खायो । (मकैहरू कागले खायो) ।
बउसो ल्यास । (कोदालो ल्याऊ) ।	बउसा ल्यास । (कोदालाहरू ल्याऊ) ।
चरो गयो । (चरा गयो) ।	चरा गया । (चराहरू गए) ।
बाखरो स्यालले खायो । (बाखा स्यालले खायो) ।	बाखरा स्यालले खायो । (बाखाहरू स्यालले खायो) ।
भुइसो मर्यो । (भैँसी मर्यो) ।	भुइसा मर्या । (भैँसीहरू मरे) ।
केलो पाक्यो । (केरा पाक्यो) ।	केला पाक्या । (केराहरू पाके) ।
करेलो छ । (करेला छ) ।	करेला छन् । (करेलाहरू छन्) ।
राँको बल्यो (राँको बल्यो) ।	राँका बल्या । (राँकाहरू बले) ।
ढुङो फुट्यो । (ढुङ्गो फुट्यो) ।	ढुङा फुट्या । (ढुङ्गाहरू फुटे) ।

(ख) सङ्ख्यावाचक विशेषणमा वचन

बैतडेली भाषिकामा नामले लिने विशेषणबाट पनि वचनभेद देखा पर्दछ । यस भाषिमा एक सङ्ख्याका साथ आउने विशेष्यले एकवचनलाई र एकभन्दा बढी आउने विशेष्यले बहुवचनलाई जनाउँछ, जस्तै :

तालिका नं. १२

सङ्ख्यावाचक विशेषणमा वचन

एकवचन	बहुवचन
एक अम्बा, (एक अम्बा)	चार अम्बा, (चारवटा अम्बा)
एक गिर, (एक बल)	आठ गिर, (आठवटा बल)
एक चिल, (एक चिल)	सय चिल, (सयवटा चिल)
एक मान्सु, (एक मान्छे)	दुई मान्सु, (दुईवटा मान्छे)

(ग) अन्य नामसँग वचन

बैतडेली भाषिकामा ओकारान्त नामबाहेक अन्य नामहरूमा पनि वचनको भेद देखापर्दछ। यस्ता वाक्यहरूमा आकार नाममा नलागी क्रियापदमा लागेर बहुवचन हुने गर्दछ। त्यस्तै बैतडेली भाषिकामा केही नामिकपदहरूमा वैकल्पिक 'न्' लगाएर बहुवचन बनेको हुन्छ, जस्तै :

तालिका नं. १४

अन्य नामसँग वचन

एकवचन	बहुवचन
टेबुल हल्लियो । (टेबुल हल्लियो) ।	टेबुल हल्लिया । (टेबुलहरू हल्लिए) ।
कोट भयो । (कोट खस्यो) ।	कोट भ्या । (कोटहरू खसे) ।
काफल पाक्यो । (काफल पाक्यो) ।	काफल पाक्या । (काफलहरू पाके) ।
बल्लु आयो । (गोरू आयो) ।	बल्लु आया । (गोरूहरू आए) ।
मान्सु गयो । (मान्छे गयो) ।	मान्सु गया । (मान्छेहरू गए) ।
किताब हरायो । (किताब हरायो) ।	किताब हराया । (किताबहरू हराए) ।
आरू पाक्यो । (आरू पाक्यो) ।	आरू पाक्या । (आरूहरू पाके) ।
फूल फुल्यो । (फूल फुल्यो) ।	फूल फुल्या । (फूलहरू फुले) ।
मान्सु मयो । (मान्छे मयो) ।	मान्सु म्या । (मान्छेहरू मरे) ।
सालो आयो । (सालो आयो) ।	सालान् आया । (सालाहरू आए) ।
रूख ढल्यो । (रूख ढल्यो) ।	रूखुन् ढल्या । (रूखहरू ढले) ।
वौजू आई । (भाउनु आईन्) ।	वौजुन् आया । (भाउजूहरू आए) ।
आँखो फुट्यो । (आँखा फट्यो) ।	आँखान् फुट्या । (आँखाहरू फुटे) ।
घर नानो छ । (घर सानो छ) ।	घरुन् नाना छन् । (घरहरू साना छन्) ।
दादा आयो । (दाइ आयो) ।	दादान् आया । (दाइहरू आए) ।

२.४.२ सर्वनाममा वचन

सर्वनाम नामका सट्टामा प्रयोग हुने गर्दछ अथवा नामपदको पुनरुक्ति रोक्न सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ। सर्वनाम नामका सट्टा मात्र प्रयोग नभई पदावली र कहिलेकाहीं वाक्यको सट्टा पनि प्रयोग हुने गर्दछ। नाम वा नामपदसमूहको पुनरुक्ति रोक्न सट्टामा आउने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ (शर्मा २०७१, पृ.१२४)। वचन सर्वनामअन्तर्गत आउने व्याकरणात्मक कोटि हो। वचनको परिवर्तन रूपायनका आधारमा नभई मूलरूप नै परिवर्तन भएर हुने गर्दछ तर कतिपय ठाउँमा भने रूपायनका विशिष्ट ढाँचाबाट पनि वचन परिवर्तन हुने गर्दछ। बैतडेली

भाषिकामा वचन सर्वनामका प्रकारअन्तर्गत पुरुषवाचक, सम्बन्धवाचक र प्रश्नवाचन सर्वनाम अनुसार देखापर्दछ ।

२.४.२.१ पुरुषवाचक सर्वनाममा वचन

वैतडेली भाषिकामा पुरुषवाचक सर्वनामअन्तर्गत आउने एकवचन र बहुवचनको रूपलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. १४

पुरुषवाचक सर्वनाममा वचन

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	मुई, (म)	हम्, हमुन् (हामी, हामीहरू)
द्वितीय पुरुष	तुई/ तम् (तँ, तिमी)	तमुन् (तिमीहरू)
तृतीय पुरुष	उ, उन्, तन्, यिन् (ऊ, उनी तिनी, यिनी)	तनुन्, यिनुन्, उनुन् (तिनीहरू, यिनीहरू, उनीहरू)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ ।

१. मुई भात खानौं । (म भात खान्छु) ।
२. हम् फिल्म हेर्दा भानौं । (हामी फिल्म हेर्न जान्छौं) ।
३. हमुन् गया । (हामीहरू गयौं) ।
४. तुई रोटा खा । (तँ रोटी खा) ।
५. तम् याँ आस । (तिमी यता आउ) ।
६. तमुन् अल्ल्छी भया । (तिमीहरू अल्ल्छी भयौ) ।
७. ऊ घर गया हो । (ऊ घर गएको हो) ।
८. उन माइत गया । (उनी माइत गइन्) ।
९. तन् हरायाँ । (तिनी हराए) ।
१०. उनुन काठमाडौं गया । (उनीहरू काठमाडौं गए) ।
११. तनुन् गट्टा छन् । (तिनीहरू खराब छन्) ।
१२. यिनुन् चोर्दा थ्या । (यिनीहरू चोरी गर्दै थिए) ।

२.४.२.२ सम्बन्धवाचक सर्वनाममा वचन

बैतडेली भाषिकामा सम्बन्धवाचक सर्वनाम अन्तर्गत आउने एकवचन र बहुवचनको रूपलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ, जस्तै :

तालिका नं. १५

सम्बन्धवाचक सर्वनाममा वचन

एकवचन	बहुवचन
जु (जो/जुन, जुनसुकै)	जुज्जो (जोजो)
जी (जे, जेसुकै)	जिज्या (जेजे)
जसोई (जोसुकै)	जसाई (जस्तासुकै)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. जु कालो छ तो मेरो सालो हो । (जो कालो छ त्यो मेरो सालो हो) ।
२. जु कुरा नाइचाहिन्यो तइ जनसोर्धै । (जुन कुरा आवश्यक छैन त्यो नसोध) ।
३. जि पाक्याको छ त्यसै खानौं । (जे पाकेको छ त्यही खान्छु) ।
४. चेलाले जसोइलई खानाकी खान्छ । (छोरोले जेसुकै खाना पनि खान्छ) ।
५. जुज्जो चोद्दान तनुन् चोर हुन् । (जोजो चोरी गर्छन् तिनीहरू चोर हुन्) ।
६. जिज्या घरमा छ तसै खाया । (जेजे घरमा छ त्यही खानु) ।
७. जिज्या सरून्ले पढायो तोई परीक्षामा आउन्त्यो । (जेजे सरहरूले पढाएँ त्यही परीक्षामा आउँछ) ।

२.४.२.३ प्रश्नवाचक सर्वनाममा वचन

बैतडेली भाषिकामा प्रश्नवाचक सर्वनाम अन्तर्गत आउने निश्चयवाचक र अनिश्चयवाचक सर्वनामको एकवचन र बहुवचनको रूपलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. १६

प्रश्नवाचक सर्वनाममा वचन

एकवचन	बहुवचन
कु (को/कुन)	कुक्कु, (कोको, कुनकुन)
की (के)	किक्या, (केके)
कोई, केई, (कोही, केही)	कोईकोई, केईकेई, (कोहीकोही, केहीकेही)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. मेरो घर कु हो ? (मेरो घर कुन हो) ?
२. यो खानाकी कु खान्यो ? (यो खाना को खान्छ) ?
३. आज कु आउन्थो ? (आज को आउँछ) ?
४. आज कुक्कु फिल्म लाग्या हुन् ? (आज कुनकुन फिल्म लागेका हुन्) ?
५. बेली कुक्कु आया ? (हिजो कोको आएँ) ?
६. आज कि पाक्यो ? (आज के पाक्यो) ?
७. तम्ले किक्या गन्या ? (तिमीले केके गन्यौँ) ?
८. याँबठै कोई मान्सु गयो ? (यताबाट कोही मान्छे गयो) ?
९. तमरी केई कुरडी छ ? (तिम्रो केही कुरा छ) ?
१०. तम्रा फोनमा किक्या छन् ? (तिम्रो फोनमा केके छ) ?
११. कोईकोई मान्सुन् रिसाया हुन् ? (कोहीकोही मान्छेहरू रिसाएका हुन्) ?
१२. केईकेई लेख्या हो कि ? (केहीकेही लेख्ने हो कि) ?

२.४.२.४ दर्शकवाचक सर्वनाम

बैतडेली भाषिकामा दर्शकवाचक सर्वनामअन्तर्गत आउने एकवचन र बहुवचनको रूपलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. १७

दर्शकवाचक सर्वनाम

एकवचन	बहुवचन
यो, यिन् (यो, यी)	यिनुन् (यिनीहरू)
तो (त्यो)	
तन्, उन् (तिनी, उनी)	तनुन्, उनुन् (तिनीहरू, उनीहरू)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. यो कापी हो । (यो कापी हो) ।
२. यिन् मान्सु कु हुन् । (यी मान्छे को हुन् ।)

३. यिनुन् चोरी गद्दान् । (यिनीहरू चोरी गर्छन्) ।
४. तो बल्ल कालो छ । (त्यो गोरू कालो छ) ।
५. तम् घर गया । (तिमी घर जाऊ) ।
६. उन् आया । (उनी आए) ।
७. तनुन् सराप खानान् । (तिनीहरू रक्सी खान्छन्) ।
८. उनुन् मास्टर हुन् । (उनीहरू शिक्षक हुन्) ।

२.४.३ विशेषणमा वचन

नाम, सर्वनाम र क्रियाको गुण, सङ्ख्या, किसिम आदि विशेष कुरा बुझाउनेलाई विशेषण भनिन्छ (भट्टराई, २०३३, पृ.१३१) । वचन विशेषणको व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा आउने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तो बहुवचन बनाउन 'हरू' जोडिरहनु पर्दैन । यस भाषिकामा विशेषण एकवचनबाट बहुवचनमा बदलिँदा बहुवचनको विशेषणमा आकार लाग्दछ भने विशेषणका साथमा आउने नाममा 'हरू' लागेको हुँदैन; जस्तै :

तालिका नं. १८

विशेषणमा वचन

एकवचन	बहुवचन
काचो आरू (काँचो आरू)	काचा आरू (काँचा आरूहरू)
कालो गाई (कालो गाई)	काला गाई (काला गाईहरू)
हरियो रूख (हरियो रूख)	हरिया रूख (हरिया रूखहरू)
चुकलो आम (अमिलो आँप)	चुकला आम (अमिला आँपहरू)
लामो मास्टर (अग्लो शिक्षक)	लामा मास्टर (लगला शिक्षकहरू)

माथिका उदाहरणमा बैतडेली भाषिकामा एकवचनबाट बहुवचन हुँदा विशेषणमा मात्र 'आ' प्रत्यय लागेको छ तर स्तरीय नेपाली भाषामा बहुवचन हुँदा विशेषणमा 'आ' प्रत्यय लागेर नाममा पनि 'हरू' थपिएको छ । बैतडेली भाषिकामा मानवीय नाम, मानवेतर प्राणीवाचक नाम र मानवेतर अप्राणीवाचक नामहरूमा विशेषणमा वचनभेद हुँदा एकवचनको ओकारान्त विशेषण बहुवचनमा आकारान्त विशेषणमा परिणत भएको देखिन्छ । माथिको उदाहरणमा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ ।

१. यो काचो आरू हो । (यो काँचो आरू हो) ।

यिन काचा आरू हुन् । (यी काँचा आरूहरू हुन्) ।

२. कालो गाई आयो । (कालो गाई आयो ।
काला गाई आया । (काला गाईहरू आए) ।
३. हरियो रूख ढल्यो । (हरियो रूख ढल्यो) ।
हरिया रूख ढल्या । (हरिया रूखहरू ढले) ।
४. चुकलो आम रैछ । (अमिलो आँप रहेछ) ।
चुकला आम रैछन् । (अमिला आँपहरू रहेछन्) ।
५. यो निच्चो भ्याल छ । (यो होचो भ्याल छ) ।
यिन निच्चा भ्याल छन् । (यी होचा भ्यालहरू छन्)।
६. कालो कस्णो हरायो । (कालो लोटा हरायो) ।
काला कस्णा हराया । (काला लोटाहरू हराए) ।

२.४.४ क्रियापदमा वचन

वचन क्रियापदको व्याकरणात्मक कोटि हो । वाक्यमा वचनको भेद हुँदा त्यसको प्रभाव क्रियामा पनि पर्ने गर्दछ । मानक नेपाली भाषाजस्तै बैतडेली भाषिकाका क्रियामा पनि एकवचन र बहुवचनको प्रयोग भएको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा केही यस्ता वाक्यहरू रहेका भेटिन्छन् जुन वाक्यमा क्रियापदको प्रयोग भएर मात्र एकवचन वा बहुवचन भनि छुट्याउन सकिन्छ । बैतडेली भाषिकामा क्रियापदमा देखिने वचनको भेदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. १९

क्रियापदमा वचन

एकवचन	बहुवचन
भान्छ (जान्छ)	भानान् (जान्छन्)
रैछ (रहेछ)	रैछन्/यान (रहेछन्)
भानउ (जान्छु)	भानैउ (जान्छौं)
गरन्छ (गर्छ)	गद्दान/गरन्छन् (गर्छन्)

माथिको तालिकाका आधारमा क्रियालाई एक वा बहुवचनमा रूपायन गर्दा बैतडेली भाषिकामा आउँ, आन, अन् जस्ता प्रत्यय लागेको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा भएका क्रियाको

प्रयोग हुँदा मात्र वचनमा भेद देखिने वाक्य र माथिको तालिकामा दिइएका क्रियापदहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

१. उ घर भान्छ । (ऊ घर जान्छ) ।
उन घर भानान् । (उनीहरू घर जान्छन्) ।
२. स्यौउ निको रैछ । (स्याउ राम्रो रहेछ) ।
स्यौउ निका रैछन् । (स्याउहरू राम्रा रहेछन्) ।
३. मुई घर भानउ । (म घर जान्छु) ।
हम् घर भानौउँ । (हामी घर जान्छौँ) ।
४. ऊकाम गरन्छ । (ऊ काम गर्छ) ।
उनुन् काम गद्दान । (उनीहरू काम गर्छन्) ।
५. काट्या कुर मयो । (टोक्ने कुर मयो) ।
काट्या कुर मया । (टोक्ने कुरहरू मरे) ।
६. खतम मान्सु गयो । (खराब मान्छे गयो) ।
खतम मान्सु गया । (खराब मान्छेहरू गए) ।
७. माद्या गाई मयो । (हान्ने गाई मयो) ।
माद्या गाई मया । (हान्ने गाईहरू मरे) ।
८. अम्बा पाक्यो । (अम्बा पाक्यो) ।
अम्बा पाक्या । (अम्बाहरू पाके) ।

२.४.५ उपसंहार

यसरी बैतडेली भाषिकामा वचनको चर्चा गर्दा के निष्कर्ष निस्कन्छ भने यस भाषिकामा वचनको सम्बन्ध नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियासँग रहेको हुन्छ । यस भाषिकामा नाममा वचनको अवस्था हेर्दा ओकारान्त नाम आकारान्तमा बदलिएर बहुवचन बनेको छ भने स्तरीय नेपाली भाषाको बहुवचनात्मक वाक्यमा प्रयोग हुने 'हरू' बैतडेली भाषिकामा प्रयोग भएको पाइँदैन, बरु यस भाषिकामा 'हरू' को सट्टा वैकल्पिक 'न्' को प्रयोग भएको पाइँन्छ । यस भाषिकामा सर्वनाममा वचनको रूपायन हुँदा नेपाली भाषामा देखिए जस्तै पुरुषवाचक, प्रश्नवाचक, सम्बन्धवाचक, दर्शकवाचक सर्वनाममा भेद देखिन्छ । बैतडेली भाषिकामा विशेषणमा वचनभेद हुँदा बहुवचनको विशेषणमा आकार अनिवार्य रूपमा लाग्ने गर्दछ र

यसरी विशेषणमा आकार अनिवार्य रूपमा लागेपछि नाममा वैकल्पिक 'न्' को प्रयोग भएको पाइँदैन । यस भाषिकामा क्रियामा वचनको रूपायन हुँदा 'आउँ, आन्, अन्' जस्ता प्रत्ययहरू लागेको पाइन्छ र यस भाषिकामा यस्ता केही वाक्यहरू भेटिन्छन्, जुन वाक्यका क्रियापदमा आकार लागे पछि मात्र एकवचन र बहुवचनको भेदलाई छुट्टयाउन सकिन्छ ।

२.५ पुरुष

अभिव्यक्तिमा संलग्न सहभागीको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०७६पृ. ८४) । सर्वनामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि नै पुरुष हो । यसले व्यक्तिको बोध गराउँछ । पुरुषले कथनमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउँछ । नेपालीमा पुरुष (प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष) गरी तीन प्रकारका हुन्छन् । कुरा तथा संवाद गर्ने व्यक्ति प्रथम पुरुष, कुरा तथा संवाद सुन्ने व्यक्ति द्वितीय पुरुष र जसका बारेमा कुरा तथा संवाद गरिन्छ ऊ तृतीय पुरुष हो ।

नेपाली भाषाजस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि पुरुष (प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष) तीन प्रकारका रहेका छन् । यस भाषिकामा पुरुष सर्वनामिक व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा रहेको पाइन्छ ।

२.५.१ सर्वनाममा पुरुष

सर्वनामको व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा पुरुष आउने गर्दछ । सर्वनामका आधारमा बैतडेली भाषिकामा रहेका पुरुषहरूबीचको भेदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ, जस्तै :

तालिका नं. २०

सर्वनाममा पुरुष

प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष
मुँ/मुई, हाम, मेरो (म/मैले, हामी, मेरो)	तुई, तम्, तमुन् (तँ, तिमी, तपाईं, हजुर, तिमीहरू, तपाईंहरू, हजुरहरू)	ऊ, उन्, तो, यो, यि, यिनुन्/इनुन्, तनुन्, उनुन् (ऊ, उनी, उहाँ, त्यो, यो, यी, यिनीहरू उनीहरू, तिनीहरू)

माथिको तालिकामा रहेका सर्वनामहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. मुई भात खानौं । (म भात खान्छु) ।

२. हम खेल्लु भानौं । (हामी खेल जान्छौं) ।

३. मेरो चेलो चोर नाइ हो । (मेरो छोरा चोर होइन ।
४. तुई काँ बसन्छई ? (तँ कता बस्छस्) ?
५. तम् कब आया ? (तिमी कहिले आयौ) ?
६. तमुन् जनबोलौ । (तिमीहरू नबोल ।
७. ऊ कालो छ । (ऊ कालो छ) ।
८. उन् काँ छन् । (उनी कता छन् ।
९. तो चोर हो । (त्यो चोर हो) ।
१०. यी मेरा दाइ हुन् । (यी मेरा दाइ हुन्) ।
११. यिनुन् कैइका चेली हुन् । (यिनीहरू कस्का छोरी हुन्) ।
१२. उनुन् कब गयाच्यान । (उनीहरू कहिले गएछन्) ।
१३. तनुन् क्याइ रुनाच्यान । (तिनीहरू किन रुदैछन्) ।

२.५.२ कर्मणि वाक्य (कर्म र क्रियाको सङ्गति)

सकर्मक क्रियाको भूतकालमा क्रियाको रूप कर्ताको अनुसार नभई कर्मको अनुसार प्रयोग गरिनुलाई नै कर्मणि प्रयोग भनिन्छ, (पोखरेल २०२२ पृ.६१) । यो बैतडेली भाषिकामा देखापर्ने मुख्य विशेषता हो । पोखरेल ले बैतडेली भाषिकामा कर्मणिको प्रयोगलाई देखाउँदै यो बैतडेली भाषिकाको तृतीय पुरुषमा मात्र प्रयोग हुने कुरा बताएका छन् । उनले कर्मणिको प्रयोग कुमाउनी, हिन्दी भाषाका सबै पुरुषमा प्रयोग भए पनि परपच्छमा वर्गान्तगत पर्ने बैतडेली भाषिकामा भने केवल अन्य पुरुषमा मात्र सीमित छ भन्ने तथ्यलाई प्रस्तुत गरेका छन् र कर्मणिको प्रयोग मभ्रपच्छमा वर्गको भाषिकामा पनि पाइने कुरा बताएका छन् ।

क्रियाको अनिवार्य कारकका रूपमा आउने कर्मको क्रियासँग लिङ्गगत, वचनगत र पुरुषगत मेल हुनु नै कर्म र क्रियाको सङ्गति हो (अवस्थी २०४०पृ.१७) । अवस्थी ले *बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्ग प्रयोगमा कर्म र क्रियाबीचको सङ्गति सकर्मक वाक्यमा मात्र पाइने बताउँदै यसको प्रयोग बैतडीका केही सीमित क्षेत्रमा (पाटन, खटाली सल्लेबासा) मात्र प्रयोग हुने बताएका छन् तर यस्तो प्रयोग अनिवार्य नभएर विकल्पका रूपमा हुने पनि उदाहरणसहित स्पष्ट पारेका छन् ।*

यसरी माथिका भनाइहरूबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने बैतडेली भाषिकाको तृतीय पुरुषको सकर्मक क्रियाको भूतकालिक वाक्यमा मात्र कर्मणि प्रयोग भएको हुन्छ । शोधार्थीको

अध्ययनको मुख्य क्षेत्र पनि पाटन र त्यस आसपासका क्षेत्र रहेकाले यी क्षेत्रमा प्रयोग हुने कर्मणि वाक्यको प्रयोगलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. मुईले दाल पकाया । (मैले दाल पकाएँ) ।
तम्ले दाल पकाया । (तिमीले दाल पकायौ) ।
रामले दाल पकाई /पकायो । (रामले दाल पकायो) ।
२. मुईले घडी किन्या । (मैले घडी किनेँ) ।
तम्ले घडी किन्या । (तिमीले घडी किन्यौ) ।
गोपालले घडी किनी/ किन्यो । (गोपालले घडी किन्यो) ।
३. मुईले कुरडी सुण्या । (मैले कुरा सुनेँ) ।
तम्ले कुरडी सुण्या । (तिमीले कुरा सुन्यौ) ।
उइले कुरडी सुणी/सुण्यो । (उसले कुरा सुन्यो) ।
४. मुईले सट धोया । (मैले सट धोएँ) ।
तम्ले सट धोया । (तिमीले सट धोयौ) ।
उइले सट धोई/धोयो । (उसले सट धोयो) ।
५. मुईले टोपी चिन्या । (मैले टोपी च्यातेँ) ।
तम्ले टोपी चिन्या । (तिमीले टोपी च्यात्यौ) ।
दीपकले टोपी चिरी/चिन्यो । (दीपकले टोपी च्यात्यो) ।
६. मुईले लट्टी बनाया । (मैले लट्टी बनाएँ) ।
तम्ले लट्टी बनाया । (तिमीले लट्टी बनायौ) ।
उइले लट्टी बनाइ/बनायो । (उसले लट्टी बनायो) ।

२.५.३ क्रियापदमा पुरुष

परम्परागत रूपमा पुरुषको सम्बन्ध सर्वनामसँग मात्र देखाए पनि यो क्रियाको पनि व्याकरणात्मक कोटि हो । नेपाली भाषाजस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि पुरुषअनुसार क्रियाको फरक फरक प्रयोग हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा क्रियापदमा देखिने पुरुषको भेदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. २१

क्रियामा पुरुष

प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष
भानउ, खानउ, गद्उ (जान्छु, खान्छु, गछ्छौं)	भान्छई, खान्छई, गद्दौ (जान्छौ, खान्छौ, गछ्छौं)	भान्छ, खान्छ, गद्दान (जान्छ, खान्छ, गछ्छन्)

माथिको उदाहरणबाट के प्रष्ट हुन्छ भने बैतडेली भाषिकामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषमा क्रमशः उ, अई र अ प्रत्यय लागेर क्रियापदको निर्माण हुने गर्दछ। माथिको तालिकामा दिइएका क्रियापदहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ।

१. मुई घर भानउ । (म घर जान्छु) ।
२. मुई खीर खानउ । (म खीर खान्छु) ।
३. हम् काम गद्उ । (हामी काम गछ्छौं) ।
४. तुई घर भान्छई । (तिमी घर जान्छौ) ।
६. तुई भात खान्छई । (तिमी भात खान्छौ) ।
७. तम् चक्की गया । (तिमी मिल गयौ) ।
८. ऊ घर भान्छ । (ऊ घर जान्छ) ।
९. ऊ खीर खान्छ । (ऊ खीर खान्छ) ।
१०. यिनुन् काम गद्दान । (यिनीहरू काम गछ्छन्) ।

२.५.४ उपसंहार

बैतडेली भाषिकामा पुरुषको अध्ययन गर्दा पुरुष सर्वनाम र क्रियाको व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा आएको हुन्छ। नेपाली भाषाजस्तै यस भाषिकामा पनि प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषको प्रयोग भएको पाइन्छ र पुरुषानुसार नै क्रियापदको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ। यस भाषिकामा प्रथम पुरुषको एकवचन र बहुवचनमा एउटै क्रियापदको प्रयोग हुने गर्दछ अथवा प्रथम पुरुषको एकवचनात्मक वाक्यमा जुन क्रियापदको प्रयोग भयो त्यही क्रियापद प्रथम पुरुषको बहुवचनात्मक वाक्यमा पनि प्रयोग हुने गर्दछ; जस्तै : मुई खेल्लु भानौं । म खेल्लु जान्छु ।, हम् खेल्लु भानौं । (हामी खेल्लु जान्छौं) । यस भाषिकामा द्वितीय र तृतीय पुरुषमा भने वचन र आदर अनुसार क्रियापदहरूको फरक फरक प्रयोग भएको पाइन्छ। प्रायः यस भाषिकाका क्रियापदहरू 'उ', 'अई' र 'अ' प्रत्यय लागेर निर्माण भएका हुन्छन्।

बैतडेली भाषिकामा पुरुषको चर्चा गर्दा प्राप्त महत्त्वपूर्ण उपलब्धी भनेको यस भाषिकामा प्रयोग हुने कर्मणि वाक्य हो । कर्मणि वाक्यको चर्चा लिङ्गव्यवस्था अन्तर्गत पनि गर्न सकिन्थ्यो तर कर्मणि वाक्य तृतीय पुरुषको भूतकालको सकर्मक क्रियामा मात्र देखिने हुनाले यसको चर्चा यहाँ गरिएको हो । माथि प्रस्तुत ३.४.२ को उदाहरणलाई केलाउँदा (१) मा 'मुई ले दाल पकाया, तम्ले दाल पकाया', 'रामले दाल पकाइ' वाक्यको प्रयोग गरिएको छ । यस वाक्यमा 'दाल' स्त्रीलिङ्गी शब्द भएकाले तृतीय पुरुषमा कर्ताअनुसार क्रियाको प्रयोग नभएर कर्मअनुसार स्त्रीलिङ्गी क्रियापद 'पकाइ' को प्रयोग गरिएको छ । यसरी माथि प्रस्तुत गरिएका ३.४.२ का सम्पूर्ण उदाहरणहरूमा स्त्रीलिङ्गी कर्मसँग स्त्रीलिङ्गी क्रियाको प्रयोग गरी कर्मणि वाक्य बनेका छन्, जुन बैतडेली भाषिकाको महत्त्वपूर्ण विशेषता हो ।

२.६ आदर

आदर मुख्यतः श्रोता (द्वितीय पुरुष) र अन्य सन्दर्भ (तृतीय पुरुष) मा व्यक्त हुन्छ । यसका लागि श्रोता सन्दर्भमा आदरार्थी सर्वनामको र अन्य सन्दर्भमा चाहिँ सर्वनामका साथै आदर जनाउने नामको प्रयोग हुन सक्छ (अधिकारी २०७६पृ.१०२) । आदरले पनि व्याकरणात्मक कोटि दर्साउँछ । यो मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचन वा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ ।

नेपाली भाषामा तीन प्रकारका आदर देखाउन सकिन्छ - (१) निम्न आदर (२) मध्यम आदर (३) उच्च आदर । उच्च आदरभन्दा माथि 'बक्सिन्छ', जस्ता क्रियापद भेटिए पनि हाल यी शब्दहरूको प्रयोग विस्तारै कम हुँदै गइरहेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा निम्न आदर, मध्यम आदर र उच्च आदर गरी तीन प्रकारका आदर भेटिए पनि बैतडेली भाषिकामा भने दुई प्रकारका आदर मात्र भेटिन्छन् - (१) अनादर (२) सामान्य आदर । बैतडेली भाषिकामा अनादरमा निम्न आदरको प्रयोग गरिन्छ, भने निम्न आदरभन्दा माथि मध्यम आदर, उच्च आदर, उच्चतर आदरका लागि एउटै आदर सामान्य आदरको प्रयोग गरिन्छ ।

२.६.१ नाममा आदर

आदर नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो । बैतडेली भाषिकामा आदर अनादर र सामान्य आदर गरी दुई किसिमका हुन्छन् । यस भाषिकामा आदरको भेद ओकारान्त नामसँग र अन्य नामसँग रहेको हुन्छ ।

२.६.१.१ ओकारान्त नाममा आदर

बैतडेली भाषिकामा आदर ओकारान्त नामसँग जोडिएर आउँछ । यस भाषिकामा अनादर र सामान्य आदर मात्र हुने भएकाले अनादरको ओकारान्त सामान्य आदरमा आकारमा बदलिन्छ, यद्यपि यस प्रकारको आदर ओकारान्त नाममा देखिने वचनको रूपायनजस्तै हुने

गर्दछ । अथवा ओकारान्त नाममा वचनको रूपायन हुँदा बहुवचनको क्रियामा जुन 'आ' प्रत्यय लागेको हुन्छ त्यही 'आ' प्रत्ययले यहाँ सामान्य आदरको काम गरेको हुन्छ; जस्तै :

तालिका नं. २२

ओकारान्त नाममा आदर र क्रियाबीचको सङ्गति

अनादर	सामान्य आदर
सालो गयो । (साला गयो) ।	साला गया । (सालाहरू गए) ।
चेलो हरायो । (चेलो हरायो) ।	चेला हराया । (चेलाहरू हराए) ।
चेलो मर्यो । (छोरो मर्यो) ।	चेला मर्या । (छोराहरू मरे) ।
गेदो हाँस्यो । (बच्चा हाँस्यो) ।	गेदा हाँस्या । (बच्चाहरू हाँसे) ।

२.६.१.२ विशेषण र विशेष्यका बीचको सङ्गति आधारमा आदर

बैतडेली भाषिकामा ओकारान्त नाम बाहेक अन्य नामहरूमा पनि आदरको भेद देखा पर्दछ । यस भाषिकामा विशेषण र विशेष्यकाबीचको सङ्गति आधारमा पनि आदरको भेद देखा पर्दछ । विशेषणका सरल रूपले अनादरलाई र तिर्यक् रूपले सामान्य आदरलाई बुझाउने गर्दछ; जस्तै :

तालिका नं. २३

विशेषण र विशेष्यकाबीचको सङ्गति आधारमा आदर

अनादर	सामान्य आदर
गट्टी दिदी हाँसी । (खराब दिदी हाँसी) ।	गट्टी दिदी हाँस्या । (खराब दिदी हाँस्नु भयो) ।
काली बउजू रोई । (काली भाउजू रोई) ।	काली बउजू रोया । (काली भाउजू रूनु भयो) ।
कानो मामा गयो । (अन्धो मामा गयो) ।	काना मामा गया । (अन्धा मामा जानुभयो) ।
काली बजेइ मरी । (काली बज्यै मरी) ।	काली बजेई मर्या । (काली बज्यै मर्नुभयो) ।
पुन्ट्या मास्टर हरायो । (होचो शिक्षक हरायो) ।	पुन्ट्या मास्टर हराया । (होचा शिक्षक हराउनुभयो) ।
नानो चेलो आयो । (सानो छोरो आयो) ।	नाना चेला आया । (साना भाइ आए) ।

२.६.१.३ उद्देश्य र क्रियाबीचको सङ्गतिका आधारमा आदर

बैतडेली भाषिकामा उद्देश्य र क्रियाबीचको सङ्गतिका आधारमा पनि आदरभेद देखा पर्दछ । बैतडेली भाषिकामा उद्देश्य र क्रियाबीचको रूपायनका आधारमा आदरभेद हेर्दा समापिका क्रियाका एकवचन रूपले अनादरलाई र बहुवचन रूपले सामान्य आदरलाई चिनाउने गर्दछ; जस्तै :

तालिका नं. २४

उद्देश्य र क्रियाबीचको सङ्गतिका आधारमा आदर

अनादर	सामान्य आदर
बाबा हिटे । (बुवा हिँड्यो) ।	बाबा हिट्या । (बुवा हिँड्नुभयो) ।
इजा गई । (आमा गइ) ।	इजा गया । (आमा जानुभयो) ।
कइंसी रोई । (सानी आमा रोई) ।	कइंसी रोया । (सानी आमा रूनुभयो) ।
पुसाइ भाग्यो । (फुपाजु भाग्यो) ।	पुसाइ भाग्या । (फुपाजु भागनुभयो) ।
दिदी आई । (दिदी आई) ।	दिदी आया । (दिदी आउनुभयो) ।
बउजू चोर हो । (भाउजू चोर हो) ।	बउजू चोर हुन् । (भाउजू चोर हुन्) ।

२.६.२ सर्वनाममा आदर

सर्वनाम तथा क्रियासित सम्बन्धित व्याकरणात्मक धारा आदर हो । आदर द्वितीय तथा तृतीय पुरुषका सर्वनाम तथा क्रियापदबाट सङ्केतित हुन्छ (गौतम र चौलागाईं २०६७ पृ.१०१) । बैतडेली भाषिकामा सर्वनाममा आदरको सङ्गति सर्वनाममा वचनको सङ्गति देखिए जस्तै देखा पर्दछ । बैतडेली भाषिकामा एकवचनका रूपहरू बहुवचनमा आउँदा सामान्य आदर हुने गर्दछ । यस भाषिकामा आदरको सम्बन्ध द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषको एकवचन र बहुवचनसँग हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा सर्वनामका आदरवाचक रूपहरू यसप्रकार रहेका छन् :

तालिका नं. २५

सर्वनाममा आदर

अनादर	सामान्य आदर
तुई (तँ)	तम् (तिमी, तपाईं, हजुर)
ऊ (ऊ)	उन् (उनी, उहाँ)
यो (यो)	यिन्/इन् (यी, यिनी)
तो (त्यो)	तन् (ती, तिनी)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

१. तुई भात खा । (तँ भात खा) ।
२. तम्ले मुइलाई कि भुण्या । (तिमीले मलाई के भन्यौ) ।
३. ऊ मेरी स्वाइनी हो । (ऊ मेरी श्रीमती हो) ।
४. उन् मेरा बैकान हुन् । (उनी मेरा श्रीमान् हुन्) ।
५. यो मेरो चेलो हो । (यो मेरो चेलो हो) ।
६. यिन् मेरा मामा हुन् । (यिनी मेरा मामा हुन्) ।
७. तो निको मान्सु हो । (त्यो असल मान्छे हो) ।
८. तन् सुब्बा हन् । (तिनी सुब्बा हुन्) ।

२.६.३ विशेषणमा आदर

आदर विशेषणको व्याकरणात्मक कोटि हो । बैतडेली भाषिकामा आदर अनादर र सामान्य आदर गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । यस भाषिकामा विशेषणमा आदरको सम्बन्ध विशेषणमा वचनको सम्बन्ध भए जस्तै देखा पर्दछ । विशेषणमा देखिने एकवचनले अनादरलाई र बहुवचनले सामान्य आदरलाई बुझाउँछ । बैतडेली भाषिकामा विशेषणमा भएको आदरको सङ्गितलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. २६

विशेषणमा आदर

अनादर	सामान्य आदर
कालो बुडो मय्यो । (कालो बुढो मय्यो) ।	काला बुडा मय्या । (काला बुढा मर्नुभयो) ।
तेरो नानो चेलो काँ छ ? (तेरो कान्छो छोरा कता छ) ?	तमरा नाना चेला काँ छन् ? (तिम्रा कान्छा छोरा कहाँ छन्) ।
मेरो कान्सो गोसि गयो । (मेरो कान्छो देवर गयो) ।	मेरा कान्सा गोसि गया । (मेरा कान्छा देवर गए) ।
गोरो ल्वार भाग्यो । (गोरो लुहार भाग्यो) ।	गोरा ल्वार भाग्या । (गोरा लुहार भागे) ।
तेरो नानो भाप्पा रोयो । (तिम्रो कान्छो भाइ रोयो) ।	तमरा नाना भाप्पा रोया । (तिम्रा कान्छा भाइ रोए) ।
अन्धो मान्सु आयो । (अन्धो मान्छे आयो) ।	अन्धा मान्सु आया । (अन्धा मान्छे आउनुभयो) ।

माथिको उदाहरणवाट के प्रष्ट हुन्छ भने बैतडेली भाषिकामा विशेषणमा आदरको सङ्गति विशेषणमा वचनको सङ्गति देखिए जस्तै हुन्छ । यस भाषिकामा पुलिङ्गी विशेषणमा मात्र आदरको रूप देखापर्दछ भने स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा आदरको रूप देखा पर्दैन; जस्तै :

१. निकी चेलीले मेरी कुरेडी सुणी । (राम्री छोरीले मेरो कुरा सुनी) ।
२. कान्सी इजा आइ । (कान्छी आमा आई) ।
३. ठुली चेली भागी । (ठूली छोरी भागी) ।
४. माइली बउजू मरी । (माहिली भाउजू मरी) ।
५. कानी बैनीले किताब पडी । (अन्धी बहिनीले किताब पढी) ।
६. जेठी स्वाइनी पैल गई । (जेठी श्रीमती पोइल गई) ।

२.६.४ क्रियापदमा आदर

वाक्यको प्रयोग हुँदा आदर क्रियाको व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा आएको हुन्छ । वाक्यमा आदरभेद हुँदा त्यसको प्रभाव क्रियामा पनि पर्ने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा आदर अनादर र सामान्य आदर गरी दुई प्रकारका रहेका छन् । यी आदर नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाका तहमा देखापर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा क्रियाका तहमा देखिने आदरको भेदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. २७

क्रियापदमा आदर

अनादर	सामान्य आदर
गर, बस्, पढ (गर, बस्, पढ)	गर, बस्, पढ (गर/गर्नुस्, बस्/बस्नुस्, पढ/पढनुस्)
गयो, भुण्यो (गयो, भन्यो)	गया, भुण्यो (गए/जानुभयो, भन्यो/भन्नुभयो)
हालिदे, गरिदे (हालिदे, गरिदे)	हालिदेऊ, गरिदेऊ (हालिदेऊ/हालिदिनुस्, गरिदेऊ/गरिदिनुस्)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. तुई काम गर । तँ काम गर ।
२. तम् काम गर । (तिमी काम गर/ तपाईँ काम गर्नुहोस्) ।
३. तुई किताब पड् । (तँ किताब पढ) ।

४. तम् किताब पढ । (तिमी किताब पढ/ तपाईं किताब पढनुहोस्) ।
५. ऊ घर गयो । (ऊ घर गयो) ।
६. उन् घर गया । (उनी घर गाए/ उहा घर जानुभयो) ।
७. उईले काठमाडौं भानिउं भुण्यो । (उनीले काठमाडौं जाने कुरा भन्यो) ।
८. उन् काठमाडौं गया । (उनी/उहाँ काठमाडौं गए/जानुभयो) ।
९. तुई मेरो किताब भोलामा हालिदे । (तँ मेरो पुस्तक भोलामा हालिदे/ राखिदे) ।
१०. तम् मेरो किताब भोलामा हालिदेऊँ । (तिमी मेरो पुस्तक भोलामा हालिदेउ/तपाइ मेरो पुस्तक भोलामा हालिदिनुस्) ।

२.६.५ उपसंहार

यसरी बैतडेली भाषिकामा आदरको चर्चा गर्दा के निष्कर्ष निकल्छ भने यस भाषिकामा दुईवटा आदरको मात्र व्यवस्था रहेको छ, अनादर र सामान्य आदर । नेपाली भाषाको जस्तो आइस्यो, गइस्यो, खाइस्यो जस्ता उच्च आदरार्थीको प्रयोग बैतडेली भाषिकामा पाइँदैन । यस भाषिकामा आफूभन्दा सानाको लागि अनादर (तुई तँ) को प्रयोग गरिन्छ भने आफूभन्दा ठूलाको लागि सामान्य आदर (तम् तिमी, तपाईं) को प्रयोग गरिन्छ । यस भाषिकामा आदरको प्रयोग नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियामा हुने गर्दछ । यस भाषिकामा नाम, सर्वनाम, विशेषणमा हुने आदरव्यवस्था सर्वनामको बहुवचनमा हुने व्यवस्थाजस्तै रहने गर्दछ । नेपाली भाषाजस्तै यस भाषिकामा पनि आदर द्वितीय र तृतीय पुरुषमा देखा पर्दछ । यस भाषिकामा नाम, विशेषण र क्रियामा आदर भेद हुँदा अनादरमा प्रायः 'आ' प्रत्यय लागेर सामान्य आदर बनेको हुन्छ भने यस भाषिकाका आफ्नै सर्वनामहरू (तुई, तम्, तमुन् आदि) रहेका छन् ।

२.७ कारक

वाक्यभित्र रहेका पदहरूमध्ये जुनजुन पदले विभक्तिद्वारा क्रियासित साक्षात् सम्बन्ध राखी क्रियालाई पूरा गराउँदछन् तिनलाई कारक भनिन्छ (भट्टराई २०३३पृ४६५) । कारक पारिभाषिक शब्द हो, जसको शाब्दिक अर्थ कार्य गर्ने व्यक्ति भन्ने हुन्छ । कुनै पनि संज्ञा (नाम) वा सर्वनामिक पदको सम्बन्ध वाक्यमा प्रयोग भएको अन्य कुनै पद वा विशेष गरी क्रियासँग हुन्छ त्यसैलाई नै कारक भनिन्छ (तिवारी, १९५१पृ २०९) । कारकलाई देखाउनका लागि नाम वा सर्वनाममा जुन चिह्नको प्रयोग गरिन्छ, त्यसलाई विभक्ति भनिन्छ । प्रत्येक कारकको आफ्नै विभक्ति चिह्न हुने गर्दछ । नेपाली भाषामा रूपात्मक र वाक्यात्मक गरी दुई प्रकारका कारक हुन्छन् र तिनीहरूलाई सरल कारक र तिर्यक् कारक गरी दुई भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ ।

यसरी नेपाली भाषामा मुख्य रूपमा रूपात्मक र वाक्यात्मक कारक रहेको पाइन्छ । रूपात्मक कारकअन्तर्गत सरल कारक र तिर्यक् कारक पर्दछन् भने वाक्यात्मक कारक अन्तर्गत कर्ता कारक, कर्म कारक, करण कारक, सम्प्रदान कारक, अपादान कारक, सम्बन्ध कारक र अधिकरण कारक गरी सात किसिमका कारक रहेका हुन्छन् । बैतडेली भाषिकामा पनि कारकको प्रयोग भएको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा पनि रूपात्मक र वाक्यात्मक गरी दुई प्रकारका कारक पाइन्छन् ।

२.७.१ रूपात्मक कारक

रूपात्मक कारक भनेको बाह्य रूपका आधारमा छुट्टिने कारक हो । यो सरल र तिर्यक् कारक गरी दुई प्रकारको हुन्छ (अधिकारी २०७६पृ.१०७) । शब्दको मूल रूपमा कुनै परिवर्तन नआई प्रकट हुने कारक सरल कारक हो भने शब्दको मूल रूपमा परिवर्तन आई वा विभिन्न विभक्तिको योगबाट प्रकट हुने कारक तिर्यक कारक हो । बैतडेली भाषिकामा सरल र तिर्यक् कारकको प्रयोग भएको भेटिन्छ ।

२.७.१.१ सरल कारक

वाक्यमा नामिक शब्दको रूपमा विकार वा परिवर्तन नआउने कारकलाई सरल कारक भनिन्छ । यो कारक हुँदा शब्दमा ले, लाई आदि लगाइन्छ (शर्मा, २०७१पृ.४१८) । सरल कारकको वाक्यको नामिक पदमा विकार भएको हुँदैन अथवा ले, लाई आदि जस्ता विभक्तिको प्रयोग भएको हुँदैन । सरल कारकमा विभक्ति, नामयोगी र कोटिवोधक प्रत्ययहरूको योग हुँदैन ।

२.७.१.२ तिर्यक् कारक

वाक्यमा नामिक शब्दको रूपमा विकार वा परिवर्तन आउने कारकलाई तिर्यक् कारक भनिन्छ । यो कारक हुँदा शब्दमा ले, लाई आदि विभक्ति लगाइन्छ । तिर्यक् कारकको वाक्य प्रयोग हुँदा विभक्तिका साथै नामयोगी र कोटिवोधक प्रत्ययहरू पनि जोडिने गर्दछन् अथवा सरल कारकमा विभक्ति, नामयोगी र कोटिवोधक प्रत्ययहरूको योग हुँदैन भने तिर्यक् कारकमा यिनीहरूको योग हुने गर्दछ ।

२.७.२ वाक्यात्मक कारक

अर्थका आधारमा छुट्टिने कारक वाक्यात्मक कारक हो । वाक्यात्मक कारकलाई कर्ता कारक, कर्म कारक, करण कारक, सम्प्रदान कारक, अपादान कारक, र अधिकरण कारक गरी छ वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ (अधिकारी २०७६पृ.१०८) । यिनीहरू विभिन्न प्रकारका विभक्ति चिह्नबाट व्यक्त हुन्छन् अथवा वाक्यात्मक कारकमा जहिले पनि विभक्तिको प्रयोग भएको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा पनि वाक्यात्मक कारकको व्यवस्था रहेको पाइन्छ । बैतडेली

भाषिकामा पाइने कारक र भेदकबीचको सम्बन्धलाई सङ्केत गर्ने विभक्ति चिह्नलाई निम्नलिखित तालिकाद्वारा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. २८

कारक र विभक्ति चिह्नहरू

कारक	विभक्ति चिह्न	विभक्ति
कर्ता	ले/बठेइ (ले/बाट/द्वारा)	प्रथमा
कर्म	इ/खाइँ/लाई (लाई)	द्वितीया
करण	ले/बठेइ/ (ले/बाट/द्वारा)	तृतीया
सम्प्रदान	लेखाँ/लाई (लाई/लागि/निमित्त)	चतुर्थी
अपादान	बठेइ (देखि/बाट)	पञ्चमी
	को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी सो, लो, सै, लै, आ, ओ (को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी)	षष्ठी
अधिकरण	औनि/माथिमाइ/माइ (मा/माथि)	सप्तमी

२.७.३ नाममा कारक

कारक नामसँग सम्बन्ध राख्ने व्याकरणात्मक कोटि हो । बैतडेली भाषिकामा नामिक पदअन्तर्गत रूपात्मक र वाक्यात्मक कारक देखिने गर्दछन् ।

२.७.३.१ रूपात्मक कारक

बैतडेली भाषिकामा रूपात्मक कारक अन्तर्गत सरल कारक र तिर्यक् कारक देखा पर्दछन् । यस भाषिकामा सरल कारक ओकार लागेर निर्माण भएको हुन्छ भने तिर्यक् कारक आकार र विभक्ति लागेर निर्माण भएको हुन्छ तथापि यस भाषिकाका सरल कारकमा ओकार नलागेका पदहरू पनि भेट्न सकिन्छ । बैतडेली भाषिकामा रहेको सरल कारक र तिर्यक् कारकको व्यवस्थालाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. २९

रूपात्मक कारक

सरल कारक	तिर्यक् कारक
चेलो खान्छ । (छोरो खान्छ) ।	चेलान् खानान् । (छोराहरू खान्छन्) ।
केटो गयो । (केटो गयो) ।	केटान् गया । (केटाहरू गए) ।
कदु कुयो । (फर्सी कुहियो) ।	कदुमा किडा पऱ्या । (फर्सीमा किरा परे) ।
चेली विरामी छ । (छोरी विरामी छे) ।	चेलिन् विरामी भया । (छोरीहरू विरामी भए) ।
कालो बल्लु मऱ्यो । (कालो गोरू मऱ्यो) ।	काला बल्लुले माऱ्यो । (कालो गोरूले हान्यो) ।
दोकान उदऱ्यो । (पसल भत्कियो) ।	दोकानमा कु छौ ? (पसलमा को हुनुहुन्छ) ?
खलो मैलो छ । (आँगन फोहर छ) ।	खलामा स्याप छ । (आँगनमा सर्प छ) ।
गोसी गया । (नन्द गइन्) ।	गोसीबठे रूप्या हराया । (नन्दबाट रूपियाँ हराए) ।
पुसाइ आया । (फुपाजु आए) ।	पुसाइखाई कपरा माऱ्या । (फुपानुसँग कपडा मागे) ।
बिल्लो भाऱ्यो । (विरालो भाऱ्यो) ।	बिल्लालाई चिलले खायो । (विरालालाई चिलले खायो) ।

२.७.३.२ वाक्यात्मक कारक

बैतडेली भाषिकामा वाक्यात्मक कारक पनि देखा पर्दछ । वाक्यात्मक कारकमा विभिन्न विभक्तिहरूको योग भएको पाइन्छ । यस भाषिकामा वाक्यात्मक कारकअर्न्तगत कर्ता कारक, कर्म कारक, करण कारक, सम्प्रदान कारक, अपादान कारक र अधिकरण कारक गरी छ प्रकारका कारक रहेका हुन्छन् र यी कारकहरूमा विभिन्न प्रकारका विभक्ति चिह्न लागेर वाक्यात्मक कारकको निर्माण भएको हुन्छ । यस भाषिकाको वाक्यात्मक कारकअन्तर्गत आउने विभक्ति चिह्नहरू केही नेपाली भाषामा प्रयोग हुने विभक्ति चिह्न नै हुन्छन् भने केही चिह्नहरू यस भाषिकाका आफ्नै मौलिक रहेका देखिन्छन् । बैतडेली भाषिकामा प्रयोग हुने वाक्यात्मक कारकलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. तमुले खानैइ पड्छ । (तिमीले खानैपर्छ) ।
२. आगोबठेइ पोलिन्छ । (आगाबाट पोलिन्छ) ।
३. हरिलाई दीपकले पढायो । (हरिलाई दीपकले पढायो) ।

४. रामले **मुईलाई** रूप्या दियो । (रमाले **मलाई** रूपया दियो) ।
५. भुँइसाखाई न्यार हाल्लु छ । (भैँसीलाई घाँस हाल्लु छ) ।
६. गाईखाई भानु छ । (गाईलाई दुहनु नै छ) ।
७. भाप्पाले बेली जातरा पिस्यो । (भाइले हिजो जाँतो पिस्यो) ।
८. दूधबठेइ दई बनन्छ । (दूधबाट दही बन्दछ) ।
९. यो भात मुखलेखाँ हो । (यो भात मेरा लागि हो) ।
१०. तो काम मुखलेखाँ गरिदे । (त्यो काम मेरा निम्ति गरिदेऊ) ।
११. अस्क्वाइरलाई खानाकी दिन गया । (बिरामीलाई खाना दिन गए) ।
१२. भोलबठेइ घाम लाग्ग्यो । (भोलीदेखि घाम लाग्छ) ।
१३. हरिबठेइ एक गल्ली भैई । (हरिबाट एउटा गल्ली भयो) ।
१४. रामको घर कु हो । (रामको घर कुन हो) ।
१५. रामकी इजा आया । (रामकी आमा आउनुभयो) ।
१६. रामका दोस्तुन् घर गया । (रामका साथीहरू घर गए) ।
१७. हरिसो बल्लु आयो । (हरिसको गोरु आयो) ।
१८. गोपालो खुट्टो टुट्यो । (गोपालको खुट्टा भाँचियो) ।
१९. कपिलै इजा आई । (कपिलकी आमा आइन्) ।
२०. जनकै बुनी हराई । (जनककी बहिनी हराई) ।
२१. प्रदिपा रूप्या हराया । (प्रदिपका रूपियाँ हराए) ।
२२. सन्तोसा मामा मय्या । (सन्तोसका मामा मरे) ।
२३. तुइमाइ मेरो विश्वास छ । (तँमा मेरो विश्वास छ) ।
२४. रूखमाइ चरो बस्या छ । (रूखमा चरो बसेको छ) ।
२५. खाटमथिमाइ तन्ना लगायाको छ । (खाटमथि तन्ना बिछ्छाएको छ) ।
२६. टेबुलमथिमाइ किताब छ । (टेबुलमथि किताब छ) ।
२७. बकसौनी पुइसा छन् । (बाकसमा पैसा छन्) ।

२.७.४ सर्वनाममा कारक

कारक सार्वनामिक व्याकरणात्मक कोटि हो । बैतडेली भाषिकामा सार्वनामिक व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गत आउने कारक सरल कारक र तिर्यक् कारक हुन् । यस भाषिकामा सर्वनाममा देखिने सरल कारक र तिर्यक् कारकका रूपहरूलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ३०

सर्वनामका कारक वाचकहरू

सर्वनाम	सरल कारक		तिर्यक् कारक	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
मुई (म)	मुई, हम् (म, हामी)	हमुन् (हामीहरू)	मुई, हम् (म, हामी) '+विभक्ति'	हमुन् '+विभक्ति' (हामीहरू '+विभक्ति')
तुई (तँ)	तुई, तम् (तँ, तिमी)	तमुन् (तिमीहरू)	तुई, तम् (तँ, तिमी) '+विभक्ति'	तमुन् '+विभक्ति' (तिमीहरू '+विभक्ति')
ऊ (ऊ)	ऊ, उन् (ऊ, उनी)	उनुन् (उनीहरू)	ऊ, उन् (ऊ, उनी) '+विभक्ति'	उनुन् '+विभक्ति' (उनीहरू '+विभक्ति')
यो (यो)	यो, यिन् (यो, यिनी)	यिनुन् (यिनीहरू)	यो, यिन् (यो, यिनी) '+विभक्ति'	यिनुन् '+विभक्ति' (यिनीहरू '+विभक्ति')
तो (त्यो)	तो, तन् (त्यो, तिनी)	तनुन् (तिनीहरू)	तो, तन् (त्यो, तिनी) '+विभक्ति'	तनुन् '+विभक्ति' (तिनीहरू '+विभक्ति')

माथिको तालिकामा दिइएका सार्वनामिक कारकका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

१. मुई घर गया । (म घर गएँ) ।
 हमुन् घर गया । (हामीहरू घर गर्यौँ) ।
 मुईले आँसी पाया । (मैले हसिया पाएँ) ।
 हमुन्लाई चोर भुण्यो । (हामीहरूलाई चोर भन्यो) ।
२. तम् खतम मान्नु हौउ । (तिमी खराब मान्छे हौ) ।
 तमुन् कितब पड । (तिमीहरू कित्ताब पढ) ।
 तम्ले मुईखाई कि भुण्या । (तिमीले मलाई के भन्यौ) ।
 तमुन्बठे मुईले फाइदा उठायो । (तिमीहरूबाट मैले फाइदा उठाए) ।
३. ऊ आयो । (ऊ आयो) ।
 उनुन् आया (उनीहरू आए) ।
 उन्खाई मुईले धुलो दिया छुँ । (उनलाई मइले पिठो दिएको छु) ।
 उनुन्की लेखाँ खानाकी पकाया छुँ । (उनीहरूको लागि खाना पकाएको छु) ।
४. यो दोकान कैइको हो । (यो पसल कसको हो) ।
 यिनुन् कैइका चेला हुन् । (यिनीहरू कसका छोरा हुन्) ।
 यिन्की लेखाँ मुई याँ आया हुँ । (यिनको लागि म यता आएको हुँ) ।
 यिनुन्को खेत बाँभै छ । (यिनीहरूको खेत बाँभै छ) ।
५. तन् मेरा चेला हुन् । (तिनी मेरा छोरा हुन्) ।
 तनुन् कल गद्दान । (तिनीहरू भगडा गर्छन्) ।
 तन्लाई मुईले बोलाया हुँ । (तिनीलाई मैले बोलाएको हुँ) ।
 तनुन्बठेइ मेरा जुता माग्गा छन् । (तिनीहरूबाट मेरा जुता माग्नु छ) ।

२.७.५ विशेषणमा कारक

बैतडेली भाषिकामा कारक विशेषणको व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा देखा पर्दछ । यस भाषिकामा रूपात्मक कारक मात्र विशेषणको व्याकरणात्मक कोटि भएर आएका हुन्छन् । यस भाषिकामा प्रायः ओकारान्त पदमा मात्र विशेषण कारक प्रयोग भएको हुन्छ, र विशेष्य कारक सरल कारकमा भए सरल कारकमा नै विशेषण हुन्छ भने विशेष्य कारक तिर्यक्

कारकमा भए विशेषण कारक पनि तिर्यक् कारकमा नै हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा रहेको विशेषणमा कारकको भेदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. रातो घर कैइको हो । (रातो घर कस्को हो) ।

राता घरको मान्सु कोइनाइ आयो । (रातो घरको मान्छे कोही पनि आएन) ।

२. चुकली दाल पाकी । (अमिलो दाल पाक्यो) ।

चुकली दालैनी नुन हाल । (अमिलो दालमा नुन हाल) ।

३. कालो सालो सोभो छ । (कालो सालो सोभो छ) ।

कालो सालासित मुई आया हुँ । (कालो सालासँग म आएको हुँ) ।

४. कानो मान्सु गयो । (अन्धो मान्छे गयो) ।

काना मान्सुलाई बाटो धेकाइदिया । (अन्धो मान्छेलाई बाटो देखाइदिएँ) ।

५. ठूलो काठो छ । (ठूलो भिर छ) ।

ठूला काठाबठेइ लोट्या । (ठूलो भिरबाट लडें) ।

६. धौलो कुकुर हरायो । (सेतो कुकुर हरायो) ।

धौलो कुकुरले काट्यो । (सेतो कुकुरले टोक्यो) ।

७. कालो टेबुल कैले बनाया हो । (कालो टेबुल कसले बनाएको हो) ।

काला टेबुलमाई किताब छ । (कालो टेबुलमा किताब छ) ।

८. कालो भुइसो विचल्यो । (कालो भैंसी दगुन्यो) ।

काला भुइसाबठेइ रकत आयो । (कालो भैंसीबाट रगत आयो) ।

९. ठूलो दादा स्कूल गयो । (ठूलो दाइ स्कूल गयो) ।

ठूला दादाले कापी हरायो । (ठूला दाइले कापी हरायो) ।

२.७.६ उपसंहार

यसरी बैतडेली भाषिकामा कारकको चर्चा गर्दा के निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ भने यस भाषिकामा पनि नेपाली भाषा जस्तै रूपात्मक कारक र वाक्यात्मक कारक देखा पर्दछन् । यी दुई कारकहरू यस भाषिकामा नाम, सर्वनाम र विशेषणका व्याकरणात्मक कोटि बनेर आएका हुन्छन् । यस भाषिकामा रूपात्मक कारकअन्तर्गत सरल कारक र तिर्यक् कारक देखा पर्दछन् भने वाक्यात्मक कारक अन्तर्गत कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, र अधिकरण कारक

देखा पर्दछन् । रूपात्मक कारक र वाक्यात्मक कारकको प्रयोग बैतडेली भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तै हुन्छ भने विभक्तिको प्रयोगमा भने बैतडेली भाषिकामा नेपाली भाषामा प्रयोग हुने विभक्तिभन्दा केही भिन्न हुन्छन् । नेपाली भाषामा 'ले', 'लाई', 'बाट', 'द्वारा', 'देखि', 'को', 'का', 'की', 'नो', 'ना', 'नी', 'रो', 'रा', 'री', 'मा', 'माथि' जस्ता विभक्तिको प्रयोग हुन्छ भने बैतडेली भाषिकामा यी विभक्तिहरू बाहेक र यिनीहरूको सट्टामा 'इ', 'बठेइ', 'खाइ', 'माइ', 'लेख्या', 'सो', 'लो', 'सै', 'आ', 'ओ', 'मथिमाइ' जस्ता विभक्तिको प्रयोग गरिन्छ । बैतडेली भाषिकामा षष्ठी विभक्तिको प्रयोग गरी शब्द निमार्ण गर्दा केही यस्ता शब्दहरू भेटिन्छन् जुन शब्दमा व्यञ्जन वर्णको लोप भएको पाइन्छ; जस्तै : कपिलो (कपिलको), सन्तोसो (सन्तोसको), प्रदीपो (प्रदीपको) ।

तेस्रो परिच्छेद

बैतडेली भाषिकामा क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन

३.१ विषयपरिचय

वाक्यमा विधेय भएर आई घटना, कार्यव्यापार, स्थिति वा अवस्था बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ। रूपात्मक दृष्टिले क्रियालाई काल, पक्ष, भाव वाच्य, र करण-अकरणलाई व्यक्त गर्ने व्याकरणात्मक कोटि मानिन्छ। यिनीहरूलाई नै क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटि मानिन्छ। क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिहरूका आधारमा बैतडेली भाषिकाको अध्ययन यस परिच्छेदमा गरिएको छ।

३.२ क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटि

काल, पक्ष, भाव व्याकरणात्मक कोटि हुन्, यी कोटिहरूको सङ्केत क्रियाबाट भएको पाइन्छ। व्याकरणमा काललाई क्रियाको काल, पक्षलाई क्रियाको पक्ष र भावलाई क्रियाको भाव भन्ने गरिन्छ र यी तीन व्याकरणात्मक कोटिको सङ्केत पनि क्रियाले गर्दछ (शर्मा, २०७१ पृ. ४३५)। धातुमा 'तिङ्' प्रत्ययहरू लागेर क्रियाको निमार्ण हुने गर्दछ र क्रियालाई काल, पक्ष र भाव/वृत्ति व्यक्त गर्ने व्याकरणात्मक कोटि मानिन्छ (अधिकारी, २०७६ पृ. ११२)। क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयता पर्ने गर्दछन्। वाक्यमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, कारक जस्ता व्याकरणात्मक कोटिको प्रयोग गर्दा यिनीहरू क्रियामा मात्र रूपायन नभएर नाम, सर्वनाम र विशेषणमा पनि रूपायन हुने गर्दछ भने काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयता जस्ता व्याकरणात्मक कोटिहरू केवल क्रियासँग मात्र रूपायन हुने गर्दछन्। नेपाली भाषाजस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयता क्रियापदमा मात्र रूपायन हुने गर्दछ। यस शोधपत्रको अध्याय तीनमा नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरको चर्चा गरी सकिएकाले यस परिच्छेदमा क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयताको मात्र चर्चा गरिएको छ।

३.३ काल

काल भनेको समय हो। प्राकृतिक रूपमा कालको कुनै सीमा हुँदैन; परन्तु प्रत्येक भाषामा क्रियापदका अलगअलग रूपले काललाई विभिन्न खण्डमा विभाजन गर्दछन्। नेपालीमा भूत र अभूत काललाई 'थियो' र 'छ' सहायक क्रियाले भिन्नता ल्याउँछ (अचार्य, २०५८ पृ. ९६)। काल क्रियापदअन्तर्गत पर्ने व्याकरणात्मक कोटि हो। काललाई क्रियाले वर्णन गरेको कार्यव्यापारको समय बुझाउने व्याकरणात्मक कोटि मानिन्छ। कालले मुख्य रूपमा वितेको समय, चलिरहेको समय र आउने समयलाई बुझाउने गर्दछ। नेपाली भाषामा काल भूतकाल,

वर्तमानकाल र भविष्यकाल गरी तीन भागमा विभाजन गरेको पाइए पनि भूतकाललाई भूतकाल तथा वर्तमानकाल र भविष्यत्काललाई अभूतकाल भनेर विभाजन गरेको पनि पाइन्छ । नेपाली भाषाको जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि काल भूतकाल र अभूतकाल गरी दुई प्रकारको रहेको छ र यस भाषिकामा पनि कालले क्रियाको कार्यव्यापारलाई सङ्केत गर्दछ ।

३.३.१ भूतकाल

वित्तिसकेको समय नै भूतकाल हो । भूतकालले क्रियाको त्यस रूपलाई जनाउँछ, जसमा वर्णित व्यापार वा अवस्थाको समय कथनक्षण (अहिले) भन्दा पहिला नै सकिएको हुन्छ (शर्मा२०७१पृ.४३६) । बैतडेली भाषिकामा भूतकालको क्रियाको रूपमा आउने धातुमा विभिन्न प्रत्यय लागेका हुन्छन् र उक्त प्रत्यय लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरका भेदले विभिन्न रूपमा बदलिने पनि गर्दछन् । यसरी बैतडेली भाषिकामा भूतकालिक क्रियाको धातुमा कुनकुन प्रत्यय लागेका हुन्छन् भनी देखाउन 'खा' धातुको भूतकालको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ३१

'खा' धातुको भूतकालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम		खाया (खाएँ)	खाया (खाएँ)	खाया (खायौँ)	खाया (खायौँ)
द्वितीय	अनादर	खाई (खाइस्)	खाई (खाइस्)	खाया (खायौ)	खाया (खायौ)
	सामान्य आदर	खाया (खायौ)	खाया (खायौ)	खाया (खायौ/खानु भयो)	खाया (खायौ/खानु भयो)
तृतीय	अनादर	खायो (खायो)	खाई (खाई)	खायो (खाए)	खायो (खाए)
	सामान्य आदर	खायो (खायो)	खाई (खाइन)	खायो (खाए)	खायो (खाए)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. मुईले खानाइ खाया । (मैले खाना खाएँ) ।

२. हम्ले खानाइ खाया । (हामीले खाना खायौँ) ।

३. तुइले खानाइ खाई । (तैले खाना खाइस्) ।
४. तमुन्ले खानाइ खाया । (तिमीहरूले खाना खायौ) ।
५. तम्ले खानाइ खाया । (तिमीले खाना खायौ) ।
६. तमुन्ले खानाइ खाया । (तपाईंहरूले खाना खानुभयो) ।
७. उइले खानाइ खायो । (उसले खाना खायो) ।
८. उइले खानाइ खाई । (उनले खाना खाइन्) ।
९. तनुन्ले खानाइ खायो । (तिनीहरूले खाना खाए) ।
१०. तन्ले खानाइ खायो । (तिनीले खाना खाए)
११. तन्ले खानाइ खाई । (तिन्ले खाना खाइन्) ।
१२. यिनुन्ले खानाइ खायो । (यिनीहरूले खाना खाए) ।
१३. उनुन्ले खानाइ खायो । (उनीहरूले खाना खाए) ।

३.३.२ अभूतकाल

वितेको समयभन्दा इतर समयलाई बुझाउने काल अभूत काल हो । नेपाली व्याकरणमा अभूतकाललाई वर्तमान र भविष्यत्का रूपमा लिइएको छ, र यस कालको सङ्केतक 'छ' हो (गौतम र चौलागाइ २०६७ पृ.१९४) । वितेको समयबाहेक चलिरहेको र आउने समयलाई नै अभूतकाल भनिन्छ । नेपाली भाषा जस्तै वैतडेली भाषिकामा पनि अभूतकालको व्यवस्था रहेको छ र अभूतकालअन्तर्गत वर्तमानकाल र भविष्यत्काल रहेका छन् ।

३.३.२.१ वर्तमानकाल

वर्तमानकाल भनेको तत्कालको समय हो । यसको रचना धातुमा सहायक क्रिया 'छ' प्रत्ययवत् जोडिई हुन्छ (अचार्य २०५८ पृ.९७) । हाल चलिरहेको समयलाई नै वर्तमानकाल भनिन्छ । वाक्यमा वर्णन भएको कार्यव्यापार चालु समयमा घटित भइरहेको वा हुने सङ्केत गर्ने क्रियाको रूपलाई वर्तमानकाल भनिन्छ । नेपाली भाषामा वर्तमानकालको क्रियाका रूपमा आउने धातुमा 'छ' प्रत्यय लागेको हुन्छ । यसरी वैतडेली भाषिकामा पनि वर्तमानकालको क्रियाका रूपमा आउने धातुमा के-कस्ता प्रत्यय लागेका हुन्छन् भनी देखाउन 'उठ्' धातुको वर्तमानकालको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ३२

‘उठ्’ धातुको वर्तमानकालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम		उठ्औं (उठ्छु)	उठ्औं (उठ्छु)	उठ्औं (उठ्छौं)	उठ्औं (उठ्छौं)
द्वितीय	अनादर	उठ्न्छई (उठ्छस्)	उठ्न्छी (उठ्छेस्)	उठ्न्छौ (उठ्छौ)	उठ्न्छौ (उठ्छौ)
	सामान्य आदर	उठ्न्छौ (उठ्छौ)	उठ्न्छौ (उठ्छौ)	उठ्छौ (उठ्छौ)	उठ्छौ (उठ्छौ)
तृतीय	अनादर	उठ्न्छ (उठ्छ)	उठ्न्छि (उठ्छे)	उठ्छान (उठ्छन्)	उठ्छान (उठ्छन्)
	सामान्य आदर	उठ्छान (उठ्छन्)	उठ्छान (उठ्छन्)	उठ्छान (उठ्छन्)	उठ्छिन् (उठ्छन्)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. मुई उठ्औं । (म उठ्छु) ।
२. हम् उठ्औं । (हामी उठ्छौं) ।
३. तुई उठ्न्छई । (तँ उठ्छस्) ।
४. तमुन् उठ्न्छ । (तिमीहरू उठ्छौ) ।
५. तम् उठ्न्छौ । (तिमी उठ) ।
६. तमुन् उठ्छौ । (तिमीहरू उठ्छौ) ।
७. तो उठ्न्छ । (त्यो उठ्छ) ।
८. ऊ/तो उठ्न्छि । (ऊ उठ्छे) ।
९. तनुन् उठ्छान । (तिनीहरू उठ्छन्) ।
१०. तन् उठ्छान । (तिनी उठ्छन्) ।
१२. यिनुन उठ्छान । (यिनीहरू उठ्छन्) ।
१३. यिनुन्/उनुन् उठ्छिन् । (उनीहरू उठ्छन्) ।

३.३.२.२ भविष्यत्काल

भविष्यत्काल भनेको पछि आउने समय हो । नेपालीमा सामान्य धातुमा 'ने+छ' प्रत्यय जोडिई बन्ने क्रियापदलाई भविष्यत्काल भनिन्छ (अचार्य २०५८पृ.९७) । क्रियाको कार्यव्यापार, घटना, अवस्था घटित नभई पछि हुने सङ्केत गर्ने क्रियाको रूपलाई भविष्यत्काल भनिन्छ । बैतडेली भाषिकामा पनि भविष्यत्कालको क्रियाको रूपमा आउने धातुमा विभिन्न प्रत्यय लागेका हुन्छन्, उक्त प्रत्यय लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरका भेदसँग विभिन्न रूपमा बदलिन्छन् । यसरी बैतडेली भाषिकामा भविष्यत्कालीन क्रियाको धातुमा कुनकुन प्रत्यय लागेका हुन्छन् भनी देखाउन 'भा(जा)' धातुको भविष्यत्कालको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ३३

'भा(जा)' धातुको भविष्यत्कालको रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम		भौउलो (जानेछु)	भौउलो (जानेछु)	भौउला (जानेछौं)	भौउला (जानेछौं)
द्वितीय	अनादर	भालैई (जानेछस्)	भाली (जानेछस्)	भाला (जानेछौं)	भालिऊ (जानेछौं)
	सामान्य आदर	भाला (जानेछौं)	भाला (जानेछ्यौं)	भाला (जानेछौं)	भाला (जानेछौं)
तृतीय	अनादर	भालो (जानेछ)	भाली (जानेछे)	भान्ना (जानेछन्)	भान्निन् (जान्छन्)
	सामान्य आदर	भान्ना (जानेछन्)	भान्निन् (जानेछिन्)	भान्ना (जानेछन्)	भान्निन् (जानेछन्)

माथिको तालिकामा दिइएका रूपहरूलाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

१. मुई पोर्कि स्कूल भौउलो । (म पर्सि स्कूल जानेछु) ।
२. हम् भोल स्कूल भौउला । (हामी भोलि स्कूल जानेछौं) ।
३. तुई पोर्कि स्कूल भालैई । (तँ पर्सि स्कूल जानेछस्) ।
४. तुई भोल स्कूल भाली । (तँ भोलि स्कूल जानेछेस्) ।
५. तमुन् पोर्कि स्कूल भाला । (तिमीहरू पर्सि स्कूल जानेछौं) ।
६. तम् भोल घर भाला । (तिमी भोलि घर जानेछ्यौं) ।

७. तमुन् पोर्किं घर भाला । (तिमीहरू पर्सि घर जानेछौ) ।
८. तो भोल स्कूल भालो । (त्यो भोलि स्कूल जानेछ) ।
९. ऊ पोर्की घर भाली । (ऊ पर्सी घर जानेछे) ।
१०. तनुन् भोल घर भान्ना । (तिनीहरू भोलि घर जानेछन्) ।
१२. तनुन् पोर्किं स्कूल भान्निन् । (तिनीहरू पर्सि स्कूल जानेछन्) ।
१३. उन् भोल घर भान्ना । (उनी भोलि घर जानेछन्) ।
१४. उन् भोल घर भान्निन् । (उनी भोलि घर जानेछिन्) ।
१५. यिनुन् पोर्किं स्कूल भान्ना । (यिनीहरू पर्सि स्कूल जानेछन्) ।
१६. उनुन् भोल घर भान्निन् । (उनीहरू भोलि घर जानेछन्) ।

३.३.३ काल व्यतिक्रम

कालिक व्यवस्थामा देखा परेको विचलनलाई काल व्यतिक्रम भनिन्छ (अधिकारी २०७६पृ.१३३) । नेपाली भाषामा भएजस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि कालिक व्यवस्थामा विचलन देखा पर्दछ । काल व्यतिक्रम हुँदा एउटा कालको सन्दर्भमा प्रयोग हुने वाक्यमा अर्को कालको क्रिया जोडिन पुग्दछ । बैतडेली भाषिकामा देखा पर्ने काल व्यतिक्रमका केही उदाहरणहरूलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

(क) अभूतकालको परिस्थितिमा भूतकाल

१. यैपाला मुई घर नाइभान्यु, अर्खापाला त गयागया ।
(यसपालि म घर जान्ँ, अर्कोपालि त गएँगएँ) ।
२. तम्ले भुणिवठी हुन्यो र मुइले त गाडी किन्याकिन्या ।
(तिमीले भनेर हुन्छ र मैले त गाडी किनेँकिनेँ) ।
३. स्कूलै छुट्टी भया घर भान्याथ्या ।
(स्कूलको छुट्टी भए घर जानेथिएँ) ।
४. आव तुईले हाणइ खाइ ।
(अब तैले पिटाइ खाइस्) ।

(ख) भूतकालको परिस्थितिमा अभूतकाल

१. मुइ आईग्यो । (म आइहाले) ।
२. पुसाइ भख्खर औन्नाछन् । (फुपाजु भर्खर आउँदै छन्) ।

(ग) भविष्यत्कालको परिस्थितिमा वर्तमानकाल

१. अर्खा साल गोपाल इण्डिया भान्छ । (अर्को साल गोपाल इण्डिया जान्छ) ।
२. निकेरी पड्या मुई पास हुन्थु । (राम्ररी पढ्दा म पास हुन्छु) ।
३. मुई भोल छाकला औन्थ्यु । (म भोलि दिउँसो आउँछु) ।

३.३.४ उपसंहार

बैतडेली भाषिकामा क्रियाअन्तर्गत कालको चर्चा गर्दा के निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ भने यस भाषिकामा पनि नेपाली भाषा जस्तै भूत र अभूत कालको व्यवस्था रहेको छ । भूतकाल र अभूतकालका क्रियाहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका विभक्तिसँग संश्लिष्ट रूपमा रहेका हुन्छन् । बैतडेली भाषिकामा भूतकाल र अभूतकालको द्वितीय पुरुष बहुवचनको अनादरात्मक वाक्यामा प्रयोग हुने क्रियापद र द्वितीय पुरुष एकवचन र बहुवचनको आदरमा प्रयोग हुने वाक्यको क्रियापद एउटै हुने गर्दछ, किनभने यस भाषिकामा द्वितीय पुरुषको अनादरको बहुवचनात्मक वाक्यमा प्रयोग हुने सर्वनाम र द्वितीय पुरुषको सामान्य आदरको एकवचन र बहुवचनमा प्रयोग हुने वाक्यको सर्वनाम एउटै हुने गर्दछ । यस भाषिकामा भूतकालको क्रियाको निर्माण धातुमा 'आ', 'इ', 'ओ', 'अउँ' जस्ता प्रत्यय लागेर भएको हुन्छ भने अभूतकालअन्तर्गत वर्तमानकालको क्रियाको निर्माण धातुमा 'आन्', 'आउँ', 'अ', 'ए', 'छ' जस्ता प्रत्यय लागेर र भविष्यत् कालको निर्माण धातुमा 'उलो', 'उँला' 'लै', 'लो', 'आ', 'लि' जस्ता प्रत्यय लागेर भएको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा काल व्यतिक्रम पनि देखा पर्दछ । यस भाषिकामा काल व्यतिक्रम प्रक्रिया नेपाली भाषाजस्तै हुने गर्दछ ।

३.४ पक्ष

पक्ष क्रियापद अन्तर्गत पर्ने व्याकरणात्मक कोटि हो । पक्ष क्रियाको कार्यको पूर्णता, अपूर्णता र निरन्तरता आदि अवस्थालाई सङ्केत गर्ने व्याकरणिक धारा हो (गौतम र चौलागाई २०६७पृ.१९५) । पक्षले समयको विशिष्ट अवस्थालाई सङ्केत गर्ने गर्दछ अथवा यसले क्रियाको कार्यव्यापारको विशिष्ट अवस्थालाई जनाउँछ । काल जस्तै पक्षले पनि समयको जानकारी दिने गर्दछ तर कालले वितेको, चलिरहेको र आउने समयको सामान्य सङ्केत गर्दछ भने पक्षले चाहिँ कालको सूक्ष्म अध्ययन गर्ने गर्दछ । त्यसैले नेपालीमा सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त पक्षहरू कालसँग जोडिएर आउँछन् ।

यसरी हेर्दा पक्षलाई क्रियाको कार्यव्यापारमा प्रयोग हुने कालको अवस्था र त्यसको अवधि आदिको अध्ययन गर्ने व्याकरणात्मक कोटि मान्न सकिन्छ । कालले क्रियाको वाह्य प्रकृतिलाई हेर्छ भने पक्षले क्रियाको आन्तरिक प्रकृतिलाई हेर्ने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा पनि पक्ष कालिक अवस्थाको सूक्ष्मातिसूक्ष्म अध्ययन गर्ने क्रियाको व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा आएको हुन्छ । यस भाषिकामा पनि पक्ष सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त गरी पाँच प्रकारका देखा पर्दछन् ।

३.४.१ सामान्य पक्ष

सामान्य पक्ष भनेको कालको सामान्य विधान मात्र हो । प्रत्येक कालका रूपहरूले नै सामान्य पक्षलाई जनाउँछन् (आचार्य २०५८ पृ.९८) । गौतम र चौलागाई (२०६७ पृ.१९५) ले सामान्य पक्षलाई निश्चित पक्ष भन्दै निश्चित पक्षको सङ्केतका रूपमा 'ने' र ϕ लाई देखाएका छन् । नेपाली भाषाको जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि सामान्य पक्ष तीनवटै कालमा देखा पर्दछ, ती कालहरूका क्रियापदमा लिङ्ग, वचन र पुरुषले भेद ल्याएको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा सामान्य पक्ष भूतकाल, वर्तमानकाल र भविष्यत्कालमा देखा पर्दछ । यिनीहरूको चर्चा यसप्रकार गरिएको छ :

३.४.१.१ सामान्य भूतकाल

सामान्य पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार सामान्य रूपमा अधि भइसकेको जनाउँछ । सामान्य पक्ष भएका कालको निर्माण धातुमा 'य्' प्रत्यय लगाएर गरिन्छ (शर्मा २०७१, पृ.४४३) । सामान्य भूतकालले कुनै काम बितेको समयमा भयो भन्ने बुझाएको हुन्छ । नेपाली भाषामा धातुमा 'ए', 'इ', 'यो' जस्ता प्रत्यय लागेर सामान्य भूतकालको क्रिया बन्दछन् । बैतडेली भाषिकामा पनि सामान्य भूतकालको क्रिया निर्माण हुन धातुमा 'य्' प्रत्यय लागेको हुन्छ, जस्तै :

तालिका नं. ३४

'गर्' धातुको सामान्य भूतकालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	गय्या (गरैँ)	गय्या (गरैँ)	गय्या (गय्यौँ)	गय्या (गय्यौँ)
द्वितीय पुरुष	गरी (गरिस्)	गरी (गरिस्)	गय्या (गय्यौ)	गय्या (गय्यौ)
तृतीय पुरुष	गय्यो (गरे)	गरी (गरिन्)	गय्यो (गरे)	गय्यो (गरे)

माथिको तालिकामा दिइएका सामान्य भूतकालका क्रियाहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुईले काम गऱ्या । (मैले काम गरें) ।
- (२) हऱुनूले काम गऱ्या । (हामीले काम गऱ्यौं) ।
- (३) तुईले काम गऱी । (तैंले काम गरिस्) ।
- (४) तऱुनूले काम गऱ्या । (तिमीहरूले काम गऱ्यौ) ।
- (५) यिनुले काम गऱ्यो) । (यिनीले काम गरे) ।
- (६) उईले काम गऱी । (उनले काम गरिनु) ।
- (७) तनुनुले काम गऱ्यो । (तिनीहरूले काम गरे) ।
- (८) उनुनुले काम गऱ्यो । (उनीहरूले काम गरे) ।

३.४.१.२ सामान्य वर्तमानकाल

सामान्य वर्तमानकालले क्रियाको कार्यव्यापार अहिले हुनुलाई जनाउँछ, तर यसले त्यो कार्यव्यापार पुरा हुनु वा नहुनुसँग चाहिँ सम्बन्ध राख्दैन । क्रियाको कार्यव्यापार चालु समयमा घटित हुने बुझिएमा सामान्य वर्तमानकाल हुन जान्छ । नेपालीमा यस कालको निर्माण धातुमा 'छ' प्रत्यय लागेर हुन्छ । वैतडेली भाषिकामा सामान्य वर्तमानकालको क्रियाको निर्माण धातुमा 'छ', 'उ' जस्ता प्रत्यय लागेर बनेको हुन्छ, जस्तै :

तालिका नं. ३५

'खा' धातुको सामान्य वर्तमानकालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	खानुँ (खान्छु)	खानुँ (खान्छु)	खानउ (खान्छौं)	खानउ (खान्छौं)
द्वितीय पुरुष	खान्छई (खान्छस्)	खान्छेई (खान्छेस्)	खान्छउ (खान्छौ)	खान्छेउ (खान्छौ)
तृतीय पुरुष	खान्छ (खान्छ)	खान्छे (खान्छे)	खानान् (खान्छन्)	खान्छिन् (खान्छन्)

माथिको तालिकामा दिइएका सामान्य वर्तमानकालका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई भात खानुँ । (म भात खन्छु) ।
- (२) हम भात खानउ । (हामी भात खान्छौँ) ।
- (३) तुई भात खान्छई । (तँ भात खान्छस्) ।
- (४) तुई भात खान्छेई । (तँ भात खान्छेस्) ।
- (५) तम् भात खान्छउ । (तिमी भात खान्छौ) ।
- (६) तम् भात खान्छेउ । (तिमी भात खान्छौ) ।
- (७) दीपक भात खान्छ । (दीपक भात खान्छ) ।
- (८) रोसनी भात खान्छे । (रोसनी भात खान्छे) ।
- (९) तनुन् भात खानान् । (तिनीहरू भात खान्छन्) ।
- (१०) उनुन् भात खान्छिन् । (उनीहरू भात खान्छन्) ।

३.४.१.३ सामान्य भविष्यत्काल

सामान्य भविष्यत्ले निश्चय भल्काएर क्रियाको व्यापार पछि आउने समयमा हुने जनाउँछ । यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा 'ने+छ' प्रत्यय लगाएर गरिन्छ (शर्मा, २०७१ पृ.४४४) । बैतडेली भाषिकामा सामान्य भविष्यत्कालको क्रियाको निर्माण धातुमा 'ओ', 'इ' जस्ता प्रत्यय लागेर भएको हुन्छ, जस्तै :

तालिका नं. ३६

'भा'(जा) धातुको सामान्य भविष्यत्कालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	भउँलो (जानेछु)	भउँलो (जानेछु)	भउंला (जानेछौँ)	भउंला (जानेछौँ)
द्वितीय पुरुष	भालइ (जानेछस्)	भाली (जानेछेस्)	भाला (जानेछौ)	भालिउ (जानेछौ)
तृतीय पुरुष	भालो (जानेछ)	भाली (जानेछे)	भान्ना (जानेछन्)	भान्निन (जानेछन्)

माथिको तालिकामा दिइएका सामान्य भविष्यत्कालका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई घर भउँलो । (म घर जानेछु) ।
- (२) हम् घर भउँला । (हामी घर जानेछौं) ।
- (३) तुई घर भालई । (तँ घर जानेछस्) ।
- (४) तुई घर भाली । (तँ घर जानेछेस्) ।
- (५) तमुन् घर भाला । (तिमीहरू घर न.जानेछौ) ।
- (६) तमुन् घर भालिउ । (तिमीहरू घर जानेछौ) ।
- (७) गोपाल घर भालो । (गोपाल घर जानेछ) ।
- (८) कमला घर भाली । (कमला घर जानेछे) ।
- (९) दादान् घर भान्ता । (दाइहरू घर जानेछन्) ।
- (१०) दिदीन् घर भान्निन् । (दिदीहरू घर जानेछन्) ।

३.४.२ अपूर्ण पक्ष

कार्यको अपूर्णता वा निरन्तरता नै अपूर्ण पक्ष हो । यो तीनै कालमा हुन्छ । यसका निम्ति धातुमा तै/दै प्रत्यय जोडी कालबोधक सहायक क्रिया थपेर क्रियापदको रचना गरिन्छ (आचार्य २०५८पृ.९८) । अपूर्ण पक्ष भूतकाल र अभूतकालमा देखा पर्दछ । अपूर्ण पक्षले भूतकाल, वर्तमानकाल र भविष्यत्कालको निरन्तरतालाई जनाउने गर्दछ । नेपाली भाषा जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि अपूर्ण पक्ष भूतकाल, वर्तमानकाल र भविष्यत्कालमा देखापर्दछ । अपूर्ण पक्षका कालहरूका क्रियामा पनि लिङ्ग, वचन र पुरुषले भेद ल्याएको हुन्छ ।

३.४.२.१ अपूर्ण भूतकाल

अपूर्ण पक्षले क्रियाको व्यापार वितेको समयमा भइरहेको जनाउँछ । यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा तो-दो, तै-दै प्रत्यय लागेर कृदन्त क्रिया र भूतकालिक सहायक क्रियाबाट हुन्छ (शर्मा २०७१,पृ.४४३) । अपूर्ण भूतकालमा वितेको समयमा क्रियाको कार्यव्यापार घटित हुँदै गरेको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा अपूर्ण भूतकालीन क्रियाको निर्माण धातुमा 'अ', 'आ' प्रत्ययसँग 'थ्युँ', 'थ्या', 'थि', 'थ्यो' जस्ता सहायक क्रियाको योगबाट हुने गर्दछ, जस्तै :

तालिका नं. ३७

‘खेल्’ धातुको अपूर्ण भूतकालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	खेल्लाथ्युं (खेल्लै थिएँ)	खेल्लाथ्युं (खेल्लै थिएँ)	खेल्लाथ्या (खेल्लै थियौँ)	खेल्लाथ्या (खेल्लै थियौँ)
द्वितीय पुरुष	खेल्लाथी (खेल्लै थिइस्)	खेल्लाथी (खेल्लै थिइस्)	खेल्लाथ्या (खेल्लै थियौँ)	खेल्लाथ्या (खेल्लै थियौँ)
तृतीय पुरुष	खेल्लाथ्यो (खेल्लै थियो)	खेल्लाथी (खेल्लै थिई)	खेल्लाथ्या (खेल्लै थिए)	खेल्लाथिन् (खेल्लै थिए)

माथिको तालिकामा दिइएका अपूर्ण भूतकालका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई क्रिकेट खेल्लाथ्युं । (म क्रिकेट खेल्लै थिएँ) ।
- (२) हम् क्रिकेट खेल्लाथ्या । (हामी क्रिकेट खेल्लै थियौँ) ।
- (३) तुई फुटबल खेल्लाथी । (तँ फुटबल खेल्लै थिइस्) ।
- (४) तमुन् फुटबल खेल्लाथ्या । (तिमीहरू फुटबल खेल्लै थियौँ) ।
- (५) कपिल लुडो खेल्लाथ्यो । (कपिल लुडो खेल्लै थियो) ।
- (६) रञ्जना चेस खेल्लाथी । (रञ्जना चेस खेल्लै थिई) ।
- (७) केटान् क्रिकेट खेल्लाथ्या । (केटाहरू क्रिकेट खेल्लै थिए) ।
- (८) चेलीन् भलिबल खेल्लाथिन् (चेलीहरू भलिबल खेल्लै थिए) ।

३.४.२.२ अपूर्ण वर्तमानकाल

अपूर्ण वर्तमानकालले कथनक्षणमा कार्य हुँदै गरेको पक्षलाई बुझाउँछ । यसले क्रियाको व्यापार अहिले भइरहेको जनाउँछ (शर्मा २०७१पृ.४४४) । अपूर्ण वर्तमानकालले क्रियाको कार्यव्यापार चालु समयमा घटित हुँदै गरेको अवस्थालाई बुझाउँछ । अपूर्ण वर्तमानकालिक क्रियाको निर्माण धातुमा ‘तो-दो’, ‘तै-दै’ प्रत्यय लागेर र वर्तमानकालिक सहायक क्रिया ‘छ्’ को योगबाट हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा अपूर्ण वर्तमानकालिक क्रियाको निर्माण धातुमा ‘अ’, ‘आ’ जस्ता प्रत्ययसँग ‘रेउं’, ‘इ’, ‘उ’, ‘यान्’ जस्ता सहायक क्रियाको योगबाट हुने गर्दछ, जस्तै :

तालिका नं. ३८

‘लेख्’ धातुको अपूर्ण वर्तमानकालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	लेख्वारेउं (लेख्दै छु)	लेख्वारेउं (लेख्दै छु)	लेख्वारेउं (लेख्दै छौं)	लेख्वारेउं (लेख्दै छौं)
द्वितीय पुरुष	लेख्वाछेई (लेख्दै छस्)	लेख्वाछेई (लेख्दै छेस्)	लेख्वाछेउ (लेख्दै छौं)	लेख्वाछेउ (लेख्दै छौं)
तृतीय पुरुष	लेख्वाछ (लेख्दै छ)	लेख्वाछी (लेख्दै छे)	लेख्वाच्यान् (लेख्दै छन्)	लेख्वाछिन् (लेख्दै छन्)

माथिको तालिकामा दिइएका अपूर्ण वर्तमानकालका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई चिठी लेख्वारेउं । (म चिठी लेख्दै छु) ।
- (२) हमुन् चिठी लेख्वारेउं । (हामीहरू चिठी लेख्दै छौं) ।
- (३) तुई चिठी लेख्वाछेई । (तँ चिठी लेख्दै छस्) ।
- (४) तुइ चिठी लेख्वाछेई । (तँ चिठी लेख्दै छेस्) ।
- (५) तमुन् चिठी लेख्वाछेउ । (तिमीहरू चिठी लेख्दै छौं) ।
- (६) तमुन् चिठी लेख्वाछेउ । (तिमीहरू चिठी लेख्दै छौं) ।
- (७) अनिल चिठी लेख्वाछ । (अनिल चिठी लेख्दै छ) ।
- (८) अनिता चिठी लेख्वाछी । (अनिता चिठी लेख्दै छे) ।
- (९) यिनुन् चिठी लेख्वाच्यान् । (यिनीहरू चिठी लेख्दै छन्) ।
- (१०) उनुन् चिठी लेख्वाछिन् । (उनीहरू चिठी लेख्दै छन्) ।

३.४.२.३ अपूर्ण भविष्यत्काल

अपूर्ण भविष्यत्कालले क्रियाको व्यापार आउँदो समयमा भइरहेको जनाउँछ । यो पक्ष भएको कालको निर्माण धातुमा ‘तो-दो’, ‘तै-दै’ प्रत्यय र ‘हु’ ‘ने+छ्’ प्रत्यय लगाएर गरिन्छ (शर्मा, २०७१ पृ.४४५) । बैतडेली भाषिकामा अपूर्ण भविष्यत्कालको क्रिया धातुमा ‘अ’, ‘आ’, ‘ओ’, ‘कि’ जस्ता प्रत्ययका साथै ‘हु’ का साथ ‘लो’, ‘ला’, ‘लै’, ‘लि’ प्रत्यय जोडिएर बनेको

हुन्छ । बैतडेली भाषिकाको संरचनामा रहेको अपूर्ण भविष्यत्कालको क्रियाको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ३९

‘गाउ’ धातुको अपूर्ण भविष्यत्कालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	गउनारेको हुँलो (गाउँदै हुनेछु)	गउनारेकी हुँली (गाउँदै हुनेछु)	गउनारेका हुँला (गाउँदै हुनेछौँ)	गउनारेकी हुँला (गाउँदै हुनेछौँ)
द्वितीय पुरुष	गउनारेको होलै (गाउँदै हुनेछस्)	गउनारेकी होली (गाउँदै हुनेछेस्)	गउनारेका होला (गाउँदै हुनेछौँ)	गउनारेकी होलिउ (गाउँदै हुनेछौँ)
तृतीय पुरुष	गउनारेको होलो (गाउँदै हुनेछ)	गउनारेकी होली (गाउँदै हुनेछे)	गउनारेका हुन्ना (गाउँदै हुनेछन्)	गउनारेकी हुन्निन (गाउँदै हुनेछन्)

माथिको तालिकामा दिइएका अपूर्ण भविष्यत्कालका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई भोल गीत गउनारेको हुँलो । (म भोलि गीत गाउँदै हुनेछु ।
- (२) मुई भोल गीत गउनारेकी हुँली । (म भोलिगीत गाउँदै हुनेछु) ।
- (३) हम् भोल गीत गउनारेका हुँला । (हामी भोलि गीत गाउँदै हुनेछौँ) ।
- (४) हमुन् भोल गीत गउनारेकी हुँला । (हामीहरू भोलि गीत गाउँदै हुनेछौँ) ।
- (५) तुई पोर्कि गीत गउनारेको होलै । (तँ पर्सि गीत गाउँदै हुनेछस्) ।
- (६) तुई पोर्कि गीत गउनारेकी होली । (तँ पर्सि गीत गाउँदै हुनेछेस्) ।
- (७) तमुन् भोल गीत गउनारेका होला । (तिमीहरू भोलि गीत गाउँदै हुनेछौँ) ।
- (८) दीपक भोल गीत गउनारेको हालो । (दीपक भोलि गीत गाउँदै हुनेछ) ।
- (९) ऊ पोर्की गीत गउनारेकी होली । (ऊ पर्सि गीत गाउँदै हुनेछे) ।
- (१०) तनुन् भोल गीत गउनारेका हुन्ना । (तिनीहरू भोलि गीत गाउँदै हुनेछन्) ।
- (११) सीतान् भोल गीत गउनारेकी हुन्निन । (सीताहरू भोलि गीत गाउँदै हुनेछन्) ।

३.४.३ पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्ष भनेको कथनको समय विन्दुभन्दा अघि नै कार्य सम्पन्न भइसकेको अवस्था हो । यसको रचना धातुमा 'एको' प्रत्यय लागि बन्ने कृदन्तका साथ कालबोधक सहायक क्रिया थपी गरिन्छ (आचार्य २०५८पृ.९९) । सामान्यतः पूर्ण पक्षले काम समाप्त भएको जनाउँछ । यस पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार पूर्ण भएको जनाउँछ । नेपालीमा पूर्ण पक्ष तीनै कालमा देखा पर्दछ । बैतडेली भाषिकामा पनि पूर्ण पक्ष भूतकाल र अभूतकालमा देखा पर्दछ । पूर्ण पक्ष भएका कालहरूको क्रियापदमा लिङ्ग, वचन र पुरुषले भेद ल्याएका हुन्छन् ।

३.४.३.१ पूर्ण भूतकाल

पूर्ण भूतकालले क्रियाको व्यापार बितेको समयमै सकिएको जनाउँछ र यस पक्षको निर्माण धातुमा 'एको' प्रत्यय लागेर कृदन्त क्रिया र भूतकालिक सहायक क्रियाबाट गरिन्छ (शर्मा, २०७१ पृ.४४३) । पूर्ण भूतकालले कुनै कार्य बितेको समयमा नै सम्पन्न भइसकेको र त्यसको प्रभाव वा असर बाँकी नरहेको भन्ने बुझाउँछ । बैतडेली भाषिकामा पनि पूर्ण भूतकालको प्रयोग भएका वाक्यहरूको प्रयोग गरिन्छ । यस्ता वाक्यहरूको प्रयोग हुँदा क्रियाको धातुमा के-कस्ता प्रत्यय लागेर क्रियापदको निर्माण भएको हुन्छ भनी स्पष्ट पार्न 'खा' धातुको पूर्ण भूतकालको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४०

'खा' धातुको पूर्ण भूतकालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	खाइथे (खाएको थिएँ)	खाइथे (खाएको थिएँ)	खाइथेउँ (खाएका थियौँ)	खाइथेउँ (खाएका थियौँ)
द्वितीय पुरुष	खाइथी (खाएको थिइस्)	खाइथी (खाएकी थिइस्)	खाइथ्या (खाएका थियौ)	खाइथ्या (खाएका थियौ)
तृतीय पुरुष	खाइथ्यो (खाएको थियो)	खाइथी (खाएकी थिई)	खाइथ्यो (खाएका थिए)	खाइथिन् (खाएका थिए)

माथिको तालिकामा दिइएका पूर्ण भूतकालका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुईले लउन खाइथे । (मैले पुरी खाएको थिएँ) ।
- (२) हमुन्ले लउन खाइथेउँ । (हामीहरूले पुरी खाएका थियौँ) ।

- (३) तुईले खीर खाइथी । (तैले खीर खाएको थिइस्) ।
 (४) तमुन्ले खीर खाइथ्या । (तिनीहरूले खीर खाएका थिए) ।
 (५) रोहितले लउन खाइथ्यो । (रोहितले पुरी खाएका थियो) ।
 (६) निशाले आम खाइथी । (निशाले आँप खाएकी थिई) ।
 (७) केटान्ले केला खाइथ्यो । (केटाहरूले केरा खाएका थिए) ।
 (८) केटिनले काफल खाइथिन् । (केटीहरूले काफल खाएका थिए) ।

३.४.३.२ पूर्ण वर्तमानकाल

पूर्ण वर्तमानकालले कथनक्षणमा कार्य भइसकेको पक्षलाई बुझाउँछ । यसले क्रियाको व्यापार अधि नै भइसकेको, तर त्यसको प्रभाव चाहिँ अहिले पनि रहेको जनाउँछ (शर्मा २०७१ पृ.४४५) । वर्तमान कालले वर्तमान समयमा कुनै काम भइसकेको तर त्यसको असर चाहिँ बाँकी रहेको भन्ने बुझाउँछ । यस कालको निर्माणमा धातुमा 'एको' प्रत्यय लागेर वर्तमानकालिक सहायक क्रिया 'छ्' को विभिन्न रूपको प्रयोग भएको हुन्छ । बैतडेली भषिकामा पनि पूर्ण वर्तमानकालको क्रियाको धातुमा के-कस्ता प्रत्यय लागेर क्रियापदको निर्माण भएको हुन्छ भनी स्पष्ट पार्न 'सुन्' धातुको पूर्ण वर्तमानकालको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४१

'सुन्'/'सुण्' धातुको पूर्ण वर्तमानकालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	सुणिराखेउँ (सुनेको छु)	सुणिराखेउँ (सुनेकी छु)	सुणिराखेउँ (सुनेका छौं)	सुणिराखेउँ (सुनेका छौं)
द्वितीय पुरुष	सुणिराई छई (सुनेको छस्)	सुणिराई छेई (सुनेकी छेस्)	सुणिराई छउ (सुनेका छौ)	सुणिराई छउ (सुनेका छौ)
तृतीय पुरुष	सुणिराई छ (सुनेको छ)	सुणिराई छे (सुनेकी छे)	सुणिराई छन् (सुनेका छन्)	सुणिराई छिन् (सुनेका छिन्)

माथिको तालिकामा दिइएका पूर्ण वर्तमानकालका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुईले एक कुरडी सुणिराखेउँ । (मैले एउटा कुरा सुनेको छु) ।
- (२) हम्ले एक कुरडी सुणिराखेउँ । (हामीले एउटा कुरा सुनेका छौं) ।
- (३) तुईले मेरी कुरडी सुणिराई छई । (तैले मेरो कुरा सुनेको छस्) ।
- (४) तुईले मेरी कुरडी सुणिराई छेई । (तैले मेरो कुरा सुनेकी छेस्) ।
- (५) तमुन्ले उइकी कुरडी सुणिराई छउ । (तिमीहरूले उसको कुरा सुनेका छौं) ।
- (६) आयुसले एक कुरडी सुणिराई छ । (आयुसले एउटा कुरा सुनेको छ) ।
- (७) दीपाले दीपककी कुरडी सुणिराई छे । (दीपाले दीपकको कुरा सुनेकी छे) ।
- (८) सरून्ले तैकी कुरडी सुणिराई छन् । (सरहरूले त्यसको कुरा सुनेका छन्) ।
- (९) उनुन्ले मेरी कुरडी सुणिराई छिन् । (उनीहरूले मेरो कुरा सुनेका छन्) ।

३.४.३.३ पूर्ण भविष्यत्काल

पूर्ण भविष्यत्कालले क्रियाको व्यापार आउँदो समयमा पुरा हुने जनाउँछ । पूर्ण भविष्यत्कालको निर्माण धातुमा 'एको' प्रत्यय र 'हु' धातुमा 'ने+छ' प्रत्यय लगाएर गरिन्छ (शर्मा २०७१पृ.४४५) । पूर्ण भविष्यत्कालले क्रियाको कार्यव्यापार सुरु नभएको र पछि आउने समयमा घटित भइसक्ने कुराको जानकारी दिने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा पनि पूर्ण भविष्यत्कालको प्रयोग भएका वाक्यहरूको प्रयोग गरिन्छ । यस्ता वाक्यहरूको प्रयोग हुँदा क्रियाको धातुमा के-कस्ता प्रत्यय लागेर क्रियापदको निर्माण भएको हुन्छ भनी स्पष्ट पार्न 'जा' धातुको पूर्ण भविष्यत्कालको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४२

'भा' धातुको पूर्ण भविष्यत्कालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	भाइरउलो (गएको हुनेछु)	भाइरउलो (गएकी हुनेछु)	भाइरउला (गएका हुनेछौं)	भाइरउला (गएका हुनेछौं)
द्वितीय पुरुष	भाइरलई (गएको हुनेछस्)	भाइरली (गएकी हुनेछेस्)	भाइरला (गएका हुनेछौ)	भाइरला (गएका हुनेछौ)
तृतीय पुरुष	भाइरलो (गएको हुनेछ)	भाइरली (गएकी हुनेछ)	भाइरन्ना (गएका हुनेछन्)	भाइरन्निन् (गएका हुनेछन्)

माथिको तालिकामा दिइएका पूर्ण भविष्यत्कालका रूपहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई ग्वालो भाइरउँलो । (म गोठालो गएको हुनेछु) ।
- (२) हमुन् ग्वाला भाइरउँला । (हामीहरू गोठाला गएका हुनेछौं) ।
- (३) तुई ग्वालो भाइरलई । (तँ गोठालो गएको हुनेछस्) ।
- (४) तुई ग्वाली भाइरली । (तँ गोठालो गएकी हुनेछेस्) ।
- (५) तमुन् वन भाइरला । (तिमीहरू वन गएका हुनेछौ) ।
- (६) ऊ वन भाइरलो । (ऊ वन गएको हुनेछ) ।
- (७) ऊघर भाइरली । (ऊ घर गएकी हुनेछ) ।
- (८) यिनुन् मामा घर भाइरन्ना । (यिनीहरू मामा घर गएका हुनेछन्) ।
- (९) उनुन् मामा घर भाइरन्निन् । (उनीहरू मामा घर गएका हुनेछन्) ।

३.४.४ अज्ञात पक्ष

अज्ञात पक्ष भनेको घटना पहिले नै घटिसकेको तर त्यसको ज्ञान पछि मात्र भएको अवस्था हो । यसमा भूतकाल र वर्तमानकालको मिश्रण पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा पनि अज्ञात भूतकालको व्यवस्था रहेको छ । यस भाषिकामा अज्ञात भूतकालसँग लिङ्ग, वचन, पुरुष गाँसिएर आएका हुन्छन् । बैतडेली भाषिकामा रहेको अज्ञात भूतकालको व्यवस्थालाई देखाउन 'सुत्' धातुको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४३

'सुत्' धातुको अज्ञात भूतकालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	सिइछु (सुतेछु)	सिइछु (सुतेछु)	सिइछुँ (सुतेछौँ)	सिइछुँ (सुतेछौँ)
द्वितीय पुरुष	सिइछई (सुतिछस्)	सिइछेई (सुतिछेस्)	सिइछुउ (सुतेछौ)	सिइछेउ (सुतेछौ)
तृतीय पुरुष	सिइछ (सुतेछ)	सिइछे (सुतिछे)	सिइछन् (सुतेछन्)	सिइछिन् (सुतेछन्)

माथिको तालिकामा दिइएका अज्ञात भूतकालका क्रियापदहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई खाटमाइ सिइछु । (म खाटमा सुतेछु) ।
- (२) हम् खाटमाइ सिइछुँ । हामी खाटमा सुतेछौँ ।
- (३) तुई गारिमा सिइछई । (तँ गाडीमा सुतेछस्) ।
- (४) तुई आगाइखाइ सिइछेइ । (तँ आगो निर सुतिछेस्) ।
- (५) तमुन् गारिमाइ सिइछउ । (तिमीहरू गाडीमा सुतेछौ) ।
- (६) तमुन् माटाइन् सिइछेउ । (तिमीहरू माटामा सुतेछौ) ।
- (७) दादा कुर्चीमा सिइछ । (दाइ कुर्सीमा सुतेछ) ।
- (८) ऊ कुर्चीमा सिइछे । (ऊ कुर्सीमा सुतिछे) ।
- (९) यिनुन् पाँगाइन् सिइछन् । (यिनीहरू भुइँमा सुतेछन्) ।

३.४.५ अभ्यस्त पक्ष

कार्यको आवृत्ति वा अभ्यस्तता जनाउने पक्ष अभ्यस्त पक्ष हो । नेपालीमा 'दँ' र 'दू' ले अभ्यस्त पक्षको सङ्केत गर्दछन् (गौतम र चौलागाई २०६७ पृ.१९६) । बैतडेली भाषिकामा अभ्यस्त भूतकालको क्रियाको रचना धातुबाट बनेको कृदन्तका साथ भूतकालिक सहायक क्रियाहरूको योगबाट हुने गर्दछ । यिनमा लिङ्ग, वचन, पुरुष संयुक्त रूपमा आएका हुन्छन् । बैतडेली भाषिकामा रहेको अभ्यस्त भूतकालको व्यवस्थालाई देखाउन 'खेल्' धातुको रूपावलीलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४४

'खेल्' धातुको अभ्यस्त भूतकालको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	खेलन्थुँ (खेल्यँ)	खेलन्थुँ (खेल्यँ)	खेलन्थ्याँ (खेल्यौँ)	खेलन्थ्याँ (खेल्यौँ)
द्वितीय पुरुष	खेलन्थी (खेल्यिस्)	खेलन्थी (खेल्यिस्)	खेलन्थ्या (खेल्यौ)	खेलन्थ्या (खेल्यौ)
तृतीय पुरुष	खेलन्थ्यो (खेल्यो)	खेलन्थी (खेल्यी)	खेलन्थ्या (खेल्ये)	खेलन्थिन् (खेल्ये)

माथिको तालिकामा दिइएका अभ्यस्त भूतकालका क्रियापदहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई क्रिकेट खेलथ्युं । (म क्रिकेट खेल्यें) ।
- (२) हमुन् क्रिकेट खेलन्थ्याँ । (हामीहरू क्रिकेट खेल्यौं) ।
- (३) तुई बल खेलन्थी । (तँ भलिबल खेलिथिस्) ।
- (४) तमुन् बल खेलन्थ्या । (तिमीहरू भलिबल खेल्यौ) ।
- (५) तो कबड्डी खेलन्थयो । (त्यो कबड्डी खेल्यो) ।
- (६) तो कबड्डी निको खेलन्थी । (त्यो कबड्डी राम्रो खेल्यी) ।
- (७) तनुन् फुटबल खेलन्थ्या । (तिनीहरू फुटबल खेल्ये) ।
- (८) केटिन् फुटबल खेलन्थिन् । (केटीहरू फुटबल खेल्ये) ।

३.४.६ उपसंहार

यसरी समग्रमा भन्दा बैतडेली भाषिकामा पक्ष क्रियापदको व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा आएको पाइन्छ । नेपाली भाषाजस्तै यस भाषिकामा पनि पक्ष सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अभ्यस्त र अज्ञात गरी पाँच प्रकारका देखिन्छन् । यी पक्षहरू मध्ये सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण पक्ष भूत र अभूत दुवै कालमा देखा पर्दछन् भने अभ्यस्त र अज्ञात भूतकालमा मात्र देखा पर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा सामान्य पक्षअन्तर्गत सामान्य भूतकालिक क्रियाको निर्माण धातुमा 'या', 'इ', 'यो' जस्ता प्रत्यय लागेर, सामान्य वर्तमानकालिक क्रियाको निर्माण धातुमा 'उ', 'छे', 'छ', 'छै' जस्ता प्रत्यय लागेर र सामान्य भविष्यत्कालिक क्रियाको निर्माण धातुमा 'उलो', 'उला', 'उइ', 'लो' जस्ता प्रत्यय लागेर बनेका हुन्छन् । बैतडेली भाषिकामा अपूर्ण पक्षअन्तर्गत अपूर्ण भूतकालको निर्माण धातुमा 'आ' प्रत्यय लागेर 'थ्युं', 'थि', 'थ्यो', 'थ्या' जस्ता भूतकालिक सहायक क्रियाको योगबाट हुने गर्दछ । यस भाषिकामा अपूर्ण वर्तमानकालको निर्माण हुँदा धातुमा 'आ' प्रत्यय लागेर 'रेउं', 'छइ', 'छेइ', 'छ', 'छी', 'छउ' जस्ता वर्तमानकालिक क्रियाको मेलबाट हुने गर्दछ भने अपूर्ण भविष्यत्कालको निर्माण धातुमा 'एको' प्रत्यय लागेर 'हुँलो', 'होलो', 'होलि', 'हुन्ना' 'हुन्निन्' जस्ता भविष्यत्कालिक सहायक क्रियाको योगबाट हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा पूर्ण पक्षअन्तर्गत पूर्ण भूतकालको निर्माण हुँदा धातुमा 'इ' प्रत्ययसँग 'थे', 'थि', 'थ्या', 'थ्यो', 'थिन्' जस्ता भूतकालिक सहायक क्रियाहरू जोडिन आउँछन् । त्यस्तै यस भाषिकामा पूर्ण वर्तमानकालको निर्माण हुँदा धातुमा 'आ' प्रत्यय लागेर 'खेउ', 'छइ', 'इछ', 'इछे', 'इछन्', 'इछउ' जस्ता वर्तमानकालिक सहायक क्रियाहरूको योग हुने गर्दछ भने पूर्ण भविष्यत्कालको निर्माण हुँदा धातुमा 'अ' प्रत्ययसँग 'उलो', 'लइ', 'लि', 'उला', 'रला', 'न्ना' जस्ता भविष्यत्कालिक क्रियाको योग हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा

अज्ञात भूतकालको निर्माण हुँदा धातुमा 'इ' प्रत्ययसँग 'छु', 'छउ', 'छइ', 'छेइ', 'छिन्', 'छेउ' जस्ता भूतकालिक सहायक क्रियाको मेल हुने गर्दछ भने अभ्यस्त भूतकालको निर्माण हुँदा धातुमा 'न्' प्रत्यय लागेर 'थ्युँ', 'न्थि', 'थ्यो', 'थ्या', 'थिन्' जस्ता भूतकालिक सहायक क्रियाको योगबाट हुने गर्दछ ।

३.५ भाव

क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव तथा मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव भनिन्छ (अधिकारी, २०७६ पृ.१३८) । भावलाई अर्थ पनि भन्ने गरिन्छ । भाव क्रियापदअन्तर्गत पर्ने व्याकरणात्मक कोटि हो । क्रियाले वक्ताको मनोभावलाई व्यक्त गरेको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा पनि भावले क्रियाद्वारा प्रकट हुने वक्ताको आशयलाई नै बुझाउँछ । नेपाली भाषाको जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि भाव मुख्यतः सामान्यार्थक, आज्ञार्थक, इच्छार्थक, सम्भावनार्थक र सङ्केतार्थक गरी पाँच किसिमका रहेका छन् ।

३.५.१ सामान्यार्थक भाव

वक्ता वा लेखकको सामान्य वृत्ति वा निश्चय बुझाउने क्रियारूपलाई सामान्यार्थ भनिन्छ (शर्मा २०७१ पृ.४४७) । सामान्यर्थक भावलाई निश्चयार्थ भाव पनि भन्ने गरिन्छ । सामान्यार्थक काल र पक्षसँग रूपायन हुने गर्दछ र कालबोधक रूपायक प्रत्ययबाट नै सामान्यार्थको बोध हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा पनि सामान्यर्थक भावको रूपायन काल र पक्षसँग हुने गर्दछ । यस भाषिकामा प्रयोग हुने सामान्यार्थक भावको क्रियापदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४५

'खा' धातुको सामान्यार्थक भावको रूपावली

काल → पक्ष ↓	भूतकाल	वर्तमानकाल	भविष्यत्काल
सामान्य पक्ष	खाइउँ (खाएँ)	खानुँ (खान्छु)	खउँलो (खानेछुँ)
अपूर्ण पक्ष	खान्नाथिउँ (खाँदै थिएँ)	खान्नारेउँ (खाँदै छु)	खान्नारेको हुँलो (खाँदै हुनेछु)
पूर्ण पक्ष	खाइथे (खाएको थिएँ)	खाइराखेउँ (खाएको छु)	खाइराख्को (खाएको हुनेछु)
अज्ञात पक्ष	खाइछु (खाएछु)		
अभ्यस्त पक्ष	खान्थ्युँ (खान्थेँ)		

माथिको तालिकामा दिइएका सामान्यार्थक भावका प्रथम पुरुषका क्रियापदहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुईले छाइ खाइउं । (मैले मही खाएँ) ।
- (२) मुई दाल खान्नाथिउं । (म दाल खाँदै थिएँ) ।
- (३) मुईले नासपति खाइथे । (मैले नासपति खाएको थिएँ) ।
- (४) मुईले आरु खाइछु । (मैले आरु खाएछु) ।
- (५) मुई पैलि माटो खान्थ्युं । (म पहिला माटो खान्थेँ) ।
- (६) मुई भात खानुं । (म भात खान्छु) ।
- (७) मुई खानाकी खान्नारेउं । (म खाना खाँदै छु) ।
- (८) मुईले खानाकी खाइराखेउं । (मैले खाना खाएको छु) ।
- (९) मुई रोटा खउलो । (म रोटी खानेछुँ) ।
- (१०) मुई केला खान्नारेको हुँलो । (म केरा खाँदै हुनेछु) ।
- (११) मुई भात खाइराख्लो । (म भात खाएको हुनेछु) ।

३.५.२ आज्ञार्थक भाव

आज्ञा, हुकुम आदि अर्थ बुझाउने क्रिया रूपलाई आज्ञार्थ भनिन्छ, (गौतम र चौलागाई, २०६७ पृ.१९८) । बैतडेली भाषिकामा पनि आज्ञार्थ द्वितीय पुरुषको एकवचन र बहुवचनसंग मात्र प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषिकामा आज्ञार्थकको क्रियापदमा लिङ्गको भेद पाइँदैन अथवा पुलिङ्गीको लागि प्रयोग हुने क्रियापद स्त्रीलिङ्गीको लागि पनि प्रयोग गरिन्छ । त्यसैले यस भाषिकामा आज्ञार्थक भावका क्रियापदको रूपायन द्वितीय पुरुष, वचन र आदरमा मात्र हुने गर्दछ, जस्तै :

तालिका नं. ४६

‘बस्’, ‘लेख्’ ‘भा’, ‘खेल्’ धातुको आज्ञार्थक भावको रूपावली

आदर	एकवचन	बहुवचन
अनादर	बस्, भा, खेल, लेख् (बस्, जा, खेल्, लेख्)	बस, भा, खेल, लेख (बस, जाऊ, लेख, खेल)
सामान्य आदर	बस, भा, लेख, खेल (बस/बस्नुस्, जाऊ/जानुस्, खेल/खेल्लस्)	बस, भा, लेख, खेल (बस/बस्नुस्, जाऊ/जानुस्, खेल/खेल्लुस्, लेख/लेख्नुस्)

माथिको तालिकामा दिइएका आज्ञार्थक भावका क्रियापदहरूलाई यसप्रकार वाक्यमा देखाउन सकिन्छ :

- (१) तुई घरै बस् । (तँ घरमै बस्) ।
- (२) तुई घर भा । (तँ घर जा) ।
- (३) तुई कविता लेख् । (तँ कविता लेख्) ।
- (४) तमुन् कुर्चीमा बस । (तिमीहरू कुर्चीमा बस) ।
- (५) तमुन् स्कूल भा । (तिमीहरू स्कूल जाओ) ।
- (६) तमुन् कथा लेख । (तिमीहरू कथा लेख) ।
- (७) तम् बस । (तिमी बस/तपाईं बस्नुस्) ।

३.५.३ इच्छार्थक भाव

वक्ता वा लेखकको अनुरोध, अनुनय, विन्ती, प्रार्थना, इच्छा आदि वृत्ति बुझाउने भावलाई इच्छार्थक भनिन्छ (शर्मा २०७१पृ.४४८) । इच्छार्थ तीनै पुरुषको दुवै वचनको क्रियापदमा देखा पर्दछ । इच्छार्थक भावले क्रियाको कार्यव्यापारमा इच्छा, विन्तीजस्ता अभिप्राय प्रकट गरेको हुन्छ । नेपाली भाषामा ‘ऊँ’, ‘औँ’, ‘एस्’, ‘ए’ जस्ता प्रत्ययहरू इच्छार्थक भावको क्रियापदमा लागेर आउने गर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा इच्छार्थक भावका क्रियाहरू पुरुष र वचनसँग रूपायन हुने गर्दछन् । यस भाषिकामा प्रयोग हुने इच्छार्थक भावको क्रियापदलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४७

‘जा/भा’ धातुको इच्छार्थक भावको रूपावली

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	भुँ (जाऊँ)	भानउँ (जाऔँ)
द्वितीय पुरुष	भाए (गएस्)	भाया (गए)
तृतीय पुरुष	भउ (जाओस्)	भउन (जाऊन्)

माथिको तालिकामा दिइएका इच्छार्थक भावका क्रियापदहरूलाई वाक्यमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई घर भुँ । (म घर जाऊँ) ।
- (२) हम् घर भानउँ । (हामी घर जान्छौँ) ।
- (३) तुई वन भाए । (तँ वन गएस्) ।
- (४) तमुन् वन भाया । (तिमीहरू वन गए) ।
- (५) ऊ दोकान भउ । (ऊ पसल जाओस्) ।
- (६) उनुन् दोकान भउन् । (उनीहरू पसल जाऊन्) ।

३.५.४ सम्भावनार्थक भाव

अड्कल, अनुमान आदि मनोभाव जनाउने क्रियापद सम्भावनार्थक हुन्छन् । यिनहरूले कुनै पनि कार्यलाई अनिश्चित रूपमा बुझाउँदछन् । त्यसैले यस्ता क्रियापदहरूलाई अनिश्चयार्थक भनिन्छ (आचार्य २०५८ पृ.१०१) । क्रियाको कार्यव्यापार घटित हुने वा नहुने निश्चितता प्रकट नभएको अभिप्रायलाई नै सम्भावनार्थक भनिन्छ । यसले कामको निश्चितता प्रकट नगरेर अनिश्चितता प्रकट गर्ने गर्दछ । यसले कुनै पनि कामको केवल सम्भावनालाई मात्र प्रकट गर्ने गर्दछ । नेपाली भाषामा सम्भावनार्थकको द्योतनका लागि क्रियामा ‘-उँला’, ‘-लास्’, ‘-ला’, ‘-औँला’, ‘-लान्’ आदि रूपायक प्रत्ययको संयोजन गर्ने गरिन्छ । यी रूपायक प्रत्ययमा रहेको ‘ल्’ ले सम्भावार्थको द्योतन गरेको छ । ‘ल्’ भन्दा अघिका ‘उँ’ र ‘औँ’ पुरुष र पछाडिका ‘आ’, ‘आस्’, ‘आन्’ ले सङ्गतिको सङ्केत गरेका छन् (गौतम र चापागाई, २०६७ पृ.१९९) । बैतडेली भाषिकामा सम्भावनार्थक भावका क्रियापदको निर्माण धातुका ‘लो’, ‘ला’, ‘ली’, ‘न्ना’ आदि जस्ता प्रत्यय लागेर भएको हुन्छ भने यिनको रूपायन लिङ्ग, वचन र पुरुषका आधारमा हुने गर्दछ, जस्तै :

तालिका नं. ४८

‘गर्’ धातुको सम्भावनार्थक भावको रूपावली

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष	गर्लो (गरुँला)	गर्लो (गरुँला)	गर्ला (गरौँला)	गर्ला (गरौँला)
द्वितीय पुरुष	गरलई (गर्लास्)	गरली (गर्लिस्)	गरला (गरौला)	गरलिउ (गरौली)
तृतीय पुरुष	गरलो (गर्ला)	गरली (गर्ली)	गरन्ना (गर्लान्)	गरन्निन् (गर्लान्)

माथिको तालिकामा दिइएका सम्भावनार्थक भावका क्रियापदहरूलाई वाक्यमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- (१) मुई तो काम गर्लो । (म त्यो काम गरुँला) ।
- (२) हम् तो काम गर्ला । (हामी त्यो काम गरौँला) ।
- (३) तुई मेरो काम गरलई । (तँ मेरो काम गर्लास्) ।
- (४) तुई मेरो काम गरली । (तँ मेरो काम गर्लिस्) ।
- (५) तमुन् बाटो खन्या काम गरला । (तिमीहरू बाटो खन्ने काम गरौला) ।
- (६) तमुन् काम गरलिउ । (तिमीहरू काम गरौला) ।
- (७) दादा काम गरलो । (दाइ काम गर्ला) ।
- (८) भाप्पा काम गरली । (बहिनी काम गर्ली) ।
- (९) केटान् हुडा बोक्या काम गरन्ना । (केटाहरू ढेङ्गा बोक्ने काम गर्लान्) ।

३.५.५ सङ्केतार्थक भाव

सङ्केतार्थकले पूर्व क्रियामा घटित घटनाको कारणबाट पछिल्ला क्रियाका कार्यको सङ्केत गर्दछ । यसमा दुईवटा क्रिया र वाक्यात्मक संरचना रहने हुनाले पहिलो वाक्य कारणबोधक र दोस्रो वाक्य कार्यबोधक रहेका हुन्छन् (गौतम र चौलागाई, २०६७पृ.११९) । सङ्केतार्थकले कार्य र कारण दुवैलाई एकैसाथ बुझाउने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा सङ्केतार्थक भावका वाक्यको निर्माण हुँदा दुई अलग-अलग क्रियाहरू आएका हुन्छन् । यसरी दुई अलग-अलग क्रिया आउँदा कुनै वाक्यमा पहिलो क्रिया असमापिका र दोस्रो क्रिया समापिका हुन्छन् भने कुनै वाक्यमा

दुवै क्रिया समापिका पनि हुने गर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा देखा पर्ने सङ्केतार्थक भावका वाक्यहरूलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

- (१) उईले परीक्षामा बतायावटि मुई पास हुन्थ्या । (उसले परीक्षामा बतायो भने म पास हुन्थेँ) ।
- (२) तुईले खायावटि मुई भाँणा धुन्थ्याँ । (तैले खाइस् भने म भाँडा धुन्थेँ) ।
- (३) पानी पयावटि गउँ उमरन्थ्या । (पानी पयो भने गहुँ उम्रन्थे) ।
- (४) सर आया भुण्या पडुन्थ्या । (सर आउनु भयो भने पढाउनुहुन्थ्यो) ।
- (५) तुईले खेल्यावटि हम् जित्तिउ । (तैले खेलिस् भने हामी जित्छौँ) ।
- (६) वतास लाग्यावटि रूख भरन्थ्या । (हवा लाग्यो भने रूख भरथे) ।
- (७) तम् काटमाडौँ गया भुण्या कब औन्हेउ ? (तिमी काठमाडौँ गयो भने कहिले फर्कन्छौँ) ?

३.५.६ उपसंहार

बैतडेली भाषिकामा भावको चर्चा गर्दा के निष्कर्ष निस्कन्छ भने नेपाली भाषा जस्तै यस भाषिकामा पनि भाव सामान्यार्थक, आज्ञार्थक, इच्छार्थक, सम्भावनार्थक र सङ्केतार्थक गरी पाँच प्रकारका रहेका छन् । बैतडेली भाषिका र नेपाली भाषामा भावको वाक्यीय संरचनामा धेरै समानता भएता पनि क्रियामा प्रयोग हुने प्रत्ययमा भने समानता पाइँदैन । यस भाषिकामा सामान्यार्थक भावअर्न्तगत भूतकालको क्रियापद निर्माण हुँदा धातुमा 'इउँ', 'थिउ', 'इथे', 'थ्युँ' जस्ता प्रत्ययहरू लागेका हुन्छन् भने वर्तमानकालको क्रियापदको निर्माण हुँदा धातुमा 'रेउ', 'खेउ', 'नँ' जस्ता प्रत्यय लागेर भएको हुन्छ । त्यस्तै यस भाषिकामा सामान्यार्थक भावअर्न्तगत भविष्यत्कालको क्रियापदको निर्माण धातुमा 'लो', 'ला', 'लि', जस्ता प्रत्यय लागेर बनेको देखिन्छ । बैतडेली भाषिकामा पनि नेपाली भाषाको जस्तै आज्ञार्थक भाव द्वितीय पुरुषको एकवचन र बहुवचनमा प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषिकामा आज्ञार्थक भावको क्रियापद एकवचन अनादरमा प्रयोग गर्दा धातुको मात्र प्रयोग गरिन्छ भने सामान्य आदरमा प्रयोग गर्दा धातुमा 'अ' प्रत्ययको योग हुने गर्दछ । बहुवचनमा अनादर र सामान्य आदरको प्रयोग गर्दा धातुको अन्त्यमा आउने 'अ' लाई दीर्घ उच्चारण गरिन्छ । यस भाषिकामा भावअर्न्तगत इच्छार्थक भावको क्रियापद बनाउँदा धातुमा 'उँ', 'आउँ', 'एइ', 'उ', 'उन' जस्ता प्रत्यय जोडिने गर्दछन् भने सम्भावनार्थक भावको क्रियापदको निर्माण हुँदा धातुमा 'उलो', 'औँला', 'लो', 'लि', 'लान्', 'लिन' जस्ता प्रत्ययहरू जोडिएर आएका हुन्छन् । बैतडेली भाषिकामा सङ्केतार्थक भावको वाक्यको निर्माण नेपाली भाषाको जस्तै दुईवटा क्रियापदहरू लागेर बनेको हुन्छ । यसमा एउटा क्रियापदले कारण र अर्को क्रियापदले कार्यको काम गरेको हुन्छ ।

३.६ वाच्य

वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भाव (क्रिया) मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ (अधिकारी २०७६पृ.१८२) । यसमा वाक्यमा प्रयोग भएका कर्ता, कर्म र क्रियामध्ये कुन प्रधान भन्ने कुराको अध्ययन गरिन्छ । वाच्य क्रियापदअन्तर्गत पर्ने व्याकरणात्मक कोटि हो । वाच्यमा कर्ता, कर्म र क्रियामध्ये कुनै एक उद्देश्य बनेर आएको हुन्छ र जुन पद प्रमुख (उद्देश्य) बनेर आएको हुन्छ त्यसैका आधारमा वाच्य छुट्याइन्छ । नेपाली भाषामा वाच्य तीन प्रकारका हुन्छन् : कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य । बैतडेली भाषिकामा पनि वाच्य कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य गरी तीन प्रकारका देखिन्छन् तर यस भाषिकामा कर्मवाच्य र भाववाच्यको प्रयोग धेरै कम हुने गर्दछ । यस भाषिकामा यी तीन वाच्यमध्ये कर्तृवाच्यमा कर्ताको प्रधानता, कर्मवाच्यमा कर्मको प्रधानता र भाववाच्यमा क्रियाको प्रधानता रहेको हुन्छ । यिनीहरूलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ ।

३.६.१ कर्तृवाच्य

वाक्यमा कर्ताको प्राधान्य बुझाउने र क्रियामा 'इ' प्रत्ययको संयोजन नहुने वाच्य कर्तृवाच्य हो (गौतम र चौलागाई २०६७ पृ.२००) । कर्तृवाच्यमा कर्ता नै प्रधान बनेर आएको हुन्छ । कर्तृवाच्यमा कर्ताको लिङ्ग, वचन र पुरुषअनुसार क्रियाको लिङ्ग, वचन र पुरुष रहेको हुन्छ । कर्तृवाच्यको निर्माण सकर्मक र अकर्मक दुवै प्रकारका क्रियाबाट हुने गर्दछ । कर्तृवाच्यमा फल र व्यापार कर्तामा हुँदा अकर्मक क्रिया हुन्छ भने फल र व्यापार कर्ता र कर्ममा हुँदा सकर्मक क्रिया हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा पनि कर्तृवाच्यको प्रयोगमा सकर्मक र अकर्मक क्रिया आएका हुन्छन्, जस्तै :

(क) अकर्मक क्रिया भएका कर्तृवाच्य

- (१) राम हाँसन्छ । (राम हाँस्छ) ।
- (२) तुई कब औन्याहैई । (तँ कहिले आउंछस्) ।
- (३) मुई गया । (म गएँ) ।
- (४) गोपाल सिन्छ । (गोपाल सुत्छ) ।
- (५) तम् आया । (तिमी आयौँ) ।

(ख) सकर्मक क्रिया भएका कर्तृवाच्य

- (१) मुई गीत लेखुँ । (म गीत लेख्छु) ।
- (२) हम् भात खानुँ । (हामी भात खान्छौँ) ।

- (३) तम्ले आलु किन्या । (तिमीले आलु किन्यौ) ।
- (४) सपनाले रूख काटी । (सपनाले रूख काट्यो) ।
- (५) सरले मुईलाई हाण्यो । (सरले मलाई हान्यो) ।
- (६) ऊ कपरा धुन्नाछी । (ऊ कपडा धुँदैछे) ।

३.६.२ कर्मवाच्य

कर्मवाच्यले क्रियाको विषय कर्म हो भन्ने बुझाउँछ । कर्मवाच्यको उद्देश्य कर्म हुने हुँदा वाक्यमा त्यसकै प्रधानता हुने हुन्छ । यस प्रधानताका कारण क्रिया पनि कर्मकै लिङ्ग, वचन र पुरुषअनुसार रहन्छ (शर्मा २०७१ पृ. ४५२) । कर्मवाच्यमा कर्म प्रमुख भएर आएको हुन्छ र कर्मले नै कर्ताको पनि कार्य गरेको हुन्छ । यस वाक्यमा क्रियामा 'इ' को संयोजन हुने गर्दछ । कर्मवाच्यको कर्तामा 'द्वारा', 'बाट' विभक्ति लगाएर कर्तालाई गौण बनाएर कर्मलाई मुख्य बनाउने गरिन्छ । बैतडेली भाषिकामा पनि कर्मवाच्यको प्रयोग पाइए पनि अधिक प्रयोग यसको पाइँदैन । यस भाषिकामा कर्मलाई मुख्य बनाउन कर्तामा 'द्वारा', 'बाट' को सट्टा 'बठेइ' विभक्तिको प्रयोग गरिन्छ । जसलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

- (१) (मुइबठेइ) रूख काटिँदो । ((मद्वारा) रूख काटियो) ।
- (२) (मुइबठेइ) क्रिकेट खेल्दियो । ((मद्वारा) क्रिकेट खेलियो) ।
- (३) (रामबठेइ) हाणाइ पाइयो । ((रामबाट) कुटाइ खाइयो) ।
- (४) (तम्बठेइ) मेरो हात काटिँदो । ((तिमीबाट) मेरो हात काटियो) ।

३.६.३ भाववाच्य

वाक्यमा क्रिया वा क्रियाको भाव (क्रियार्थ) को प्रधानता रहने युक्तिलाई भाववाच्य भनिन्छ (अधिकारी २०७६ पृ. १८३) । भाववाच्यमा क्रिया प्रमुख हुन्छ । भाववाच्यमा अकर्मक क्रियामात्र प्रयोग हुन्छ । क्रियापद प्रमुख हुने वाक्य भाववाच्य हुने भएकाले यस वाच्यमा सकर्मक क्रियाको प्रयोग हुँदैन र कर्ता पनि गौण हुन्छ अथवा कर्ता नहुन पनि सक्छ । गौतम र चौलागाई (२०६७ पृ. २०१) ले क्रियामा 'इ' को संयोजन हुने र क्रियाकै प्राधान्य हुने वाच्यलाई नै भाववाच्य मानेका छन् र यिनीहरूले भाववाच्यमा अकर्मक क्रिया हुने र त्यो प्रत्येक स्थितिमा एकवचन र तृतीय पुरुषमा मात्र हुने धाराणा राखेका छन् । नेपाली भाषामा जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि भाववाच्यको प्रयोग पाइए पनि थोरै प्रयोग पाइन्छ, जस्तै :

- (१) कब आइयो ? (कहिले आइयो) ?
- (२) आज येइ बसिन्छ । (आज यहीं बसिन्छ) ।

(३) बेलि त खुब नाचियो । (हिजो त खुब नाचियो) ।

३.६.४ उपसंहार

यसरी बैतडेली भाषिकामा वाच्यको अध्ययनबाट के निष्कर्ष निस्कन्छ भने यस भाषिकामा कर्तृवाच्यको व्यापक प्रयोग पाइए पनि कर्मवाच्य र भाववाच्यको भने त्यति धेरै प्रयोग भएको पाइँदैन । नेपाली भाषाजस्तै यस भाषिकामा पनि कर्तृवाच्य सकर्मक र अकर्मक दुवै क्रिया लागेर बनेको हुन्छ । कर्मवाच्यको प्रयोग हुँदा यस भाषिकामा 'द्वारा', 'बाट' को सट्टा 'बठेइ' विभक्तिको प्रयोग गरिन्छ भने क्रियापदमा पनि 'इ' प्रत्यय अनिवार्य रूपमा लागेको पाइँदैन । बैतडेली भाषिकामा भावाच्यको प्रयोग हुँदा नेपाली भाषाकै क्रियापदहरूको प्रयोग हुने गर्दछ ।

३.७ करण-अकरण

करण र अकरण दुई व्यतिरेकी ध्रुव हुन् । करण वाक्यको एउटा ध्रुव अकरण हो भने अकरण वाक्यको अर्को ध्रुव करण वाक्य हो । करणले सकारात्मक वाक्यलाई चिनाउँछ भने अकरणले नकारात्मक वाक्यलाई चिनाउने गर्दछ । नेपाली भाषाकै जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि करण र अकरणको व्यवस्था रहेको छ । बैतडेली भाषिकामा देखिने करण र अकरणको व्यवस्था भने नेपाली भाषाको भन्दा भिन्न हुन्छ । नेपाली भाषामा अकरण बनाउँदा क्रियाको अग्रवर्ती, मध्यवर्ती र पश्चवर्ती मध्ये कुनै एक भागमा 'न्' प्रत्यय लाग्ने गर्दछ भने यस भाषिकामा क्रियाको अग्रवर्ती भागमामात्र अकरणबोधक प्रत्यय लाग्ने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा अकरणका प्रत्ययका रूपमा 'न्' नआएर 'नाइ', 'जन्' जस्ता प्रत्ययहरू आएका हुन्छन् । यस भाषिकामा सामान्य रूपमा करणबाट अकरण बनाउँदा होस् वा युगल अकरण बनाउँदा होस् वा शाश्वत करण-अकरण बनाउँदा होस् क्रियाको अग्रवर्ती भागमा मात्र 'नाइ', 'जन्' जस्ता प्रत्ययहरू लागेर आउने गर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा प्रयोग हुने करण-अकरणको व्यवस्थालाई वाक्यमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

(क) करण-अकरणको वाक्यान्तरण

करण-अकरणको वाक्यान्तरण प्रक्रिया सामान्य प्रक्रिया हो । यसमा एउटा मात्र क्रियाको व्यवस्था हुने गर्दछ । नेपाली भाषामा यस प्रकारको वाक्यान्तरण हुँदा 'न्' प्रत्यय लगाएर अकरण बनाइन्छ भने बैतडेली भाषिकामा 'नाइ', 'जन्' प्रत्यय लगाएर अकरण बनाइन्छ, जस्तै :

करण

अकरण

(१) सालो घर भान्छ ।

सालो घर नाइभानो ।

(सालो घर जान्छ) ।

(सालो घर जाँदैन) ।

(२) मुई भात खानउँ ।	मुई भात नाइखानउँ ।
(म भात खान्छु) ।	(म भात खान्न्) ।
(३) तुई किताब किन् ।	तुई किताब जन्किन ।
(तँ किताब किन्) ।	(तँ किताब नकिन) ।
(४) ऊ चोर हो ।	ऊ चोर नाइहो ।
(ऊ चोर हो) ।	(ऊ चोर होइन) ।
(५) तम् विदेश गया ।	तम् विदेश नाइगया ।
(तिमी विदेश गयो) ।	(तिमी विदेश गएनौ) ।
(५) हरि मय्यो ।	हरि नाइमय्यो ।
(हरि मय्यो) ।	(हरि मरेन) ।
(६) दीपक वन भा ।	दीपक वन जन्भा ।
(दीपक वन जाऊ) ।	(दीपक वन नजाऊ) ।
(७) आगो लाग्यो ।	आगो नाइलाग्यो ।
(आगो लाग्यो) ।	(आगो लागेन) ।
(८) इजा आया ।	इजा नाइआया ।
(आमा आउनुभयो) ।	(आमा आउनुभएन) ।

(ख) युगल वा दोहोरो अकरण

युगल अकरण त्यस्ता वाक्यात्मक स्थितिलाई भनिन्छ, जहाँ एकभन्दा बढी निषेधात्मक क्रियाको उपयोग भएको हुन्छ (अधिकारी २०७६पृ.१७५) । युगल अकरणमा एकभन्दा बढी स्थानमा वा क्रियामा 'न्' प्रत्यय थपिने गर्छ । युगल अकरण एकभन्दा बढी समापिका क्रिया हुँदा, एउटा असमापिका क्रिया र अर्को समापिका क्रिया हुँदा, शर्तबोधक क्रिया र समापिका क्रिया हुँदा आदि अवस्थामा हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा पनि युगल वा दोहोरो अकरण व्यवस्था देखा पर्दछ । यस भाषिकामा युगल अकरण हुँदा पनि क्रियाको अग्रवर्ती भागमा मात्र 'नाइ', 'जन्' जस्ता प्रत्यय लाग्ने गर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा पाइने युगल अकरणलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

(अ) वाक्यमा एक भन्दा बढी समापिका क्रिया भएमा

(१) जईले काम नाइगद्दो तईले खानाकि नाइपउँनो ।

(जसले काम गर्दै न त्यसले माम पाउँदैन) ।

(२) जईले मह नाइकाट्टो उईले हात नाइचाट्टो ।

(जसले मह काट्टे न उसले हात चाट्टे न) ।

(३) मामा नाइआया माइजुलै नाइआया ।

(मामा आउनु भएन माइजु पनि आउनु भएन) ।

(४) हातलै काट्टो, खुट्टोलै काट्टो ।

(हात पनि काट्टियो, खुट्टा पनि काट्टियो) ।

(आ) वाक्यमा एउटा असमापिका क्रिया र अर्को समापिका क्रिया भएमा

(१) तुईले नबोल्या के नाइहन्यो । (तैले नबोले पनि केही हुँदैन) ।

(२) मुईले उइलाई काम जनगरइ नाइभुण्या । (मैले यसलाई काम नगर भनेन) ।

(३) काम नभया जनुआए । (काम नभए नआउनु) ।

(इ) वाक्यमा शर्तबोधक क्रिया र समापिका क्रिया भएमा

(१) आगो नबाल्या जनुबालै । (आगो नबाले नबाल) ।

(२) पानी नपच्याबटी घोका नाइहन्यान् । (पानी नपच्यो भने मकै हुँदैनन्) ।

(३) चिनी नहाल्या चाहा नाइखानिउ । (चिनी नहाले चिहा खाँदैन) ।

३.७.१ उपसंहार

यसरी बैतडेली भाषिकामा ध्रुवीयताको अध्ययन गरेपछि के निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ भने यस भाषिकामा पनि करण र अकरणात्मक वाक्य रहेका पाइन्छन् । यो कुनै पनि भाषा वा भाषिकामा देखिने स्वभाविक प्रक्रिया पनि हो । बैतडेली भाषिकाका अकरणात्मक वाक्यमा भने नेपाली भाषामा प्रयोग भए जस्तो क्रियाको अग्रवर्ती, मध्यवर्ती र पश्चवर्ती भागमा 'न्' प्रत्यय लाग्दैन । यस भाषिकामा केवल क्रियाको अग्रवर्ती भागमा मात्र 'नाइ', 'जन्' जस्ता प्रत्यय लाग्ने गर्दछन् । क्रियाको अग्रवर्ती भागमा मात्र 'नाइ', 'जन्' जस्ता प्रत्यय लाग्ने प्रक्रिया यस भाषिकामा युगल अकरणात्मक वाक्यमा पनि देखापर्दछ । युगल अकरणात्मक वाक्यका दुवै क्रियाको अग्रवर्ती भागमा मात्र 'नाइ', 'जन्' जस्ता प्रत्यय लाग्ने गर्दछन् ।

चौथो परिच्छेद

सारांश तथा निष्कर्ष

४.१ सारांश

यस शोधपत्रको शीर्षक *बैतडेली भाषिकामा व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन* रहेको छ । यसै शीर्षकमा निहित रही यस शोधपत्रलाई चार अध्यायमा समापन गरेको छ । यसरी चार अध्यायमा समापन गर्दा पहिलो अध्यायमा शोधपत्रको सामान्य रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । पहिलो अध्यायको शोधपत्रको सामान्य रूपरेखाअर्न्तगत शोधशीर्षक, शोधप्रयोजन, विषय परिचय, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य, सामग्री सङ्कलन विधि र शोधको रूपरेखासम्बन्धी विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्यायमा शोधपत्रको लेखनको मुख्य आवश्यकता, उद्देश्य, औचित्य र उक्त शोधपत्रको लेखनका क्रममा प्रयोग गरिएको विधिको पनि विस्तृत रूपमा विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको दोस्रो अध्यायमा बैतडेली भाषिकामा नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरिएको छ । यस नामिक पदअर्न्तगत लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र कारकको चर्चा गरिएको छ । बैतडेली भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तै लिङ्ग पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी गरी दुई प्रकारको देखिन्छ । यस भाषिकामा लिङ्ग नाम, विशेषण र क्रियापदमा देखा पर्दछ । यस भाषिकामा मानवीय नाम र मानवेतर नाममा लिङ्गव्यवस्था रहेको पाइन्छ । मानवीय नाममा स्वभाविक रूपमा धेरै भाषामा लिङ्गभेद पाइन्छ भने बैतडेली भाषिकामा मानवेतर नाममा पनि लिङ्गभेद पाइन्छ । मानवेतर अप्राणीवाचक नाममा यस भाषिकामा स्पष्ट रूपमा लिङ्गभेद पाइन्छ । यो यस भाषिकाको आफ्नो मौलिक स्वरूप हो, जसलाई हामी व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्थाका रूपमा पनि लिने गर्दछौं । व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था नेपाली भाषामा पाइँदैन तर यो बैतडेली भाषिकामा पाइन्छ, जस्तै : घाम लाग्यो (घाम लाग्यो) र जुन लागी (जुन लाग्यो) । व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था बैतडेली भाषिकाको मुख्य विशेषता हो । नाम र व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्थाका अतिरिक्त यस भाषिकामा लिङ्गभेद विशेषणमा पनि पाइन्छ । विशेषणमा लिङ्गभेद हुँदा ओकारले पुलिङ्गलाई र आकारले स्त्रीलिङ्गलाई जनाउने गर्दछ । यस भाषिकामा विशेषणमा लिङ्गभेद मानवीय र मानवेतर नामसँग भएको पाइन्छ । त्यस्तै यस भाषिकामा लिङ्गानुसार नै क्रियाको प्रयोग हुने गर्दछ । पुलिङ्ग नाम वा विशेषण भए पुलिङ्गी क्रियाको प्रयोग हुन्छ, भने स्त्रीलिङ्ग नाम वा विशेषण भए सोही अनुसारको क्रियाको प्रयोग गरिन्छ । बैतडेली भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तै वचन दुई प्रकारका देखा पर्दछन् : एकवचन र बहुवचन । यस भाषिकामा एकवचनलाई बहुवचनमा रूपायन गर्दा नेपाली भाषामा प्रयोग भए जस्तो 'हरू' को प्रयोग गरी रहनु पर्दैन, यस भाषिकामा बहुवचन बनाउने नाम, सर्वनाम वा विशेषणको पछाडि 'न्' को प्रयोग गरी दिए पुग्छ, जस्तै चेलो आयो (छोरो आयो), चेलान् आया (छोराहरू आए) । त्यस्तै यस भाषिकामा बहुवचन बनाउँदा ओकार आकारमा पनि बदलिने गर्दछ, प्रायः जसो

यस भाषिकामाको एकवचनको क्रियापद ओकारमा र बहुवचनको क्रियापद आकारमा टुङ्गिने गर्दछ। बैतडेली भाषिकामा पुरुष सर्वनाम र क्रियाको व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा आएको हुन्छ। नेपाली भाषामा जस्तै यस भाषिकामा पनि पुरुष प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष रहेका हुन्छन्। यस भाषिकामा प्रथम पुरुषका लागि 'मुई', 'हम्', द्वितीय पुरुषका लागि 'तुई', 'तम्' र तृतीय पुरुषका लागि 'ऊ', 'उन्', 'यिन्', 'यिनुन्' आदि जस्ता सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ। बैतडेली भाषिकामा नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको चर्चा गर्दा देखा परेको अर्को मुख्य विशेषता कर्मणि वाक्यको प्रयोग हो। यो पनि यस भाषिकामा आफ्नो मौलिक विशेषता हो। यस भाषिकामा कर्मणि वाक्यको प्रयोग तृतीय पुरुषको सकर्मक क्रियाको भूतकालिक वाक्यमा मात्र हुने गर्दछ, जसमा क्रियाको रूप कर्ताको अनुसार प्रयोग नभई कर्मको अनुसार प्रयोग हुने गर्दछ, जस्तै : तम्ले घडि किन्या (तिमीले घडि किन्यौ), गोपालले घडी किनी/किन्यो। (गोपालले घडि किन्यो)। यस उदाहरणहरूमा स्त्रीलिङ्गी कर्मसँग स्त्रीलिङ्गी क्रियाको प्रयोग गरी कर्मणि वाक्य बनाइएको छ। कर्मणि वाक्यको प्रयोग यस भाषिकामा वक्ताहरूले अनिवार्य रूपमा प्रयोग नगरेर विकल्पका रूपमा प्रयोग गर्दछन्। यस शोधपत्रको यस अध्यायमा आदरको पनि चर्चा गरिएको छ। बैतडेली भाषिकामा आदर दुई प्रकारका मात्र पाइन्छन्, अनादर र सामान्य आदर। नेपाली भाषाको जस्तो यस भाषिकामा उच्च आदरको प्रयोग गरिँदैन। यस भाषिकामा आदर नाम, सर्वनाम, विशेषणमा देखापर्दछ। नामान्तर्गत ओकारले अनादर र आकारले आदरलाई जनाउँछ। त्यस्तै सर्वनाममा अनादरमा 'तुई', 'ऊ', 'यो', 'तो' र सामान्य आदरमा 'तम्', 'उन्' 'यिन्', 'तन्' जस्ता सर्वनामिक पदहरू आएका हुन्छन्। यस भाषिकामा सामान्यतः आफूभन्दा सानाका लागि अनादर र आफूभन्दा ठूलाका लागि सामान्य आदरको प्रयोग गरिन्छ। यस भाषिकामा आफूभन्दा ठूलाको लागि 'आउनु भयो', 'खानुभयो', 'गइबक्सियो' जस्ता क्रियापदहरूको प्रयोग नभई केवल 'आया', 'गया', 'हिट्या' जस्ता सामान्य आदरात्मक क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ। यसरी बैतडेली भाषिकामा उच्च आदरको प्रयोग नदेखिनु पनि यस भाषिकामा अर्को विशेषता हो। बैतडेली भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तै रूपात्मक र वाक्यात्मक कारकको व्यवस्था रहेको छ। रूपात्मक कारकान्तर्गत यस भाषिकामा सरल कारक र तिर्यक् कारक रहेका छन्। सरल कारकको प्रयोगमा विभक्ति लागेको पाइँदैन भने तिर्यक् कारकको प्रयोगमा विभिन्न विभक्ति लागेर रुपायन भएको पाइन्छ। नेपाली भाषाको जस्तै यस भाषिकामा पनि वाक्यात्मक कारकको निर्माणमा विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ। वाक्यात्मक कारकान्तर्गत कर्ता कारक, कर्म कारक, करण कारक, सम्प्रदान कारक, अपादान कारक र अधिकरण कारक गरी छ प्रकारका कारक रहेका हुन्छन्। बैतडेली भाषिकामा कर्ता कारकमा 'ले/बठेइ' विभक्ति, कर्म कारकमा 'इ/खाइँ/लाई' विभक्ति, करण कारकमा 'ले/बठेइ' विभक्ति, सम्प्रदान कारकमा 'लेखाँ/लाई', अपादान कारकमा 'बठेइ' विभक्ति, षष्ठी विभक्तिमा 'को', 'का', 'की', 'रो', 'रा', 'री', 'नो', 'ना', 'नी' 'सो', 'लो', 'सै', 'लै', 'आ', 'ओ' जस्ता विभक्ति चिह्न र अधिकरण कारकमा 'औन/माथिमाइ/माइ' विभक्ति चिह्नहरूको प्रयोग गरिन्छ। यस भाषिकामा षष्ठी विभक्तिमा

प्रयोग हुने चिह्नहरू नेपाली भाषामा प्रयोग हुने चिह्नभन्दा केही चिह्नहरू थप पाइन्छन् । यी चिह्नहरू सर्वनाम र विशेषण भन्दा पनि नामसँग जोडिएर आएका हुन्छन्, जस्तै : 'कपिलो' (कपिलको), हरिसो (हरिसको), 'सन्तोसो' (सन्तोसको) । नेपाली भाषा र बैतडेली भाषिकाका बीचमा कारकीय सिद्धान्त र व्यवस्थामा समानता पाइन्छ, भने विभक्ति चिह्नको चयनमा भने भिन्नता रहेको पाइन्छ । यस प्रकारको भिन्नता पनि ध्वन्यात्मक रूपमा मात्र फरक रहेको देखिन्छ ।

यस शोधपत्रको तेस्रो अध्यायमा बैतडेली भाषिकामा पाइने क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरिएको छ । क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिअर्न्तगत काल, पक्ष, भाव, वाच्य र करण-अकरण चर्चा गरिएको छ । नेपाली भाषाजस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि काल भूत र अभूत गरी दुई प्रकारको पाइन्छ । बैतडेली भाषिकामा भूतकाललाई जनाउन धातुमा 'यो', 'या', 'ई' जस्ता प्रत्ययहरू लाग्ने गर्दछन् । त्यस्तै अभूतकाल अर्न्तगत वर्तमानकाललाई जनाउन धातुमा 'औं', 'अ', 'न्छ', 'न्छी', 'न्' जस्ता प्रत्ययहरू आउने गर्दछन् भने भविष्यत्काललाई जनाउन धातुमा 'लो', 'ला', 'ली', 'ना' जस्ता प्रत्ययहरू लागेका हुन्छन् । कालको सिद्धान्तका रूपमा बैतडेली भाषिका र नेपाली भाषाका बीचमा समानता भए पनि कालहरूका क्रियाको धातुमा लाग्ने प्रत्ययका हिसाबले भने यी दुवैमा नितान्त भिन्नता रहेको छ । बैतडेली भाषिकामा कालको क्रियामा लाग्ने प्रत्ययहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर अनुसार विभिन्न रूपमा बदलिने गरेको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा यस भाषिकामा स्त्रीलिङ्ग नाम अनुसार स्त्रीलिङ्ग क्रियाको पनि प्रयोग गरिन्छ । यस भाषिकामा प्रथम पुरुषबाहेक अरू पुरुषमा नाम वा सर्वनामअनुसार क्रियाको पनि भेद हुने कुरा पाइएको छ । त्यस्तै यस भाषिकामा काल व्यतिक्रमको व्यवस्था पनि रहेको पाइन्छ । काल व्यतिक्रम भने यस भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तै रहेको छ । यस शोधपत्रको यस अध्यायमा पक्षको पनि अध्ययन गरिएको छ । बैतडेली भाषिकामा पक्षको व्यवस्था नेपाली भाषामा प्रयोग भए जस्तै पाइन्छ तर ती पक्षहरूका क्रियापदका धातुमा लाग्ने प्रत्ययहरूमा भने केही भिन्नता रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषाजस्तै यस भाषिकामा पनि पक्ष पाँच प्रकारका रहेका छन् । यी मध्ये सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण पक्ष तीनवटै कालमा देखापर्दछन् भने अज्ञात र अभ्यस्त पक्ष भूतकालमा मात्र देखापर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा सामान्य पक्षअर्न्तगत सामान्य भूतकालको निर्माण धातुमा 'या', 'री' 'यो' प्रत्यय लागेर बनेको हुन्छ भने सामान्य वर्तमानकालको निर्माण धातुमा 'नुं', 'छई', 'छेई', 'नान्' जस्ता प्रत्ययहरू लागेर भएको हुन्छ । त्यस्तै सामान्य भविष्यत्कालको निर्माण धातुमा 'लो', 'लई', 'ली', 'ला' जस्ता प्रत्ययहरू लागेर भएको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा अपूर्ण पक्षअर्न्तगत अपूर्ण भूतकालको निर्माण धातुमा 'आ' प्रत्यय लागेर 'थ्युं', 'थी', 'थ्यो', 'थ्या' जस्ता भूतकालिक सहायक क्रियाको योगबाट हुने गर्दछ । यस भाषिकामा अपूर्ण वर्तमानकालको निर्माण हुँदा धातुमा 'आ' प्रत्यय लागेर 'रेउं', 'छई', 'छेई', 'छ', 'छी', 'छउ' जस्ता वर्तमानकालिक क्रियाको मेलबाट हुने गर्दछ भने अपूर्ण भविष्यत्कालको निर्माण धातुमा 'एको' प्रत्यय लागेर 'हुँलो',

‘हालो’, ‘होली’, ‘हुन्निन्’ जस्ता भविष्यत्कालिक सहायक क्रियाको योगबाट हुने गर्दछ । बैतडेली भाषिकामा पूर्ण पक्षअन्तर्गत पूर्ण भूतकालको निर्माण हुँदा धातुमा ‘इ’ प्रत्ययसँग ‘थे’, ‘थि’, ‘थ्या’, ‘थ्यो’, ‘थिन्’ जस्ता भूतकालिक सहायक क्रियाहरू जोडिन आउँछन् । त्यस्तै यस भाषिकामा पूर्ण वर्तमानकालको निर्माण हुँदा धातुमा ‘आ’ प्रत्यय लागेर ‘खेउ’, ‘छई’, ‘इछ’, ‘इछे’, ‘इछन्’, ‘इछउ’ जस्ता वर्तमानकालिक सहायक क्रियाहरूको योग हुने गर्दछ भने पूर्ण भविष्यत्कालको निर्माण हुँदा धातुमा ‘अ’ प्रत्ययसँग ‘उलो’, ‘लई’, ‘ली’, ‘उला’, ‘रला’, ‘न्ता’ जस्ता भविष्यत्कालिक क्रियाको योग हुने गर्दछ । नेपाली भाषा जस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि अज्ञात पक्ष र अभ्यस्त पक्ष भूतकालमा मात्र देखा पर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा अज्ञात भूतकालको निर्माण हुँदा धातुमा ‘इ’ प्रत्ययसँग ‘छु’, ‘छउ’, ‘छई’, ‘छेई’, ‘छिन्’, ‘छेउ’ जस्ता भूतकालिक सहायक क्रियाको मेल हुने गर्दछ भने अभ्यस्त भूलकालको निर्माण हुँदा धातुमा ‘न्’ प्रत्यय लागेर ‘थ्यु’, ‘न्थि’, ‘थ्यो’, ‘थ्या’, ‘थिन्’ जस्ता भूतकालिक सहायक क्रियाको योगबाट हुने गर्दछ । यस शोधपत्रको यसै अध्यायमा भावको चर्चा पनि गरिएको छ । यस भाषिकामा भाव नेपाली भाषामा जस्तै सामान्यार्थक, आज्ञार्थक, इच्छार्थक, सम्भावनार्थक र सङ्केतार्थक गरी पाँच किसिमका रहेका छन् । सामान्यार्थक भावको रूप रचना तीनवटै काल र ती कालहरूका सबै पक्षहरूसँग हुने गर्दछ । नेपाली भाषाको जस्तै यस भाषिकामा पनि आज्ञार्थक भाव द्वितीय पुरुषको वचन र आदरमा मात्र देखा पर्दछ । बैतडेली भाषिकामा आज्ञार्थक भावमा एकवचन अनादरात्मक क्रियाको लागि एक अक्षरीय शब्द (बस्, खेल, लेख, गर, भुण्) को प्रयोग गरिन्छ भने एकवचनको सामान्य आदर र बहुवचनको अनादर र सामान्य आदरको लागि ती एक अक्षरी शब्दहरूको दीर्घ उच्चारण गरिन्छ, जस्तै (बस, लेख, खेल, भुण) । यस भाषिकामा इच्छार्थक भावको क्रियाको लागि धातुमा ‘उँ’, ‘ए’, ‘या’, ‘उन्’ जस्ता प्रत्यय लाग्ने गर्दछन् भने सम्भावनार्थक भावका क्रियाको लागि धातुमा ‘लो’, ‘ला’, ‘लई’, ‘ली’, ‘न्ता’ जस्ता प्रत्ययहरू लाग्ने गर्दछन् । बैतडेली भाषिकामा सङ्केतार्थक भावको निर्माण दुईवटा क्रियाहरूबाट हुने गर्दछ । एउटा क्रियाले कारणको भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ भने अर्को क्रियाले कार्यको भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । बैतडेली भाषिकामा वाच्यको व्यवस्था पनि रहेको छ । यस भाषिकामा कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य गरी वाच्य तीन प्रकारका रहेका छन् । यी तीन वाच्यमध्ये कर्मवाच्य र भाववाच्यको प्रयोग यस भाषिकामा कम हुन्छ । यस भाषिकामा कर्तृवाच्यको प्रयोग सकर्मक र अकर्मक क्रिया भएका वाक्यहरूमा देखा पर्दछ । कर्मवाच्यको प्रयोग हुँदा यस भाषिकामा ‘द्वारा’, ‘बाट’ को सट्टा ‘बठेइ’ विभक्तिको प्रयोग गरिन्छ भने क्रियपदमा पनि ‘इ’ प्रत्यय अनिवार्य रूपमा लागेको पाइँदैन । बैतडेली भाषिकामा भावाच्यको प्रयोग हुँदा नेपाली भाषाकै क्रियापदहरूको प्रयोग हुने गर्दछ । नेपाली भाषाजस्तै बैतडेली भाषिकामा पनि करण-अकरणको प्रयोग हुने गर्दछ तर यस भाषिकामा प्रयोग हुने करण-अकरणको व्यवस्था भने नेपाली भाषाको भन्दा भिन्न रहेको छ । यस भाषिकामा अकरण हुँदा क्रियाको अग्रवर्ती भागमा मात्र अकरणको रूप लागेको हुन्छ । यस भाषिकामा पाइँने अकरणको रूप पनि नेपाली भाषाको जस्तो ‘न्’ नभएर ‘नाइ’, ‘जन्’ रहेका छन् । यी अकरणात्मक

रूपहरू जुनसुकै वाक्यमा पनि प्रयोग हुँदा क्रियाको अग्रभागमा मात्र प्रयोग भएर आउने गर्दछन् ।

४.२ निष्कर्ष

यस शोधपत्रमा बैतडेली भाषिकाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन शीर्षकलाई चार खण्डमा विभाजन गरेर विस्तृत रूपमा अध्ययन गरिएको छ । यसरी बैतडेली भाषिकामा व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्दा देखा परेका मुख्य उपलब्धि वा विशेषताहरूलाई बुँदागतरूपमा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

(१) बैतडेली भाषिकामा व्याकरणिक लिङ्गव्यवस्था पाइनु अथवा यस भाषिकामा मानवेतर नाममा पनि लिङ्गभेद रहेको पाइनु,

(२) बैतडेली भाषिकामा बहुवचनका लागि नाम र सर्वनाममा 'हरू' को प्रयोग नभएर 'न्' को प्रयोग भएको पाइनु र विशेषण र क्रियाको लागि ओकारलाई आकारमा बदलेर बहुवचन बनाइनु,

(३) बैतडेली भाषिकाको तृतीय पुरुषको सकर्मक क्रियाको भूतकालिक वाक्यमा कर्मणि प्रयोग भएको पाइनु, अथवा यस भाषिकामा कर्ताका आधारमा मात्र क्रियाको प्रयोग नभएर कर्मका आधारमा पनि क्रियाको प्रयोग भएको पाइनु,

(४) बैतडेली भाषिकामा अनादर र सामान्य आदर गरी आदर दुई प्रकारका मात्र भेटिनु, अथवा यस भाषिकामा नेपाली भाषाको जस्तो 'आउनु भयो', 'खानुभयो', 'खाइस्यो', 'गइस्यो' जस्ता उच्च आदरार्थीको प्रयोग नपाइनु,

(५) बैतडेली भाषिकाका वाक्यमा षष्ठी विभक्तिको प्रयोग गर्दा कुनैकुनै वाक्यमा नामसँग आउने 'को' विभक्ति चिह्नको लोप भएको पाइनु, जस्तै : हरिसो (हरिसको), गोपालो (गोपालको) ।

(६) मानक नेपालीमा सङ्केतार्थक भावका लागि 'भने', 'अनि' जस्ता संयोजक जोडिन्छन् भने बैतडेली भाषिकामा 'याले', 'बटि', 'भैग्या' जस्ता संयोजक जोडिनु,

(७) सामान्य वर्तमानकालिक क्रियापदमा 'अन्', 'अण्' को आगमन भएको पाइनु,

(८) नेपाली भाषामा वाच्यका आधारमा क्रियापदको रूपायन हुँदा कर्मवाच्यमा 'द्वारा', 'बाट' विभक्ति लाग्दछ भने बैतडेली भाषिकामा 'बठे', 'हाता' विभक्ति लाग्दछ । त्यसैगरी भाव वाच्यमा नेपाली भाषामा धातुमा 'इ' प्रत्यय लाग्दछ भने बैतडेली भाषिकामा 'इ' प्रत्ययका अगाडि आउने व्यञ्जनान्त धातु दोहोरिनु,

(९) पक्षहरूको प्रयोगमा पनि नेपाली भाषाको प्रयोग हुने प्रत्ययहरूभन्दा भिन्न प्रत्ययहरू बैतडेली भाषिकामा लागु हुनु,

(१०) बैतडेली भाषिकामा ध्रुवीयताअन्तर्गत करणबाट अकरण बनाउँदा क्रियाको अग्रभागमा मात्र 'नाइ', 'जन्' जस्ता अकरणात्मक रूपको प्रयोग हुनु,

(११) यस भाषिकामा क्रिया रूपावलीअन्तर्गत पुलिङ्गी बहुवचन र स्त्रीलिङ्गी बहुवचनमा भेद देखापर्नु,

(१२) बैतडेली भाषिकामा 'जा' 'भा' मा बदलिने र 'न' 'ण' मा बदलिने गरेको पाइन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज, (२०४९) *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, (सातौँ संस्करण), भेटाहिटी, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अवस्थी, महादेव, (२०४०) *वैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग*, काठमाडौँ : लेखक स्वयम् ।
- आचार्य, ब्रतराज, (२०५८) *आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- गौतम, देवीप्रसाद र चौलागाई प्रेमप्रसाद, (२०६७) *भाषाविज्ञान*, घण्टाघर : पाठ्य सामग्री पसल ।
- जैशी, मनिराम, (२०६६) *बाजुराली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर ।
- जोरा, ललितबहादुर, (२०६७) *डोटेली भाषिकामा व्याकरणात्मक कोटि*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर ।
- तिवारी, भोलानाथ, (सन्.१९५१) *भाषाविज्ञान*, इलाहाबाद : किताब महल ।
- पाण्डेय, शारदाकुमारी, (२०६७) *डडेल्धुरेली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०२२), *राष्ट्रभाषा*, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद, (२०५६) *नेपाली वाक्य व्याकरण*, काठमाडौँ : एकता बुक्स ।
- बन्धु, चूडामणि, (२०५२) *भाषाविज्ञान*, (पाँचौँ संस्करण), काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, रोहणीप्रसाद, (२०३३) *वृहद् नेपाली-व्याकरण*, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- शर्मा, मोहनराज, (२०७१) *प्रज्ञा नेपाली सन्दर्भ व्याकरण*, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, (२०६८) *शोधविधि*, (पाँचौँ संस्करण), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, हरिप्रसाद, (२०३६) बैतडेली भाषिकाका ध्वन्यात्मक शब्द सङ्कलन, अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

साँवा, मनिन्द्रकुमार, (२०६८) नेपाली र लिम्बू भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक
अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर ।